

Geç Dönemde Babil Şehri ve Bayındırlık Faaliyetleri

Cebrail Yeşilçay

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Dr. Öğr. Üyesi Ebru Mandacı

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

GEÇ DÖNEMDE BABİL ŞEHİRİ VE BAYINDIRLIK
FAALİYETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CEBRAİL YEŞİLÇAY

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ EBRU MANDACI

HAZİRAN 2019

BİTLİS

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “Geç Dönemde Babil Şehri ve Bayındırlık Faaliyetleri” başlıklı tezde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 20/06/2019

Cebrail YEŞİLÇAY

İLETİŞİM BİLGİLERİ:

Adres: Beş Minare Mah. Toki 4. Etap B1/9 Kat: 1/8 Merkez/Bitlis

E-posta: cebrailyesilcay@outlook.com

Telefon: -

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

“Geç Dönemde Babil Şehri ve Bayındırlık Faaliyetleri” başlıklı yüksek lisans tezi Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır. 20/06/2019

Tezi Hazırlayan:

Cebrail YEŞİLÇAY

Danışman:

Dr. Öğr. Üyesi Ebru MANDACI

Tarih Anabilim Dalı Başkanı:

Prof. Dr. M. Salih MERCAN

Ek 7. Tez Kabul/Onay Sayfası

**T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

TEZ ONAY SAYFASI

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tarih** Anabilim Dalı öğrencisi **Cebrail YEŞİLÇAY** tarafından hazırlanan “**Geç Dönemde Babil Şehri ve Bayındırlık Faaliyetleri**” adlı Yüksek Lisans/Doktora Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, **20/06/2019** tarihinde, saat **10:00’da** yapılmış ve tezin oy birliği ile kabul edilmesine karar verilmiştir.

JÜRİ:

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ebru MANDACI
Bitlis Eren Üniversitesi, Tarih
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak YL / Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

İMZA

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Hülya KAYA
Muş Alparslan Üniversitesi, Tarih
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak YL / Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye : Hülya Durmaz BEKMEZCİ
Bitlis Eren Üniversitesi, Çevre Mühendisliği
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak YL / Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye : Unvanı Adı SOYADI
Üniversite Adı, Anabilim Dalı,
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak YL / Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

.....

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun tarih ve sayılı kararıyla jüri tarafından kabul edilmiş bu çalışmanın yüksek lisans / doktora tezi olarak kabulü onaylanmıştır.

.... / / 20....

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR
Enstitü Müdürü

T.C.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2019

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ebru MANDACI

Cebrail YEŞİLÇAY

GEÇ DÖNEMDE BABİL ŞEHİRİ VE BAYINDIRLIK FAALİYETLERİ

ÖZET

Babil kenti Mezopotamya bölgesinde yer alan en önemli kentlerden biridir. Günümüzde Bağdat'ın yaklaşık 100 km güneyinde yer almaktadır. Yeni Babil Dönemi'nde Babil kenti, antik dünyanın en büyük kenti olmuştur. Bu çalışma MÖ 1. binyılda Babil kentine hâkim olan devletler ve Yeni Babil krallarının kentte gerçekleştirdiği inşaat ve bayındırlık faaliyetleri çalışmalarını kapsamaktadır. Bu zaman diliminde kente egemen olan devletlerin Babil kentindeki siyasi faaliyetleri anlatılmaktadır. Ayrıca Yeni Babil kralları tarafından kentte gerçekleştirilen surlar, saraylar, tapınaklar, kanallar gibi kamu yapılarının kimler tarafından yapıldığı ele alınmaktadır. Krallara ait bulunan yazılı kaynakların aktardığı bilgiler ile arkeolojik veriler beraber incelenmiştir. Böylece Babil kentinin gelişimi ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Babil, İnşaat ve Bayındırlık, Tapınak, Saray, Kanal, Köprü.

Republic of Turkey

Bitlis Eren University Graduate School of Social Sciences

Department of History

Master Thesis, June 2019

Supervisor: Dr. Ebru Mandacı

CebraİL YEŞİLÇAY

THE CITY OF BABYLON IN THE LATE PERIOD AND PUBLIC WORKS

ABSTRACT

The city of Babylon is one of the most important city which is located in the Mesopotamia region. Nowadays, Babylon is located in the 100 km South of Baghdad. In the time of New Babylon Era, the city was the biggest city in the ancient world. This study cover the States which is dominate Babylon city in the first millennium B.C. and the building and public works of New Babylon kings. In the time of this period, the political activity of the states of command the Babylon city is expressed. Also public buildings of the Babylon, like the walls, palaces, temples and canals, are dealed. The written sources that belong to kings and archaeological informations deal with tohgether. Thus the development of the Babylon city is reveal.

Keywords: Mesopotamia, Babylon, Public Works, Temple, Palace, Canal, Bridge.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER.....	III
RESİMLER LİSTESİ.....	VII
HARİTALAR LİSTESİ	VIII
SİMGELER VE KISALTMALAR	IX
ÖNSÖZ.....	X
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BABİL'DE YAPILAN KAZI ÇALIŞMALARI

1.1.Mezopotamya Bölgesinde Yapılan İlk Araştırmalar ve Kazı Çalışmaları	7
1.2.Babil Kentine Yapılan Seyahatler ve Kentte Kazı Çalışmaları.....	10
1.2.1. Cladius James Rich'in Çalışmaları	10
1.2.2. William Beaumont Selby'nin Çalışmaları	16
1.2.3. Robert Koldewey'in Çalışmaları	20

İKİNCİ BÖLÜM

MÖ I. BİNYILDA BABİL KETİNE HÂKİM OLAN DEVLETLER

2.1. Babil Kentinde Asur Hâkimiyeti	24
2.2. Kassit ve Kalde Hâkimiyeti.....	42
2.2.1. Kassit ve Kassitler Sonrası Dönemde Babil.....	42
2.2.2. Kalde Hâkimiyeti	47
2.2.3. Geç Babil İmparatorluğu	49
2.3. Pers Hâkimiyeti	52
2.4. Makedon Hâkimiyeti	55
2.5. Hellenistik Dönemde Babil Kentine Hâkim Olanlar.....	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ BABİL DÖNEMİ BABİL KENTİ

3.1. Şehrin Duvarları	60
-----------------------------	----

3.1.1. Med Duvarı	60
3.1.2. Kiş Duvarı	61
3.1.3. Rıhtım Duvarı.....	62
3.1.4. Nabonidus Duvarı	62
3.2. Surlar ve Hendekler	63
3.2.1. İç Surlar	65
3.2.2. Dış Surlar.....	68
3.2.3. Hendekler	72
3.2.3.1. İmgur-Bel Hendek Duvarı	73
3.3. Kent Giriş Kapıları	74
3.3.1. İhtar Kapısı (İhtar, Saldırganlarını Alaşağı Eden)	74
3.3.2. Uraş Kapısı (Düşmanlık Onun Nefret Ettiği Şeydir)	79
3.3.3. Zababa Kapısı (Ona Saldıranları Geri Püskürtür).....	79
3.3.4. Marduk Kapısı.....	79
3.3.5. Şuhi Kanal Kapısı.....	79
3.3.6. Madanu Kanal Kapısı (O Arkadaşlarına Merhamet Gösterir)	79
3.3.7. Gişşu Kapısı	80
3.3.8. Tanrıların Güneşi Kapısı	80
3.3.9. Deniz Kıyısı Kapısı	81
3.3.10. Enlil Kapısı (Enlil Ona Başarıyı(?) Veren Kişi), Krallar Kapısı (Kurucusu İlerlesin), Adad Kapısı (Adad, Halkın Hayatını Korur!) ve Şamaş Kapısı (Şamaş İnsanlığın Temelini Sağlamlaştırmış).....	81
3.4. Tapınaklar ve Ziggurat	81
3.4.1. Esagila Tapınağı	82
3.4.1.1. Esagila, Marduk'un Tapınağı (Ana Bina)	86
3.4.1.2. Esagila'nın Ek Binası	90
3.4.2. Ninmah Tapınağı	90
3.4.3. Z Tapınağı.....	96
3.4.4. Ninib Tapınağı (Epatitula).....	98
3.4.5. Ziggurat (Etemenanki).....	100
3.4.5.1.Etemenanki Peribolosu	107
3.4.5.2. Smith'in Etemenanki Yazıtı.....	109
3.4.6. Zarpanit Tapınağı.....	112

3.4.7. Ninurta Tapınağı	112
3.4.8. Akadlı İştar Tapınağı	113
3.4.9. Adad Tapınağı	115
3.4.10. Gula Tapınağı	115
3.4.11. Bit Akitu Tapınağı	116
3.4.12. Şamaş Tapınağı.....	116
3.4.13. Nabu Tapınağı	116
3.4.14. NİN-EANNA Tapınağı.....	116
3.4.15. İgigi ve Anunnaki Tapınağı	117
3.4.15. E-kar-zaggina Tapınağı	117
3.5. Yollar ve Sokaklar.....	117
3.5.1. Tören Yolu.....	117
3.5.2. Sokaklar	121
3.6. Saraylar.....	123
3.6.1. Yazlık Saray.....	125
3.6.2. Kuzey Sarayı.....	125
3.6.3. Güney Sarayı	129
3.6.3.1. Güney Sarayın Batı Uzantısı	133
3.6.3.2. Güney Sarayın Doğu Cephesi.....	133
3.6.3.3. Güney Sarayın Doğu Avlusu	134
3.6.3.4. Güney Sarayının Ana Avlusu	137
3.6.3.5. Güney Sarayının Kuzey ve Güney İstinad Duvarları	138
3.7. Bahçeler.....	139
3.7.1. Asma Bahçeler.....	139
3.8. Köprüler ve Su Kanalları	144
3.8.1. Fırat Köprüsü	144
3.8.1.1. Köprü Giriş Kapısı.....	145
3.8.2. Su Kanalları	146
3.8.2.1. Nabopolassar'ın Arahtu Duvarı ve Arahtu Kanalı	146
3.8.2.1.1. Etemenanki Peribolosunda Bulunan Arahtu Kanalı ve Kanal Duvarları	148
3.8.2.2. Libil-Hegalla Kanalı	149
3.9. Evler	152

3.9.1. Büyük Ev.....	153
SONUÇ	156
KAYNAKLAR.....	160
ÖZGEÇMİŞ.....	166

RESİMLER LİSTESİ

Resim 3.1. İştar Kapısı'nın Kuzeyden Görünümü	74
Resim 3.2. İştar Kapısı Aslanları	75
Resim 3.3. Ninmah Tapınağı Planı	91
Resim 3.4. Z Tapınağı Planı.....	97
Resim 3.5. Ninib Tapınağı Planı	99
Resim 3.6. Ziggurat ve Çevresinin Tekrar Oluşturulması	104
Resim 3.7. Akadlı İştar Tapınağı Planı	114
Resim 3.8. Tören Yolunda Yer Alan Aslan Figürü	120
Resim 3.9. Koldewey'in Oluşturduğı Güney Sitadel'in Tamamlanmış Hali.....	130
Resim 3.10. Koldewey'in Belirlediğı Tonozlu Bina Kalıntıları	141
Resim 3.11. Büyük Evin Zemin Planı.....	154

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. Antik Yakınoğu Haritası	2
Harita 1.1. Claudius James Rich'in Babil Haritası	10
Harita 1.2. William Beaumont Selby'nin Babil Haritası	18
Harita 3.1. Koldewey'in Babil Kalıntıları Haritası	58
Harita 3.2. Babil Savunma Duvarları ve Kent Kapılarının Yerleri.....	80

SİMGELER VE KISALTMALAR

AfO	: Archiv für Orientforschung
CSMS	: Canadian Society for Mesopotamian Studies
MÖ	:Milattan Önce
MS	:Milattan Sonra
Bkz.	:Bakınız
DOG	:Deutsche Orient-Gesellschaft
Çev.	: Çeviren
Ed.	:Editör/(ler)
S.	: Sayı
s	: sayfa

ÖNSÖZ

Tarihte ilk olarak yerleşik hayata geçildikten sonra oluşan küçük kulübeler aslında tarihteki kent olgusunun başlangıcını teşkil etmektedir. Geçen zaman dilimi içerisinde bu kulübeler sonucunda köyler, kasabalar oluşturulmuş ve bunlar da tarihte yer alan büyük kentlere dönüşmüştür. Babil kentinin yerleşim tarihi oldukça eskiye dayanmaktadır. Ancak tarihteki önemini MÖ 1. binyılda Yeni Babil Dönemi'nde kazanmıştır.

Bundan dolayı tez çalışmasına konu olan MÖ 1. binyılda Babil kentinin siyasi durumu ve Yeni Babil krallarının gerçekleştirdiği imar ve bayındırlık faaliyetlerini kapsamaktadır. Bu dönemde Babil kenti Eski Mezopotamya bölgesinin en önemli başkenti olmuştur. Bunun temel noktası da kentte gerçekleştirilen faaliyetlerdir. Bu tez çalışması temel olarak Yeni Babil krallarının Babil kentinde gerçekleştirdiği inşaat ve bayındırlık faaliyetlerini kapsamaktadır. Çalışmanın giriş kısmında Mezopotamya coğrafyasının genel hatları verilmiş ve coğrafyanın bulunduğu bölgelerin sahip olduğu kaynakların bölge üzerindeki değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çalışmanın I. bölümünde tarihsel süreç içerisinde Mezopotamya bölgesinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları ve Babil kentine yapılan keşif hareketleri incelenmiştir. II. bölüm MÖ 1. binyılda Mezopotamya bölgesinde kurulmuş olan devletlerin Babil üzerindeki hâkimiyet dönemleri ele alınmıştır. III. bölümde ise antik dünyanın en önemli kent özelliğini kazandığı, Babil kentinde Yeni Babil Dönemi kralları tarafından gerçekleştirilen imar ve bayındırlık faaliyetleri çalışmaları, hem kralların bıraktığı yazılı kaynaklar hem de kentte gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda elde edilen arkeolojik kaynaklar değerlendirilmiştir.

Bu çalışma dönemi boyunca desteğini ve yardımlarını benden eksik etmeyen aileme teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca Yüksek Lisans dönemi boyunca bana yol gösteren, verdiği destekle daima motive eden ve bu destekle sürekli pozitif düşünmemi sağlayan saygıdeğer hocam Dr. Öğr. Üyesi Ebru MANDACI'ya teşekkürlerimi sunuyorum.

Cebrail YEŞİLÇAY

BİTLİS 2019

GİRİŞ

Mezopotamya, Latince kökenli olan “*mesos*” ve “*potamos*” sözcüklerinden oluşmakta ve “*ırmaklar arası*” anlamına gelmektedir. Bu nehirler Fırat ve Dicle nehirleridir. Bunlar çivi yazılı belgelerde Purattu (Fırat) ve İdiglad (Dicle) olarak belirtilmişlerdir.¹ Ayrıca Mezopotamya, kelime olarak da bölgenin genelde sel altında kaldığına işaret etmektedir.² İki nehir arasındaki bölgeyi temsil eden Mezopotamya, milattan önceki yıllarda üç büyük kültür olan Sümer, Babil ve Asur kültürlerinin oluşmasını sağlamıştır.³ Fırat Nehri klasik yazarlar tarafından Euphrates, Dicle Nehri ise Tigris olarak adlandırılırken, Arapça eserlerde al-Furat ve Dicle olarak geçmektedir.⁴

Fırat ve Dicle nehirlerinin ikisi de kaynaklarını Anadolu’dan almakta ve Anadolu’yu geçerek 700 km. mesafe kat ettikten sonra Basra Körfezi’ne dökülmektedirler.⁵ İki nehrin arasında kalan havza yaklaşık 1.200 km uzunlukta ve 400 km genişliğe sahip bir alandır.⁶ Fırat ve Dicle Anadolu sınırlarını geçtikten sonra başka nehirler bunlara katılmaktadır. Bunlar; Fırat Nehrine katılan Balık ve Habur nehirleri ve Dicle Nehrine katılan Büyük ve Küçük Zap nehirleri ile Diyala nehirleridir. Fırat ve Dicle nehirleri günümüzde Kurna olarak adlandırılan bölgenin yakınlarında birleşerek 160 km. mesafede birlikte aktıktan sonra, Basra Körfezi’ne dökülmekte ve bu bölge Şattül Arap olarak adlandırılmaktadır.⁷

Mezopotamya bölgesinin sınırlarını doğuda Zagros Dağları, batıda Suriye Çölü ve Ürdün Vadisi’nden kuzey yönünde Lübnan ve Suriye’ye doğru uzanan hat, kuzeyde Toros Dağları ve güneyde Basra Körfezi oluşturmaktadır. Günümüzde ise bu bölge İran ve Irak sınırları içerisinde yer almaktadır.⁸ Bu sınırlar içinde kalan bölge yaklaşık 120.000 kilometrekarelik bir alanı kapsamaktadır. Bu alan doğuda

¹ L. Gürkan Gökçek, *Asurlular*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2015, s. 13.

² Peter Watson, *Fikirler Tarihi- Ateşten Freud’a*, (Çev. Kemal Atakay, Nurettin Elhüseyni, Kaya Genç, Barış Pala, Bahar Tırnakçı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 133.

³ Michael Jursa, *Babililer*, (Çev. Firuzan Gürbüz Gerhold), Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s.8.

⁴ Veli Sevin, *Yeni Asur Sanatı I-Mimarlık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 2.

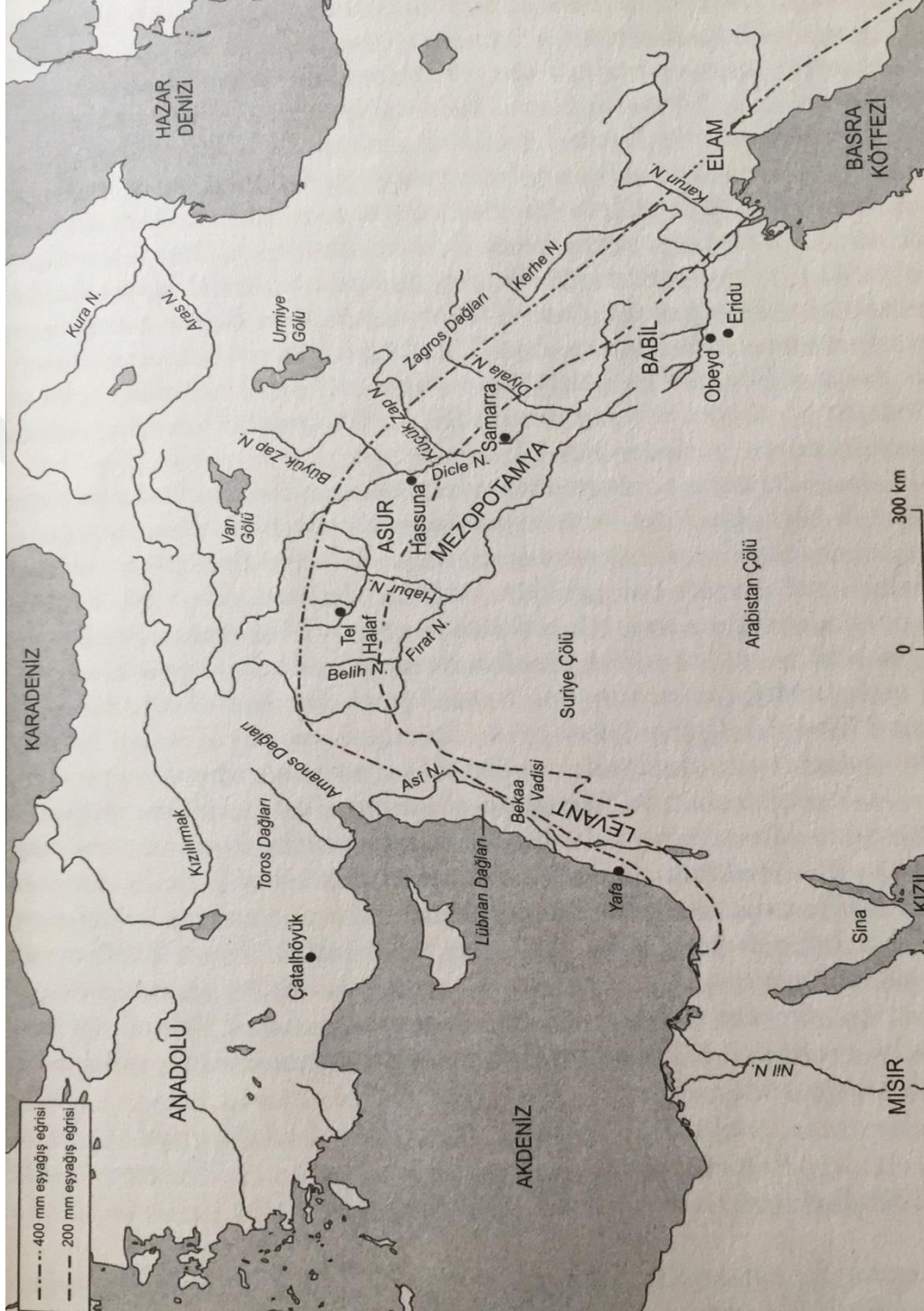
⁵ Gökçek, s. 13.

⁶ David Oates, *Studies in The Ancient History of Northern Iraq*, Oxford University Press, London 1968, s. 1.

⁷ Gökçek, s. 13.

⁸ Marc Van De Mierop, *Antik Yakındoğu’nun Tarihi*, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2006, s. 25; Watson, s. 89.

İran ve kuzeyde ise yüksek dağlar tarafından hilali anımsatan bir şekilde kuşatılmıştır.⁹

Harita 1: Antik Yakınoğu coğrafyası

⁹ Esmâ Reyhan, Tülin B. Cengiz, *Eski Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, s. 21.

Mezopotamya başlangıçta tek bir isme sahip olmadığı için bölgede oturan halklar tarafından farklı isimlerle anılmıştır. Örneğin Sümerler buldukları bölgeye *Kengi* ismini verirken, III. Ur Sülalesi zamanında Basra Körfezi'nin kuzeybatısında yer alan bölgeye *Sümer* denilmekteydi. Ancak burası I. Babil Sülalesi Döneminde *Deniz Eli*, MÖ (Milattan Önce) 1. binyılda ise *Kalde* olarak anılmıştır.¹⁰ Zaman içerisinde Mezopotamya'nın güneyi *Sümer* ve devamında *Babilonya*, kuzeyi ise *Asur Ülkesi* olarak adlandırılmıştır.¹¹ Antik yazarlar tarafından Mezopotamya bölgesinin tanımında Bağdat kenti önemli bir yere sahiptir. Çünkü Bağdat Dicle ve Fırat nehirlerinin birbirine en çok yakın aktığı konumda bulunmaktadır. Böylece Mezopotamya'yı Bağdat kentinin kuzeyinde iki nehir arasında yer alan bölge olarak gösterirken, Bağdat'ın güneyinde kalan bölgeye de Babilonya ismi ile belirtmişlerdir. Mezopotamya ve Babilonya bölgeleri İslam coğrafyacıları tarafından El Cezire ve Irak-i Arab olarak adlandırılmıştır. Bu ayrımlar daha sonraki zamanlarda Yukarı Mezopotamya-Aşağı Mezopotamya ya da Kuzey Mezopotamya-Güney Mezopotamya şekline dönüşmüştür. Bu ayrımın yapılmasındaki temel neden ise coğrafi, iklim, nüfus yapısı ve sosyo-ekonomik bakımdan birbirlerinden farklı bölgeler olmasından kaynaklanmaktadır.¹² Torosların güney eteklerinden Basra Körfezi'ne kadar uzanan bölgenin tamamı ilk kez MS (Milattan Sonra) 1. yüzyılda Yaşlı Plinius'un Mezopotamya ismini kullanması ile Mezopotamya adını almıştır.¹³ Mezopotamya bölgesi, Fırat Nehri kıyısı üzerinde konumlanan modern Irak şehirleri olan Hit'ten ve Dicle Nehri üzerinde yer alan Samarra kentine doğru oluşturulan bir hat ile iki farklı bölgeye ayrılmaktadır. Hit ve Samarra kentlerinden hat oluşturulmasında Fırat ve Dicle nehirlerinin hem birbirine yakın olması hem de bu bölgenin kuzey ve güney kısımları arasında coğrafi farklılıkların da bulunması önemli olmuştur.¹⁴

Kuzey Mezopotamya bölgesi dağlık ve karasal bir iklime sahip olduğundan kışlar sert geçer.¹⁵ Kuzey bölgesi yağmur alanında yer alması doğal çayır bölgesi

¹⁰ Ekrem Memiş, *Eski Çağda Mezopotamya*, Ekin Yayınları, Bursa 2017, s. 5.

¹¹ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 12.

¹² Gökçek, s.15.

¹³ Barthel Hrouda, *Mezopotamya*, (Çev. Zehra Aksu Yılmaz), Alfa Yayınları, İstanbul 2016, s. 7.

¹⁴ Halil Tekin, Tarihöncesinde Mezopotamya, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2017, s. 13.

¹⁵ Mario Liverani, "The Ideology of Assyrian Empire", *Pover and Propaganda*, C.7, (Ed., Mogens Trolle Larsen), Akademisk Forlag, Copenhagen 1979, s. 306.

oluşturmakta ve tahıl ürünleri için oldukça uygun bir bölge oluşturmaktadır.¹⁶ Fırat ve Dicle nehirlerinin debileri yüksek olduğundan tarımsal faaliyetlerde nehirlerden yararlanılamamaktadır. Böylece tarım faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi için genellikle yağmura ihtiyaç oluşmaktadır. Bölgenin dağlık olması geçim kaynağını tarımdan çok hayvancılığa sevk etmiştir. Bunun yanında Kuzey Mezopotamya bölgesi taş, kereste ve maden kaynakları bakımından Güney Mezopotamya'ya kıyasla oldukça zengindir.¹⁷

Güney Mezopotamya bölgesi ise kuzeye göre oldukça farklıdır. Dicle ve Fırat nehirlerinin taşıyıp Basra Körfezine döktüğü alüvyonlarla sonradan oluşmuştur.¹⁸ Alüvyonlar ile sonradan oluştuğu için bölge, taş, kereste, bakımından oldukça fakirdir.¹⁹ İlk olarak bölge *Akkad* olarak anılırken, antik dönemlerde Babil kentine atıfta bulunularak *Babylonia* adını almıştır. Güney Mezopotamya Fırat ve Dicle nehirlerinin binlerce yıldan beri getirdiği alüvyonlar sayesinde ova halini alarak verimli topraklara sahip olmuştur. Fırat ve Dicle nehirlerinin bölgeye olan etkisi o kadar önemliydi ki, nehirler bu bölgeden değil de başka bir bölgeden akmış olsaydı Güney Mezopotamya Suriye Çölü'nün uzantısı halini alırdı.²⁰ MÖ 4. ve 1. binler arasında Basra Körfezi günümüze nazaran 250 km daha kuzeyde yer almakta, Fırat ve Dicle nehirleri denize farklı yerlerden dökülmekteydi.²¹ Güney Mezopotamya'nın bu engebesiz araziye sahip olması ilk uygar toplumların ve kentlerin burada, Dicle ve Fırat nehirlerine yakın müsait alanlarda, doğmasında etken olmuştur. Güney Mezopotamya bölgesi ekonomik değerlere sahip olan taş, kereste ve maden gibi hammaddelere sahip değildir.²² Ancak güney bölgesinin düzlük bir alana sahip olması, tarımın başlangıcından beri uygulanan doğal ya da yapay sulama sistemine uygun olmasına rağmen topraktaki tuzlanmanın giderilmesinde engel oluşturmuş ve

¹⁶ Oates, *Studies in The Ancient History of Northern Iraq*, s. 4.

¹⁷ Gökçek, s. 16.

¹⁸ Liverani, s. 306.

¹⁹ Stephen Bertman, *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia*, Facts on File, New York 2003, s. 186; Watson, s. 117.

²⁰ Sevin, s.1.

²¹ V. Diakov, S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, C. 1, (Çev. Özdemir İnce), Yordam Kitap Yayınları, İstanbul 2014, s. 82.

²² Gökçek, s. 15-16.

böylece topraktaki verime olan zararı süreklilik kazanmıştır.²³ Böylece Kuzey ve Güney Mezopotamya bölgeleri arasında belirgin özellikler oluşmuştur.²⁴

Mezopotamya bölgesi bitüm (katran), kil, tarım ürünleri yönünden zengin olmasına rağmen, maden, kereste ve taş yönünden yeterli kaynağa sahip değildir. Bunlar ilk dönemlerden itibaren dışardan temin edilmiştir.²⁵ İnşaatlarda kullanılan taşlar dışarıdan alınmaktaydı, ancak oldukça pahalıya mal olmaktaydı. Maliyetin çok olması Mezopotamya halkını başka seçenekler aramaya itmiş ve sürekli dışarıya bağlı kalmaktan kurtulmak için çareler aratmıştır. Halk, inşaat yaparken ahşap yerine desteler halinde düzenledikleri kamışları, taş yerine ise nehir yataklarındaki kilden yaptıkları tuğlaları kullanmışlardır. Kuzey bölgesinde ocak taşları mevcuttu ancak, bunlar da saray, tapınak gibi önemli yapılarda kullanılmaktaydı. Bölge, orman bakımından fakir olduğu için, güney bölgesinde sadece hurma ağacı mevcuttu, inşaat faaliyetlerinde kullanılacak olan keresteler sedir ormanları ile ünlü olan Lübnan'dan, doğu ve kuzey dağlık bölgelerden ithal edilmekteydi.²⁶ Böylece malların dışardan alınması ticaretin gelişmesinde önemli rol oynamış ve gerekli ticaret yollarının da oluşmasını sağlamıştır. Mezopotamya'dan Suriye ve Akdeniz kıyılarına doğru önemli iki yol ağı bulunmaktadır. Birinci yol ağı, Sippar kentinden başlayarak Fırat Nehri kıyısı boyunca Mari'ye ulaşmakta ve buradan çölü Tadmor'dan geçerek aştıktan sonra Homs bölgesine ulaşmaktadır. Yol ağı buradan farklı kollara ayrılıp Fenike limanlarına, Şam'a ve ya Filistin'e doğru uzanmaktadır. İkinci yol ağı ise, Dicle Nehri kenarındaki Ninive kentinden geçilerek Cezire aşılmakta, Şubat Enlil, Guzana ve Harran üzerinden Fırat Nehri'ni Karkamış civarlarında aşarak Halep'e ve böylece Doğu Akdeniz kıyılarına varılmaktaydı. Anadolu'ya ulaşan yol, ikinci yol ağının kollarından birini oluşturmakta ve Asur kayıtlarında *harran šarri* (kral yolu) olarak belirtilmektedir.²⁷

Bölgenin doğu kesimi ile ulaşım Zağros Dağları'nın oluşturduğu doğal engeller ve savaşçı kabilelerin meydana getirdiği tehlikeler yüzünden daha zordu. Doğu ile ulaşım yolu Zağros Dağları'nın bazı geçitlerini takip edilmesi ile sağlanmaktaydı.

²³ Oates, *Studies in The Ancient History of Northern Iraq*, s. 4.

²⁴ Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayınları, Ankara 2010, s.30.

²⁵ Hrouda, s.10.

²⁶ Bertman, s. 186.

²⁷ Sevin, s. 5-6.

Güney ile ulaşımı sağlayan yolla ise Ur ile Dilmun, Magan ve Meluhha gibi uzak ülkeler arasında deniz yolu ile yapılmaktaydı.²⁸

Mezopotamya'da yol yapım çalışmaları, Yeni Asur İmparatorluğu zamanında olmuştur. Asurluların askeri amaçlarla yaptıkları yollar Perslerin yaptıkları yol ağlarına örnek oluşturmuştur.²⁹ Ancak yine de ulaşım sistemi o dönemlerde oldukça nadirdir.³⁰

Mezopotamya bölgesinden geçen Fırat ve Dicle nehirlerinin yıllık debilerinin düzenli olması, bölgede nehirler aracılığı ile su yolu taşımacılığı yapılması mümkün olmuştur.³¹ Böylece Mezopotamya'daki nehirler, ırmaklar bölgeye ulaşım ve taşımada önemli avantajlar kazandırmıştır.³² Çünkü ilk dönemlerde su yolu taşımacılığı ekonomik olarak en ucuz olanı idi.³³ Herodotus, *Historia*'sında Mısır hakkında bilgi verirken Mısır'ın Nil'in bir armağanı olduğunu belirtmektedir.³⁴ Bu durum Mezopotamya için de Dicle ve Fırat nehirlerinin armağanı olarak düşünüldüğünde oldukça makul olmaktadır.³⁵ Denilebilir ki, Fırat ve Dicle nehirlerinin su yolu taşımacılığında kullanılabilmesiyle, Mezopotamya bölgesinde inşaat faaliyetleri için gerekli olan hammaddelerin temin edilmesi kolaylaşmıştır.

Dicle ve Fırat nehirlerinin yaz aylarında taşmaları ve toprakların sular altında kalması, bölge insanlarını çözüm bulmaya itmiş ve taşkınlar kontrol altına alınmıştır. Bölgede oluşturulan su kanalları ile nehir taşkınlarının getirdiği zararlar ortadan kaldırılmış ve suya ihtiyaç olan dönemlerde de kanallar ile gerekli sulama ihtiyacı giderilmiştir.³⁶

Mezopotamya'nın sahip olduğu coğrafi durum, bölgenin eski tarihinde önemli bir role sahiptir. Bölgede yaşayan insanlar ile bölgeye göç ederek kendi egemenlikleri altına almak isteyenler arasında sürekli bir savaş durumu kaçınılmaz olmuştur.³⁷ Heterojen bir yapı kazanması sonucu bölgede istikrarlı merkezi

²⁸ Sevin, s. 6.

²⁹ Hrouda, s. 78.

³⁰ Hrouda, s. 90.

³¹ Reyhan, Cengiz, s. 23.

³² Sevin, s.5.

³³ Reyhan, Cengiz, s.23.

³⁴ Herodotus, *Herodot Tarihi*, (Çev. Müntekim Ökmen), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004, s. 90.(II, 5)

³⁵ Sevin, s.2.

³⁶ Diakov, Kovalev, s.83.

³⁷ Diakov, Kovalev, s.82.

devletlerin kurulmasına engel olmuş ve kurulan kent devletleri sürekli el değiştirdiği için kent ve bölge isimlerinin güç sahibi olan topluluklar tarafından değiştirilmesi süreklilik kazanmıştır.³⁸

³⁸ Reyhan, Cengiz, s. 22.

BİRİNCİ BÖLÜM

BABİL'DE YAPILAN KAZI ÇALIŞMALARI

1.1. Mezopotamya Bölgesinde Yapılan İlk Araştırmalar ve Kazı Çalışmaları

Batı dünyasının Antik Yakındoğu hakkındaki bilgileri uzun yıllar boyunca yok denecek kadar azdı. Birkaç yüzyıl boyunca bölgeye bazı tüccarlar ve gezginler dışında kimse gitmemişti ve batılıların bölge hakkındaki bilgileri sadece klasik yazarlar ve İncil'e dayanmaktaydı.³⁹

Medeniyetin beşiği olarak adlandırılan Mezopotamya'da, çalışma yapan ilk araştırmacılar içerisinde Pietro Della Valle, Baptiste Tavernier, Carsten Niebuhr, Claudius James Rich ve Henry Rawlinson yer almaktaydı.⁴⁰ Bu ilk kâşiflerin temel amacı ise Eski Ahit'te ismi geçen yerlerin gerçekliğini ispatlayarak dinsel metinleri doğrulamaktı.⁴¹

Mezopotamya bölgesinde ilk kazı çalışmaları 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren batılı ülkelerden gelen diplomatlar tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴² Fakat o dönemde yapılan kazıların temel amacı mümkün olduğu kadar kısa zamanda çok eser bulmak, önemli parçalar bulup ülkelerine götürmektir. Kazılarda bu amacın taşınması ile ören yerlerinde tüneller açılmakta, moloz yığınları oluşmakta ve tabakaların karışmasına neden olmaktadır. Bu da ardından yapılacak olan çalışmaların daha da zor olmasına sebep olmaktadır ki bu dönemlerde gerçekleştirilen kazılarda tahribat oldukça fazla olmuştur. Henüz sistematikleşmemiş olarak yapılan bu çalışmalar akabinde Mezopotamya arkeolojisinin oluşmasına önayak olmuştur.⁴³

İngiltere tarafından 1783 yılında Bağdat'ta sürekli bir acente olarak kurulan Doğu Hindistan Şirketi üyeleri buldukları tabletleri İngiltere'ye göndermişlerdir.

³⁹ Susan Pollock, *Antik Mezopotamya*, (Çev. Burak Esen), Sümer Yayıncılık, İstanbul 2017, s.25.

⁴⁰ Gökçek, s.17, Pollock, s.25.

⁴¹ Pollock, s.27.

⁴² Gökçek, s.17.

⁴³ Gökçek, s.20.

1820 yılına gelindiğinde ise Doğu Hindistan Şirketi acentesi Konsolosluk halini almıştır.⁴⁴

Mezopotamya bölgesindeki ilk düzenli kazılar, 1820 de İngiltere'nin Bağdat Konsolosluğu'nda çalışan Cladius James Rich tarafından Ninive'de yapılmıştır.⁴⁵ Burada bulunan eserler ise 1825 yılında British Museum'a ulaşmıştır.⁴⁶

Daha sonra Paul Emile Botta ve Austen Henry Layard'ın Ninive ve Nimrud'da yaptıkları çalışmalar her ne kadar maddi imkânların kısıtlı olduğu bir dönemde olsa da Asur'a ait heykellerin bulunması ve bunların hem Fransa'ya hem de İngiltere'ye gönderilip, müzelerde sergilenmesi kazıların önemsenmesinde etkili olmuştur. Böylece iki ülke hükümetleri daha çok eserin bulunması için girişimlerini hızlandırmaya başlamıştır. Bunun sonucunda Fransa Paul Emile Botta'ya önemli miktarda maddi destek sunmuştur.⁴⁷

Antik Mezopotamya hakkında oluşan merak sonucunda Avrupa'nın bölgeye olan ilgisi artmış ve ülkeler arasındaki güç mücadelesi kendisini arkeoloji alanında da göstermeye başlamış ve bölgede eski eser bulma amacı ile hak iddia etmeye yönelmişlerdir.⁴⁸ Fransa ve İngiltere'nin Mezopotamya'da yaptıkları arkeolojik araştırma çalışmaları yarış halini almıştır. Paul Emile Botta ve Austen Henry Layard'ın çalışmaları sonucu Mezopotamya bölgesine olan ilgi artmıştır. Özellikle İngiliz Austen Henry Layard'ın Ninive kentinde yaptığı kazılarla hem önemli heykel ve rölyefler bulunmuş hem de Asur Kralı Asurbanipal'e ait olan kütüphane keşfedilmiştir. Çivi yazısının çözülmesiyle bu kütüphane Babil ve Asur edebiyatının önemli eserlerinin tekrar keşfine imkân sağlamıştır. Bu bulgularla Mezopotamya, Batı dünyasının odak noktasını oluşturmuş ve daha çok araştırmanın yapılması için Batı toplumunu harekete geçirmiştir.⁴⁹ Böylece Fransa ve İngiltere ile beraber Almanya ve Amerika'da kazı çalışmalarına başlamışlardır. Almanya adına Walter Andrea'nın Asur ve Kar-Tukulti-Ninurta kentlerinde ve Robert Koldewey'in Babil'de yaptıkları kazı çalışmaları sistematik ilk kazıları teşkil etmektedir.⁵⁰ Mezopotamya'nın geçmişteki kültürü hakkındaki bilgiler arttıkça, bölgedeki çalışma

⁴⁴ Köroğlu, s. 24.

⁴⁵ Gökçek, s. 18.

⁴⁶ Köroğlu, s. 26.

⁴⁷ Gökçek, s. 18-19.

⁴⁸ Pollock, s. 27.

⁴⁹ Jursa, s. 13-14.

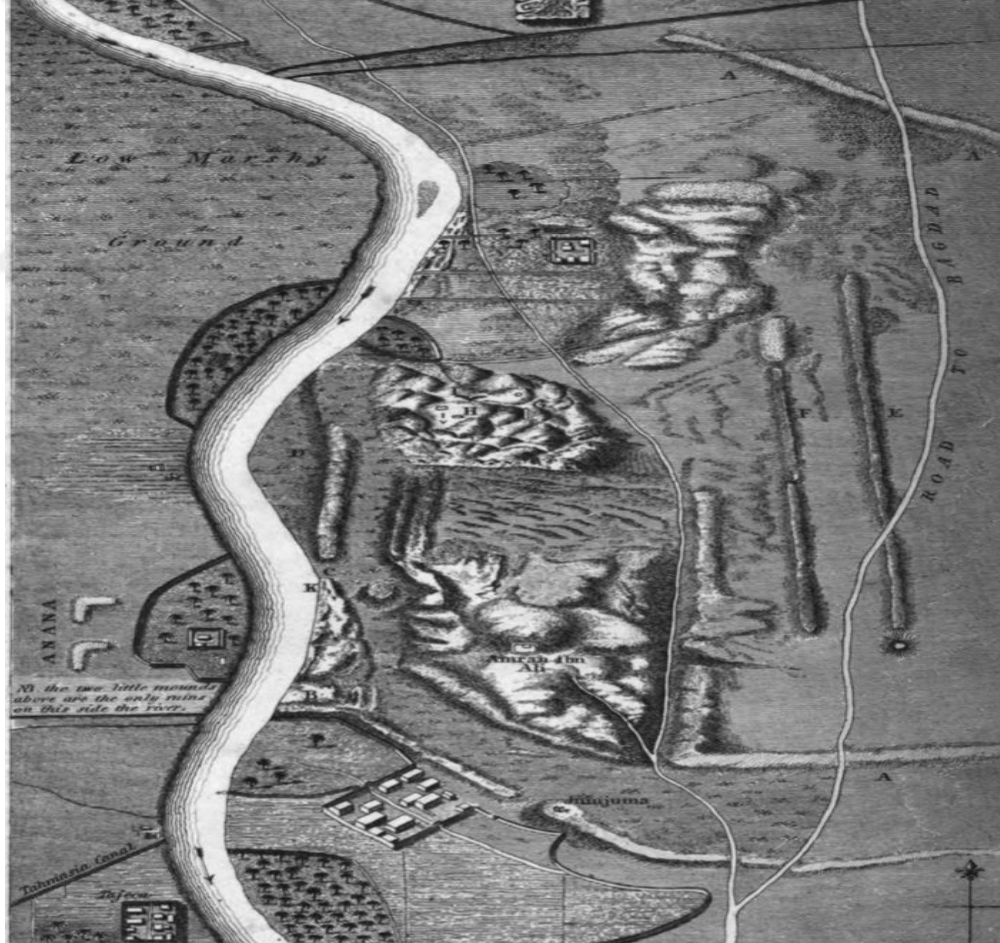
⁵⁰ Gökçek, s. 20.

alanları daha da genişleyerek Babil, Sümer, Elam ve Perslerin yaşadıkları bölgelerde bu çalışma alanlarına dâhil olmuştur.⁵¹

1.2. Babil Kentine Yapılan Seyahatler ve Kentte Kazı Çalışmaları

1.2.1. Cladius James Rich'in Çalışmaları

Avrupa ülkelerinin 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Mezopotamya'ya gönderdikleri diplomatlar, askerler ve siyasi bağlantıları olan kişilerin çalışmaları, Mezopotamya'nın antik tarihi için önemli bir yere sahiptir.⁵² Antik Yakınoğu'ya gelerek Babil kentinde ilk çalışmayı yapan kişi, İngiltere'nin 1783 yılında Bağdat'ta Doğu Hindistan Şirketi (East Indian Company) adı altında kurduğu daimi acentenin 1802 yılında konsolosluğa dönüşmesi sonucunda burada görevlendirilen Cladius James Rich'tir.⁵³

Harita 1.1. Cladius James Rich'in oluşturduğu Babil haritası

⁵¹ Köroğlu, s. 30.

⁵² Pollock, s. 25.

⁵³ Köroğlu, s. 24.

Cladius James Rich, Doğu Hindistan Şirketi'ne 1808 yılında atanmış ve görev süresi boyunca Mezopotamya ve Acemistan bölgelerinde seyahatler düzenleyerek, antik höyükleri incelemiştir. Rich bu seyahatleri sonucunda daha o dönemde eski Babil olarak kayıt altına alınmamış Babil höyüğüne gitmiştir. Rich kazı çalışmaları gerçekleştirmediyse de kısmen incelemelerde bulunmuş ve ayrıntılı betimlemelerde bulunarak buradaki anılarını yayınlamıştır.⁵⁴

Rich, Babil kentindeki incelemelerini anlatırken kendisinden önceki dönemlerde Babil kentinin tamamen incelenmediğini ve doğru bir biçimde tanımlanmadığını belirtmektedir. Bundan dolayı Rich yerlerin tanımını yapmakta zorlanmış ve Babil'deki beklentilerini bulamamıştır.⁵⁵

Rich incelemeleri esnasında tüm kalıntıların ya da devasa boyuttaki kentin bazı kısımlarının konseptini oluşturamamış, mükemmel olmasa da Babil'in ana yapılarının bazı izlerini fark edebileceğini düşünmüştür. Yerleri kalıntıları belirtirken genelde şu şekilde ifade etmiştir: “*Burada duvarlar var, buralar kent bölgesinin alanıdır, saray ve benzeri yapılar orada yer almaktadır*”. Yaptığı incelemeler sırasında Rich, kentin tüm alanlarında bina izleri görmüş, bazı yerlerde tuğla duvarların varlığını belirtmiştir. İncelemeleri boyunca herhangi bir keşif duyurmamış ve hipotez öne sürmemiş, doğru bir değerlendirmenin oluşabilmesi için aynı bölgeye daha çok ziyaretlerin ve çalışmanın yapılmasının gerekli olduğunu belirtmiştir.⁵⁶

Rich, Babil'in temeliyle ilgili bir araştırma ve kalıntıların pozisyonlarını mevcut planına dâhil etmemiştir. O, Babil kentinin Hilla çevresinde kurulmuş olduğunu düşünmekte ve toprak birikintilerinin tuğla parçalarıyla dolu olduğunu ve bunların her yerde görüldüğünü ifade etmiştir.⁵⁷

Hilla yolunun genel yönünün kuzey ve güney olduğunu belirten Rich, buradan 6 ya da 8 km güneyde ise yolun Nebukadnezzar'a ait olduğu söylenen Naher Malcha ile birleştiğini belirtmekte, ancak o dönemde ise diğer yollar gibi kurduğunu ve bir önem arz etmediğini belirtip oldukça yüksek iki tepe arasında birleştiğini söylemektedir. Rich, Naher Malcha'ya varmadan önce küçük bir kanal ve

⁵⁴ Pollock, s. 26.

⁵⁵ Cladius James Rich, *Memoir on the Ruins of Babylon*, Richard and Arthur Taylor, Shoe Lane, London, 1818, s.1.

⁵⁶ Rich, s. 2.

⁵⁷ Rich, s. 4.

bu kanalın üzerinde tek kemerli bir köprünün varlığını söylemekte ancak bu köprünün yıkılmış vaziyette olduğunu anlatmaktadır.⁵⁸

Mohavil ve Hilla arasında Babil kalıntılarının olduğunu ifade eden Rich, Mohavil yakınlarında bir kanal ve kanalın üzerinde köprünün olduğunu söylemektedir. Burada pişmiş ve pişmemiş tuğla, bitüm kalıntıları olan bina, yapı izleri bulunmakta ve üç büyük höyüğün dikkat çektiğini anlatmaktadır. Yolun sağ ve solundaki alan ise eski bir bataklık alanıdır. Tam güneye doğru çeyrek bir mil sonra yol Pietro della Valle tarafından Belus'un Kulesi olarak tanımlanan yığınla birleşmektedir.⁵⁹

Mohavil'den 14.4 km mesafede olan Hilla'nın Bağdat'a olan mesafesi ise yaklaşık 76.8 km'dir. Hilla ismi ise Abulfeda tarafından verilmiş ve Babil bölgesinde 1101/1102 yılında inşa edilmiştir. Rich eserinde Türk bir coğrafyacından bahsetmektedir ancak isim vermeyip, bu Türk coğrafyacının Babil kalıntılarını Sura ve Felugiah yönlerinde daha kuzeye yerleştirdiğini belirtmektedir. Bu bölge Fırat Nehri'nin iki yakasına yayılmaktadır. Niebuhr'a göre ise Fırat'ın batı yakasında yer almaktadır.⁶⁰

Fırat Nehri'nin Babil içindeki genel akıntı yönü kuzey ve güneydir. Nehrin içinde tuğla ve diğer yapı parçalarının olduğunu belirten Rich, Fırat Nehri'nin Dicle Nehri gibi akıntı rotasını büyük derecede değiştirmedeği kanısındadır.⁶¹

Rich bu bölgenin kanallar ile birleştirildiğini ve eskimiş olduklarını belirtmektedir. Eski kanalların temizlenmesi zahmetli olduğu için yerlerine yeni kanallar oluşturulmuş ve bu yeni yapılan kanallar eski kanalların yakınlarında ve paralellerinde oluşturularak yüksek toprak setleri de (bentleri) yapılmıştır.⁶²

Babil kentinin Fırat Nehri'nin doğu yakasında kalan kalıntıları Hilla'nın 3.2 km yukarısından başlamakta ve birbirine bağlı iki büyük höyük içermektedir. Bu iki büyük höyük kuzey güney yönünde yer almaktadır. Küçük olan diğer birkaç höyük

⁵⁸ Rich, s. 5.

⁵⁹ Rich, s. 7.

⁶⁰ Rich, s. 8.

⁶¹ Rich, s. 14.

⁶² Rich, s. 15.

düzlük alanı farklı aralıklarla kesmekte ve bir sınır duvarı görünümünü vermektedirler.⁶³

Nehir yatağı bir yıkıntı enkazı ile çevrilmiş durumda ve güneye doğru devam ederek 274 metrelik bir alan genişliği bulmaktadır. Doğu köşesinde ise bir höyük yer alırken, toprak set kuzeye doğru daralarak devam etmektedir. Ancak başlangıç noktasından 685 metre mesafede yükselerek 12 metre dik bir yüksekliği bulmaktadır.⁶⁴ Kalıntılardan güneyden kuzeye doğru dikkat çeken ilk şey toprak set ile birleşik höyüktür. Bu höyüğün üzerinde birbirine yakın halde iki küçük paralel duvar bulunmaktadır. Bu duvarlar sadece birkaç feet yükseklikte ve genişliktedir. Bu höyük kalıntısı Jumjuma olarak adlandırılmaktadır. Rich, Türk coğrafyacının da Hilla'nın kuzeyinde nehir üzerindeki kısmı Jumjuma olarak belirttiğini anlatmaktadır.⁶⁵

Rich, Amran Höyüğü'nün şemasını ise şöyle vermektedir; 990 metre uzunlukta ve 728 metre genişliği bulmaktadır. Bu höyük tuğla çıkarmak için kazılmış ve en yüksek kısmın hemen altında bir kubbe yer almaktadır. Bu kubbenin Ali'nin oğlu Amran'nın naaşını içermesinden dolayı bu höyüğü Amran olarak adlandırmıştır.⁶⁶

Kuzeyde 500 metre uzunluğunda bir alan yer almakta olup, yüksekliği oldukça azdır. Bunun devamında ise ikinci büyük yığını oluşturan alana denk gelmektedir. Bu alan hemen hemen kare şeklinde 637 metre uzunlukta ve genişliktedir. Güneydoğu köşesi ise 91 metre genişliği bulmakta ve önemli bir yükselti ile Amran höyüğünün batı köşesiyle birleşmektedir. Burası Beauchamp'ın incelemelerde bulunduğu alanı oluşturmakta ve Babil kalıntılarının en ilginç kısmıdır. Fark edilebilen her yapı ve bina izleri oldukça önemlidir. Burada yer alan tuğlalar en iyi şekilde olduğu için tuğla deposu olarak görülmüş ve içinden tuğla çıkarma işlemi yapılmıştır. Tuğla çıkarma çalışmaları höyüğün orijinal tanımının yapılmasını engellemektedir. Tuğla çıkarma işleminden sonra ortaya çıkan duvarlar, oldukça kaliteli kireç harcı ile serilmiştir.⁶⁷

⁶³ Rich, s. 17.

⁶⁴ Rich, s. 18.

⁶⁵ Rich, s. 20-21.

⁶⁶ Rich, s. 21.

⁶⁷ Rich, s. 22.

Höyüğün 182 metre kuzeyinde tuğla çıkarmadan dolayı oluşan delik açılmıştır. Bu alan 91 metre uzunlukta, 9 metre genişlikte ve 12 ya da 15 metre yüksekliği bulmaktadır. Bir tarafında birkaç yard uzunlukta duvar yer almaktadır. Duvarın yüzü oldukça temiz ve mükemmel bir yapının ön cephesi görünümündedir. Güney sondaki temelleri altında bir açılış yapılmış, yer altında katlı ve bitümle serilmiş büyük tuğlalı bir duvar yer almaktadır. Bu duvar kumtaşı parçaları ile kaplanmış, 91 cm kalınlığında ve birkaç metre uzunluktadır.⁶⁸

Sonraki dikkate değer höyük ise yerliler tarafından Kasr ya da Saray olarak adlandırılmıştır. Bu höyük oldukça büyük bir yıkıntıyı oluşturmakta ve uzak mesafeden bile görülebilmektedir. Rich burada yaptığı sadece birkaç dakikalık bir incelemeden sonra bu alanın Babil kalıntısı olduğu görüşüne varmıştır. Höyük birkaç duvar ve sütun içermekte, duvar yüzleri ise ana yönlerdedir. Duvarlar 2.4 metre kalınlıkta ve bazı yerlerde nişlerle bezenirken diğer yerlerde ise gömme ayaklarla güçlendirilmiş ve iyi pişmiş tuğlalar ile payandalar inşa edilmiştir. Bunlar kireç harcıyla birleştirildiği için çıkarılması oldukça zorlaşmıştır. Rich'e göre, duvarların üst kısımları yıkılmış olduğundan gerçekte daha yüksektir. Dış kısım temellere kadar temizlenmiştir, fakat duvarlar tarafında aralarda oluşan boşluklar toprakla doludur.⁶⁹ Duvarın bir bölümü üç kısma ayrılmış ve bir depremle yıkılmış gibi devrilmiştir. Aynı biçimde bazı duvarlar birbirinden bağımsız olarak farklı mesafelerde durmakta, sadece orijinal yapıda küçük kısım kalıntıları görülmektedir.⁷⁰

Nehir toprak seti (bendi), Amran Höyüğü ve Kasr Höyüğü'nden dönemeçli bir vadi ya da berzah ile ayrılmaktadır. Berzah 137 metre genişlikte olup, dip kısımlarında herhangi bir yapı izi mevcut değildir. Nehir üzerindeki tüm bent su hareketi tarafından sarp, dikey ve parçalanmış bir hale gelmiştir. Bendin en yüksek ve dar kısmında pişmiş tuğla duvar bulunmaktadır. Bu duvarın içine yapıştırılmış çok sayıda ayaklı kaplar yer almakta ve ayaklı kapların içi insan kemikleri ile doldurulmuştur.⁷¹

Kasr'ın 1.6 km kuzeyinde, Hilla'dan tam 8 km mesafede ve nehir yatağından 865 metre uzaklıkta bu kalıntıların en son serisi yer almaktadır. Bu höyük kalıntısı

⁶⁸ Rich, s. 23.

⁶⁹ Rich, s. 25.

⁷⁰ Rich, s. 26.

⁷¹ Rich, s. 28.

yerliler tarafından Mukallibe olarak adlandırılmakta ve kabaca Arapça seslendirmesi Mujelibe “*devrilmiş*” anlamında kullanılmıştır. Bu tanım bazen de Kasr için kullanılmıştır. Dikdörtgen bir şekil veren bu höyüğün yüksekliği düzensizdir. Kuzey yanı 182 metre, güneyi 200 metre, doğusu 166 metre ve batı kısmı 124 metre uzunluktadır. Güneydoğu yükseltisi 43 metre olarak en yüksek köşeyi oluşturmaktadır.⁷²

Batı cephesi en az yüksekliğe sahip, görünüm olarak en ilginç kısmı oluşturmaktadır. Tepe noktasına yakın küçük bir duvar gözükmemektedir. Bu duvar ara kesintilere sahip, pişmemiş tuğladan inşa edilmiş, doğranmış kamış ya da çöplerle serpilerek karıştırılmış ve büyük kalınlıkta kil harcı ile yapıştırılmıştır. Her tabaka arasında bir kat kamış yerleştirilmiştir. Kuzey yanda da benzer yapıda bazı izler bulunmaktadır. Güneybatı köşesi kule ya da baca gibi bir nesne ile kaplanmış, diğer köşeler ise daha az sağlam bir durumdadır, ancak benzer şekilde bezenme ihtimali vardır. Batı yüzü en alçak ve çıkmak için kolay kısmıdır. Kuzey yönü ise en zor olanıdır. Hepsinde hava tarafından oluklar açılmış ve buralardan yağmur höyüğün içine sızmıştır. Tepe noktası çöp yığınları ile kaplı, bazı noktalarda kazma sonucu pişmiş tuğla tabakaları ortaya çıkmıştır. Harç ile birleştirilen bu pişmiş tuğlaların hepsinde yazıtlar yer almaktadır.⁷³

Mujelibe'nin eteğinde, yaklaşık birkaç yard mesafede, kuzey ve batı yanlarında çok az yükseltide bir höyük yer almaktadır. Rich, höyüğün tüm alanı çevreleyen bir kuşatma olabileceğini belirtmektedir.⁷⁴

Nehrin batı kısmı düz ve kanallarla birbirine bağlanmıştır. Amran'ın karşı kısmı hariç en ufak kalıntı izleri bulunmamaktadır. Burada sadece iki küçük höyük yer almakta ve bunlar birbirlerine doğru açıdadır. Bu höyüklerin üzerinde benzer iki höyük vardır. Bunlar boyut olarak 90 metreyi geçmemekte ve köylüler tarafından Anana olarak adlandırılmaktadır.

Nehrin mevcut çevresinde herhangi bir kalıntı olmamasına rağmen, açık ara muazzam ve şaşırtıcı büyüklükte Babil'in tüm kalıntıları bu çölde bulunmaktadır. Araplar tarafından Birs, Yahudiler tarafından Nebukadnezzar'ın Hapishanesi olarak

⁷² Rich, s. 28

⁷³ Rich, s. 29.

⁷⁴ Rich, s. 33.

adlandırılan bu alan Hilla'nın 9.6 km güneydoğusunda yer almaktadır. Hem Père Emanuel hem de Niebuhr tarafından tanımlanmış ancak Araplar'ın korkusundan dolayı incelememişlerdir.⁷⁵

Birs Nimrud, dairesel bir tepe görünümü vermekte ve bir kule ile taçlanmıştır. Bu höyüğün toplam çevresi 667 metredir. Doğu tarafından derin oluk ile yarılmış, 15 ya da 18 metre yüksekliği aşmamaktadır. Fakat batı kısmı 60 metre yükseklikte konik olarak yükselmekte ve tepesinde 12 metre yükseklikte ve 9 metre genişlikte katı bir tuğla yığını yer almaktadır. Yukarı doğru kalınlığı azalmakta, küçük kare delikler ile paralelkenar şekilde delinmiş ve üzerinde yazıtlar yer almaktadır.⁷⁶

Rich incelemeleri sonucunda Babil kentinin doğru bir ölçüsünü verdiğini ve ilerideki araştırmalar için küçük bir giriş yaptığını belirtmektedir. Babil'in herhangi bir kısmının planını tayin ederken zorluklardan dolayı hayal kırıklığına uğramak yerine, mevcut kalıntılardan böyle izler bırakmasından dolayı oldukça heyecanlandığını dile getirmektedir. Çünkü yaklaşık 200 yıllık bir kentin kalıntıları ve büyük kentlerin bu kalıntılardan inşa edilmesine rağmen hala tükenmez kalıntı görünümünde bulunduğunu düşündüğümüzde bunun kaçınılmaz olduğunu belirtmektedir.⁷⁷

1.2.2. William Beaumont Selby'nin Çalışmaları

Claudius James Rich'ten sonra Babil'e seyahat ederek yaptığı incelemeler sonucunda Babil'in bir haritasını, planını oluşturmaya çalışan diğer bir kâşif de William Beaumont Selby'dir. Selby, Babil üzerindeki incelemeleri ve keşiflerini "*Memoir on the Ruins of Babylon*" adlı inceleme yazısında kaleme almıştır.

Selby yaptığı incelemeler sonucunda Babil'in o dönemki görünümünü dikkate alarak resmetme eğiliminde olmuştur. Selby gözlemlerinde "varsayılan kalıntılar" ifadesini kullanmış ve bunun Kitab-ı Mukaddes'teki Babil'in gerçek alanına ilişkin bilgilerin olduğundan şüphelenmiştir. Bu yazıların büyük Babil kalıntıları olduğu

⁷⁵ Rich, s. 34.

⁷⁶ Rich, s. 36.

⁷⁷ Rich, s. 66-67.

gerçekse de Heredotos'un Babil duvarları ile ilgili verdiği bilgilere dair şimdiye kadar herhangi bir iz keşfedilmediğini belirtmektedir.⁷⁸

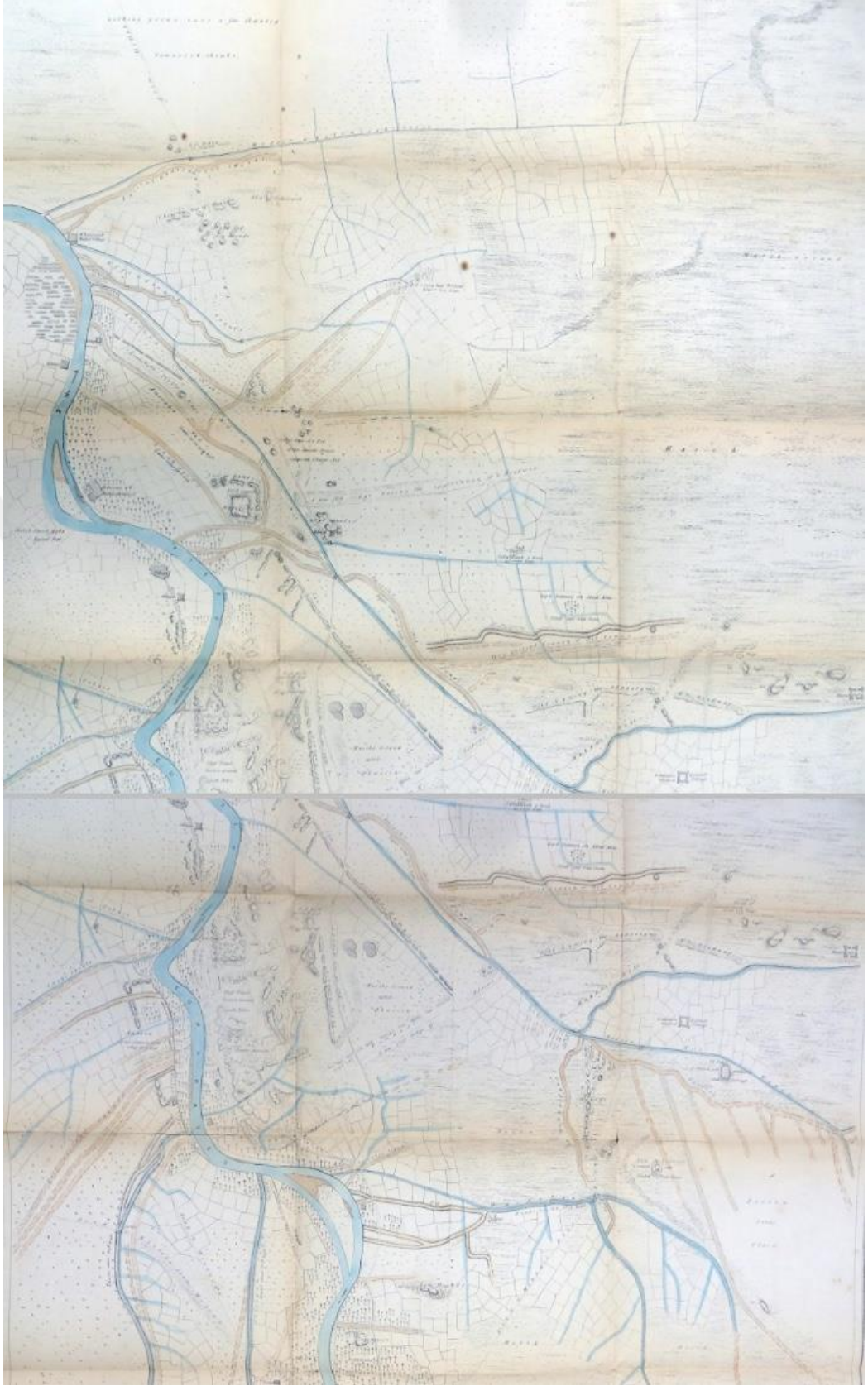
Selby incelemeleri sonucunda oluşturduğu Babil haritasında gözlemlendiği kanalları dikkate alarak bir plan oluşturmuştur. Ayrıca kazı çalışmalarında bulunmadığı için ve sadece bazı höyüklerin ismini verdiği için kanal incelemelerine daha çok önem göstererek bilgiler vermiştir. Bu kanalların hemen hemen her alanda olduğunu, bazı kanalların Al-Heimar'a yakın olduğunu ve parçalanmış oldukları bilgisini verdikten sonra kanalların yapısı hakkında bilgilerini devam ettirir: kanalların temelde geniş ve uç kısımlarda ise dar olduklarından dolayı konik tepe sırtlarına benzediklerini belirtmektedir. Eski kanalların günümüz modern kanalları ile aynı boyutta olduklarını sebebinin de bulunan modern bir kanalın 11 metre genişliği geçmediğini ifade etmektedir.⁷⁹

Selby modern kanallar ile eski kanalların ayrımının çok zor olmadığını söylemektedir. Çünkü modern olan kanalda var olan yeşilliğin eski kanallarda olmadığını, nehir hattının kaybolmasından dolayı tepecik görünümünde olduklarını, eski kanalların dip yüzeylerinin toprak tabaka ile kaplı olduklarını ifade etmektedir. Yan yana bulunan kanalların aralık mesafesinin az olduğu ve başlangıçtan sonra derinleştiklerini gözlemlemiştir. Eski kanalların temizlenmesinin zor olmasından dolayı yeni bir kanalın hemen yanına yapılmış olduğunu ve genelde aynı rotayı takip ettiğini belirtmektedir. Kanal yatakları hala var olduğu için üzerindeki toprak yığınlarının 18 metre yüksekliği bulunduğunu ve tepe kısmından 5 metre genişliğe ulaştığını beyan etmiştir. Böylece ne Heredotos'un Babil kenti hakkında verdiği bilgilere dair herhangi bir iz bulunmuş ne de İsaiah XIII./20-22 de Babil hakkında verilen bilgiler doğrulanmıştır.⁸⁰

⁷⁸ William Beaumont Selby, *Memoir on the Ruins of Babylon*, Education Society's Press, Bombay 1859, s. 1.

⁷⁹ Selby, s.1.

⁸⁰ Selby, s.4.

Harita 1.2. William Beaumont Selby'nin oluşturduğu Babil haritası

Selby tamamladığı haritaya dikkat çekerek, yaptığı haritada belirttiği yerlerin daha önceki haritalarda belirtilmediğini düşünmektedir. İlk nehrin kentten geçtiği ilk rotasının çok fazla değişmediğini belirtmektedir. Yaptığı haritada nehrin eski yatağının Mujelibe'den 1350 metre güney-güneydoğuda olduğunu göstermekte ve nehrin batı yakasında yer alan höyüklerin doğudaki höyüklerle aynı yönde olduğunu belirtir. Zaman içerisinde nehir, doğal olarak güneydoğuya doğru eğilimi yayılmış, alüvyal topraktan tekrar batıya dönmüştür. Nehir kalıntılarının güney kısmını geçtikten sonra tekrar doğuya dönmekte ve iyi bir şekilde tanımlanan eski batı yatağı, nehrin önceden nerden geçtiğini kesin olarak vermektedir.⁸¹

“Anana” olarak adlandırılan büyük dikdörtgenin iki yanı 1575 metre olmakta ve kuzey, kuzeybatı ve güney, güneydoğu yönlerinde eski nehir yatağının ucunda yer almaktadır. Planda dikkatli bir inceleme yapıldığında bu rampa kısmı 2640 metre uzunluğa, Kasr ve Mujelibe hariç diğer bütün alanı kapsamaktadır. Selby bu dikdörtgen kalıntısının diğer kalıntılarla aynı olduğunu söylemekten kaçınmakta ve dönem fark etmeksizin nehir yatağının şimdiki yatağından 228 metre mesafede olmadığını belirtmektedir.

Selby, nehrin eski geleneğe göre Nil olarak adlandırıldığını ve ana kalıntıların biraz doğusundan kentin içinden geçtiğini ifade etmektedir. Aslında 128 metre genişlikte ve 640 metre uzunlukta bir akıntı izini bulduğunu, fakat dikkatli incelemesi sonucunda bile bu akıntı izini daha fazla sürdüremediğini söylemektedir. Bulduğu akıntı izi Mujelibe'nin kuzeydoğusunda ve 820 metre mesafede bulunmaktadır.

Selby Mujelibe'den 1 km mesafede ve Eski Nil'in varsayılan yatağına atfedilen rota yönünde 2.5-5 metre arası bir genişlikte ve yüzey kısımdan 2.5 metre yükseltilmiş küçük çakıl taşları olan bir uç bulmuş ve böyle bir yapının kentin herhangi bir bölgesinde bulunmadığını belirtmektedir. Ayrıca oldukça eski olan iki kalıntıda bahseden Selby, bunların ne olduklarını bilmediği için tanımlamaya çalışmıştır. Bunlar; doğuda Mujelibe'nin kuzey sonundan 592 metre mesafede, yaklaşık 91 metre genişlikte bir yol birleşimi ile bütün uzunluğu boyunca 45 metre yükseltide 3370 metre mesafeden sonra aniden bir bataklıkta son bulan eski ve geniş

⁸¹ Selby, s.5.

bir geçiş yolu görünümünü veren kalıntı, batı tarafındaki sonda kısmen merkeze doğru alçalmaktadır.⁸²

Dış rampanın hemen güneyinde ve toplamda 6830 metre uzunlukta bir diğer yolun varlığını veren Selby, bunun çok yumuşak olduğunu ve üzerinde yrndğnde ayak bileklerine kadar battığını söylemektedir. Planda işaretlendiği gibi bir kısmında daire halinde genişleyen ve ondan ayrılan dört yolun olduğunu anlatmaktadır. Bu dört yoldan birinin izini takip eden Selby, yolun eski bir kanal görünümünde ve Nil'in bir kolu olduğunu anlatmaktadır. Bundan daha fazla izi takip edemediğini söyleyen Selby, bir diğer yolun uzunluk olarak daha kısa ve farklı bir yönde devam ettiğini belirtmiştir.

Selby ülkenin o zamanda göründüğü gibi doğru bir izini vermeye girişmiş, ayrıca tüm sıpeklasyonlardan kaçınarak eski tarih ile birlikte olgunlaştırmıştır. Selby'nin bu incelemede temel amacı Babil'in varsayılan kalıntılarının bir planını, haritasını tamamlamaktır. Plan nemsiz birkaç höyük ve eski kanalların yatakları hariç olarak düz bir şekildedir. Büyük bir alanın, Hillah ile Birs Nimrud arasında yer alan tüm ülkenin haritasını çıkarmayı gereksiz görmüş, sadece aynı sıkalada Babil'in bir planını, Babil'in haritası olarak oluşturmuştur.⁸³

1.2.3. Robert Koldewey'in çalışmaları

19. yüzyılın başlarından itibaren Almanya, İngiltere ve Fransa'nın Mezopotamya'da yaptıkları arkeoloji çalışmalarından geri kalmamak için sürece dâhil olmuşlardır. Almanya, Alman Doğu Bilimleri Enstitüsü'n (DOG: Deutsche Orient Gesselchaft) kurarak Mezopotamya'da arkeolojik kazılara başlamıştır. Alman Doğu Bilimleri Enstitüsü adına Robert Koldewey Babil'de 1899 yılında kazı çalışmalarına başlamıştır.⁸⁴ Koldewey Babil kentinde yaptığı kazı çalışmalarını “*The Excavations At Babylon*” adlı eserinde yıllara göre anlatmaktadır. Koldewey'in eserinde anlattığı kazı süreci, bu kazı sürecinde hangi yıllarda kent in hangi bölümleri ortaya çıkarılmış ve ortaya çıkarılan yapıların ne kadar zaman aldığı bilgileri şu şekildedir:

⁸² Selby, s.6.

⁸³ Selby, s.7.

⁸⁴ Jursa, s. 15.

“Babil’deki kazıların tamamlanabilmesi oldukça caziptir. Kazılar başladığından beri günlük olarak hem yazın hem de kışın 200-250 işçiyle çalışmalar devam etmiştir. Bugüne dek sadece çalışmanın yarısı tamamlanabilmiştir. Bu çalışmanın büyüklüğü düşünüldüğünde, kolayca anlaşılabilir. Örneğin, kent surları diğer antik kentlerde 3 metre ya da en fazla 6 veya 7 metre kalınlıkta iken, Babil’de tamamen 17 ile 22 metre kalınlığındadır. Çoğu antik yerleşmede höyüklerin olduğu kalıntılar 2 ya da 3 ile 6 metre yüksekliğindeyken, burada yani Babil’de höyükler 12 ile 24 metre yüksekliğe ulaşmaktadır. Kazıların yavaş yavaş ilerlemesi önemli ve aydınlatıcıdır. Sırasıyla kazı alanları farklı zamanlarda farklılık göstermektedir”⁸⁵

Kazılar 26 Mart 1899 yılında Kasr’ın doğu kısmından İstar Kapısı’nın kuzeyi tarafına doğru başlamıştır. Robert Koldewey ilk olarak 3-4 Haziran 1887 yılında Babil’de kalmış, çok sayıda sırlı tuğla parçaları bulmuş ve beraberinde birkaçını Berlin’e götürmüştür. Bu parçaların alışılmamış güzelliği ile sanat tarihi açısından önemi, daha sonradan Kraliyet Müzeleri’nin genel Müdürü olan R. Schöne tarafından beklendiği gibi kavranmış ve Babil İmparatorluğu’nun başkentini kazma kararını güçlendirmiştir.

1899 yılının bitiminde Marduk’un Tören Yolu, Ana Sitadel’in kuzeydoğu köşesine kadar açılmış ve bir enine kesim Ana Sitadel’in kuzey önü boyunca oluşturulmuştur.

1900 yılının Ocak-Mart aylarında Ninmah Tapınağı, Nisan-Kasım aylarında ise Esagila’nın alanı olarak tayin edilen Amran’ın merkezi kazılmıştır. Haziran-Temmuz aylarında Ana Sitadel’in merkezinde çalışılmıştır. Güney Sitadel’in güneydoğu kısmında, taht odasına kadar bezemeli ve sırlı tuğlalar ile olan tarafta Temmuz’da kazı işlemleri başlamış ve Temmuz 1901 yılına kadar devam etmiştir. Açık alandaki Tören Yolu kısmının kazı çalışmaları Kasım 1902 yılına kadar sürmüştür.

1901’in Şubat ayından Nisan ayına kadarki dönemde Kasr ve Sachn höyükleri arasında bir sırt üzerinde enine bir kesim oluşturulmuştur. Nisan-Mayıs’ta Kasr’ın güneybatı yapısı (binası) incelenmiştir. Temmuz ve Aralık’ta Ishin Aswad’da Ninib Tapınağı ile birlikte kazılar gerçekleştirilmiştir.

⁸⁵ Robert Koldewey, *The Excavations at Babylon*, (İngilizce Çev. Agnes S. Johns), The Macmillan Company, London, 1914, s.V.

1902 yılının Şubat ve Kasım ayları arasındaki dönemde İhtar Kapısı, Ocak ve Şubat'ta Z Tapınağı kazılmıştır. Örtüşen çalışmalar Borsippa'da Şubat-Nisan ve Fara'daki çalışmalar Haziran 1902'den Mart 1903'e kadar devam etmiştir. 1903'te Güney Sitadel'in kuzeydoğu köşesi ile tonozlu/kubbeli bina Aralık 1902 yılı ile Ocak 1904 yılı arasındaki zaman zarfında keşfedildi.⁸⁶

1904'te ise Şubat-Nisan ayları arasında Homera höyüklerinde Greek Tiyatrosu boyunca çalışmalar yapılmıştır. İç Kent Surları çalışmaları Nisan'da başlamıştır. Güney Sitadel'de kazı daha da batıya doğru ilerleyerek devam etmiş ve Nabopolassar Sarayı'nın doğu kısmı Nisan 1904 yılı ile Şubat 1905 yıllarında kazılmıştır.⁸⁷

1905 yılının Ocak ve Mart ayları arasındaki dönemde iç kent surları kısmen açığa çıkarılmıştır. Kazılar, Türk Hükümeti'nin emri ile 7 Nisan'dan 23 Haziran'a kadar ertelenmiştir. Kazı çalışmalarının askıya alınması sürecinin bitmesinin hemen akabinde Haziran ayının sonlarından itibaren Güney Sitadel'in kuzeyinde iki kerpiç duvar çalışmaları başlamış ve Arahtu duvarı başlangıcı ile Sargon duvarının varlığı doğrulanmıştır.

1906 kazı yılı çalışmalarında Güney Sitadel'in batı sınırı ile kuzeybatıda iki kale burcu kazılmıştır. Ayrıca Imgur-Bel'in hendek duvarı, Pers Binası ve Güney Sitadel'in güneybatı köşesinin kazı çalışmaları Haziran 1907'ye kadar devam etmiştir. 1907 yılında Pers Binası'ndan batı çeyrek boyunca uzun bir keşif oyuğu Aralık 1906'dan Mart 1907'ye kadar olan dönemde tamamlanmıştır. Haziran ve Ekim ayları arasında Ninmah Tapınağı önündeki iki kerpiç duvarın doğu sonunda çalışılmıştır. Haziran ve Temmuz aylarında ise Babil'e yakın dış surun küçük bir parçası, Ekim ayında ise Kasr'ın güneyindeki kanalın rıhtım duvarı daha ileriye doğru olan kısmı kazılmış ve Merkez'de Mayıs 1912'ye kadarki zamana kadar farklı derecelerde aktif olan kazılar başlamıştır.

1908 yılı kazılarının ana çalışma alanı Merkez'de yer almıştır. Şubat ayında, oldukça uzun çalışmanın ikinci bir parçası, Sachn'ın açılması Babil Kulesi'nde başlamış ve Haziran 1911'e kadar devam etmiştir. Ayrıca Haziran ayında bir oyuk

⁸⁶ Koldewey, s.IV.

⁸⁷ Koldewey, s.IV-VII.

Sachn'ın batı çeyreği boyunca oluşturulmuş ve bu oyuk Arahtu duvarı ile burada yer alan Nabonidus duvarını gün yüzüne çıkarmıştır.⁸⁸

1909'un ana çalışma alanı, 1908 yılında olduğu gibi hala Merkez'de, Nebukadnezzar dönemine ait ikamet yerlerinin geniş bağlantılı alanlarının ortaya çıkarıldığı alanda yer almaktadır.

1910 senesinin Ocak ayında çalışma alanı Kasr'ın kuzeydoğu şeritlerine, hatlarına taşınmıştır. Burada Tören Yolu'nu yandan destekleyen iki duvar açığa çıkarılmış ve Mayıs 1912'e gelindiğinde hemen hemen bitmiştir. Burada ayrıca doğu yönünde devam eden duvar parçaları (uzunlukları) açığa çıkarılmıştır. Çalışmanın ek bir parçası olarak Kasr'dan Amran'a Arahtu duvarını takip eden çalışma, Nebukadnezzar'ın hendek duvarı ve bunun önünde yer alan Nabonidus'un hendek duvarı ile birlikte Nisan 1910'dan Haziran 1911'e kadar devam eden çalışma başlamıştır. Bu çalışma, Ağustos ve Kasım ayları arasındaki dönemde Fırat Nehri üzerinde yer alan taş köprünün keşfine yol açmıştır. Kasım 1910 ile Ekim 1911 tarihleri arasında yapılan Merkez'deki araştırmalar, daha çok özel evler ve Akad'lı İştâr Tapınağı'nın ortaya çıkarılmasını sağlamıştır. Ayrıca, çalışmanın ikinci bir parçası olarak, Esagila Tapınağı'nın dış duvarları Aralık 1910 yılı ile Temmuz 1911 arasında belirlenmiştir.⁸⁹

1911'de Kasr'ın kuzeydoğu köşesindeki ana çalışmaya devam edilmiş ve Nebukadnezzar yazıtıyla büyük taş duvar Nisan ayında ortaya çıkarılmıştır. Önceki yılın ikinci çalışması daha da ilerlemiş; örneğin, Merkez'deki güneye doğru önemli bir cadde ağı takip edilmiştir. 1912 yılında ise Kasr'ın kuzeydoğu köşesindeki ve Merkez'de ilerleyen kazıların yanında, kazı çalışmaları Güney Sitaldel'in batısındaki büyük kuşatma ve binalarda başlamıştır.⁹⁰

⁸⁸ Koldewey, s. VII.

⁸⁹ Koldewey, s. VIII.

⁹⁰ Koldewey, s. VIII.

İKİNCİ BÖLÜM

MÖ. I. BİNYILDA BABİL KENTİNE HÂKİM OLAN DEVLETLER

2.1. Babil Kentinde Asur Hâkimiyeti

Asur Devleti'nin Babil'i istila etmesinde dini-politik nedenlerin yanında, Asur sınırlarının genişletilmesi ve kralların kişisel istekleri de bulunmaktadır. Ayrıca coğrafi olarak güney sınırlarını güçlendirmek ve Babil'den yayılarak devam eden ticaret yollarına sahip olmak vardır. Bu ticaret yolları: Basra Körfezi etrafında, Zağros Dağları boyunca olan yol, yukarı Fırat Nehri'nden Suriye içlerine ve Akdeniz boyunca olan ticaret yolu ve Arap Yarımadası'na ulaşan yollardır.⁹¹ Bunun yanında Asur Devleti'nin Anadolu üzerine olan genişleme politikasından dolayı güney sınırlarını sürekli güvenli tutmasını gerektirmekteydi. Çünkü Babil eski dönemlerden beri bir kültür merkezi olmuş ve böylece Asur Devleti'ni kültürel yönden etkilemesinin yanında siyasi olarak da tedirgin etmekteydi.⁹²

Bu sebeplerden dolayı Asur Devleti MÖ 2. binyılların sonundan itibaren Babil sınırını sürekli olarak emniyette tutma politikasına sahip olmuştur. Asur Devleti krallarından I. Adad-nirari'nin (MÖ 1307-1275) Asur Devleti'nin sınırlarını genişlettiği dönemde Babil ile sınır güvenliğini sağlamaya dayalı bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma geçerliliğini I. Tukulti-Ninurta (MÖ 1244- 1208) dönemine kadar sürdürmüştür.⁹³ I. Adad-nirari fethettiği bölgeleri tanımlarken Lubdi kasabası ve Rapiqu bölgesinden Eluhat'a kadar olan bölgeleri belirtmiştir. Lubdi, Kerkük'e yakın bir konumda ve Asur ile Babil bölgeleri arasında bir kale olarak sınırı belirlemektedir. Asur kralının bu sınır hattını belirlemesinden de izlediği politika anlaşılmaktadır.⁹⁴

I. Tukulti-Ninurta (MÖ 1244- 1208) dönemine gelindiğinde Asur ile Babil arasındaki barış hala devam etmekteydi. Fakat Asur kaynaklarına göre bu barışı bozan, ihlal eden ilk olarak Babil kralı IV. Kaştiliaş'ın Asur sınırları içlerine

⁹¹ J.A. Brinkman, "Babylonia under the Assyrian Empire 745-627 B.C.", *Power and Propaganda*, C.7, (Ed., Mogens Trolle Larsen), Akademisk Forlag, Copenhagen 1979, s.229.

⁹² Gökçek, s.102.

⁹³ Amelie Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, C. I, (Çev. Dilek Şendil), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 466.

⁹⁴ H. W. F. Saggs, *The Might That was Assyria*, Sidgwick&Jackson, London 1984, s. 46.

gerçekleştirdiği akınlar olmuştur. Asur kralı tekrar barışı sağlamaya çalışmışsa da Babil kralının böbürlenmesi kendisine savaştan başka seçenek bırakmamıştır. Bu karşılaşma sonucunda Asur Devleti savaştan galip çıkmış, Babil ve büyük tapınakları yağmalanmış ve Babil kralı zincirlenerek esir alınıp Asur'a götürülmüştür. Babil bu savaş sonucunda yedi yıl boyunca yöneticiler tarafından yönetilmiştir.⁹⁵ Savaşın sonuçları Babil kroniklerinde görülmektedir.⁹⁶ Savaş sonucunda ganimet olarak Babil'den alınıp Asur'a götürülen mallar arasında Marduk'un heykeli de bulunmaktadır.⁹⁷ I. Tukulti-Ninurta'nın kazanmış olduğu zafer Asur saray yazıtlarında şöyle anlatılmaktadır:

“Büyük tanrılar Asur, Enlil ve cennet ve dünyanın kraliçesi, ordumun başında yürüyen İştâr'ın yardımıyla Kardunyaş (Babil) kralı Kaştilyaş'ı savaşa yanaştırdım. Ordularını yenilgiye uğrattım ve savaşçılarını yok ettim. Savaşın ortasında Kassit kralı Kaştilyaş'ı yakaladım ve ayaklarımla onun kibirli boynunun üzerine bastım. Beyim Asur'un huzuruna onu bir esir gibi getirdim. Aşağı denize doğan güneşi topraklarıma sınır yaptım (ve böylece) Sümer ve Akad topraklarının beyi oldum”.

Ayrıca Asur kralının Asur kenti yerine yeni bir kent olarak inşa ettiği Kartukulti-Ninurta kenti ile ilgili olarak işlediği metinlerde Babil zaferine de yer vermiştir. Kral bu zaferini farklı iki paragrafta şöyle anlatmaktadır:

*“Büyük tanrıların koruması altında Asur, Enlil, Şamaş, Sin, dünya ve cennetin kraliçesi İştâr'ın yardımıyla Kardunyaş kralı Kaştilyaş'ı savaşa zorlarım, ordularını dağıttım, savaşçılarını öldürdüm. Savaşın ortasında Kassit hükümdarı Kaştilyaş'ı kendi ellerimle yakaladım. Üstünü soydum ve tutsak ettim”.*⁹⁸

*“Kardunyaş kralını savaşa zorladım. Ordularının dağılmasına sebep oldum. Bu savaş sırasında Kassit kralı Kaştilyaş'ı yakaladım. Yalın ve çaresiz bir şekilde onu Asur'a getirdim. Tüm Sümer ve Akad'ı egemenliğim altına aldım. Gönlümün keyfi ve gücüme göre onları yönettim”.*⁹⁹

Kralın anlattığı yazıtlardan da anlaşıldığı üzere Babil ilk kez I. Tukulti-Ninurta zamanında Asur Devletinin egemenliği altına girmiş ve Babil'in kraliyet unvanlarını

⁹⁵ Saggs, s. 52.

⁹⁶ Gökçek, s. 102.

⁹⁷ Köroğlu, s. 135; Memiş, s. 157.

⁹⁸ Gökçek, s. 103.

⁹⁹ Gökçek, s. 103.

da I. Tukulti-Ninurta almıştır. Ancak Asur Devletinin Babil hâkimiyeti uzun sürmemiştir, -yukarıda belirtildiği gibi yedi yıl devam etmiştir-. Ayrıca Asur Devleti, Babil'i merkezi idare bölgesi olarak kullanmamış, sadece denetim altında tutmayı amaçladığı için Asur menfaatini güden kukla yöneticilerle Babili yönetmeye çalışmıştır. Bu da Babil hâkimiyetinin kısa sürmesinde etkili olmuştur. Asur Devleti'nin bu dönemdeki Babil hâkimiyeti ilk olarak 7 yıl kadar sürdüğü düşünülmekteydi. Ancak Babil hâkimiyetinin zaman dilimi 7 yıl değil, aksine 32 yıl sürdüğü kabul edilmektedir. Asur Devletinin Babil üzerindeki egemenliğine, Babil'in güneyine yerleşmiş Babil hükümdarı Adad-şuma-usur (MÖ 1216-1187) tarafından düzenlenen güçlü bir isyan ile son verilmiş ve savaşta yeni Asur kralı Enlil-kudurri-usur'u yenerek esir almıştır.¹⁰⁰

I. Asur-dan (MÖ 1179-1134) Asur tahtında kalan en uzun kral olmasına rağmen, onun döneminde Asur siyasi ya da askeri seferlere çıkmadan birleştirici bir dönem geçirmiştir. Bu barışçıl dönemin etkisinden dolayı Babil ile sadece küçük bir sınır çatışması meydana gelmiş ve bu da muhtemelen yerel bir hadise olduğundan her iki devlet tarafından da büyük bir saldırı olarak belirtilmeye ihtiyaç duyulmamıştır.¹⁰¹

I. Tiglat-pileser (MÖ 1114-1076) dönemine gelindiğinde, Orta Asur Dönemi'nde Asur Devleti'nde Tukulti-Ninurta'dan sonra Asur kralı olan en güçlü kral olmuştur. Bu dönemde Asur Devleti yeni bir yükselme dönemi yaşamıştır.¹⁰² I. Tiglat-pileser Anadolu ve Kuzey Suriye seferleri sonucunda bölgedeki en güçlü devlet olmuştur. Ancak güneyde, Babil'e karşı istediği zaferleri elde edememiş ve Babil kralı I. Nebukadnezar'a (MÖ 1126-1105) karşı yaptığı savaşı kaybetmiştir.¹⁰³ I. Tiglat-pileser Babil üstünlüğünü, Babil kralı olan Marduk-nadin-ahhe (MÖ 1098-1081) döneminde ele geçirmiştir. Babil'e karşı yapılan savaş sonucunda Asur Devleti Babil kenti, Opis ve Dur-Kurigalzu gibi önemli yerleri ele geçirmesi sonucunda güney sınırlarını emniyete alabilmiştir.¹⁰⁴

Ancak Suriye'den hareketlenen Arami akınları sonucunda Asur Devleti sarsılmış ve kralın ölmesi ile Orta Asur Dönemi'nin sonu gelmeye başlamıştır. I.

¹⁰⁰ Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, C. I, s. 467.

¹⁰¹ Saggs, s. 56.

¹⁰² Gökçek, s. 111; Köroğlu, s. 136.

¹⁰³ Gökçek, s. 117.

¹⁰⁴ Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, C. I, s. 473.

Tiglat-pileser'den sonra Asur kralı olan Aşur-bel-kala (MÖ 1073-1056) Babil'e karşı savaşmak yerine kendisinin atadığı Babil kralı Ada-apla-iddina (MÖ 1069-1048) ile anlaşma yapmış ve bu anlaşma şartlarını kızıyla yaptığı evlilik sonucunda sağlama almış ve güney sınırlarını emniyete almaya çalışmıştır.¹⁰⁵

II. Adad-nirari (MÖ 911-891) döneminde Asur Devleti güney bölgesinde, Dicle'nin doğu bölgesi ile Fırat'ta sınır karakolları kurmuştur. Babil'in kuzeybatısında yer alan Hindanu ve Lake beylikleri ile ittifak sağlanmıştır. Böylece Babil üzerine akınlar başlatılmış, ancak istediği sonucu alamamıştır. Babil kralı olan I. Nabu-şuma-ukin (yaklaşık MÖ 895) sınırı Dicle Nehri'nin doğu kısmına kadar genişletmiş ve bölge Babil hâkimiyeti altına girmiştir. Bu durumda MÖ 891 yılında Asur ile Babil arasında barış yapılmış ve iki devlet arasında evlilikler yapılarak barış süreci sağlama alınmış ve devamındaki 70-80 yılda bu dostluk süreci devam etmiştir.¹⁰⁶

II. Tukulti-Ninurta (MÖ 890-884) döneminde Asur ile Babil arasında devam eden müttefiklik sonucunda iki ülke arasında savaş ya da anlaşmazlık yaşanmamış, aksine Asur kralı MÖ 885'te çıktığı Zafer Yürüyüşü'nde Babil bölgesinde Dur-Kurigalzu ve Sippar'a gitmiştir.¹⁰⁷

III. Salmanassar (MÖ 858-824) Babil ile devam eden anlaşma gereğince, Babil kralı Marduk-zakir-şumi'nin (MÖ 854-819) tahta çıkacağı dönemde kardeşinin kendisine karşı durması sonucu III. Salmanassar Babil kralına yardım etmiş ve anlaşma şartlarını yerine getirmiştir.¹⁰⁸ Bu yardım sonucunda Babil'deki ayaklanmayı kısa sürede bastırılmış ve Babil, Borsippa ve Kutha kentlerindeki büyük tapınaklara ziyaretlerde bulunmuştur. Ziyaretleri sırasında halk tarafından karşılanarak ağırlandı. Asur kralı da buna karşılık bölgedeki bazı Arami ve Kalde kabilelerini yağmalamış ve Babil'e olan saygısını göstermiştir. Dostluk gösterisinden sonra Asur ve Babil arasında bir anlaşma daha yapılmış ve bu dostluk durumu III. Salmanassar tarafından tahtının kaidesinde yapılan bir kabartma ile

¹⁰⁵ Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, C. I, s.474.

¹⁰⁶ Amelie Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, C. II, (Çev. Dilek Şendil), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 135.

¹⁰⁷ Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, C. II, s. 136., Köroğlu, s. 155.

¹⁰⁸ Eva Cancik-Kirschbaum, *Asurlular*, (Çev. Aslı Yarbaş), İlya İzmir Yayınevi, İzmir 2004, s. 81; Memiş, s. 238.

taçlandırılmıştır.¹⁰⁹ Ayrıca III. Salmanassar'ın bu seferi bir boğa üzerindeki yazıtta da yer almaktadır. Kitabede Babil seferi şöyle geçmektedir:

*“Babil’e sefer ettim, Babil, Borsippa ve Kutha’da kurban kestim. Sonra aşağıya Kalde memleketine indim. Onların şehirlerini zapt ettim. Acısu’ya (Basra Körfezi) kadar indim. Dakuri oğullarından Adini’den ve Ukani oğlu Muşallim-Marduk’tan haraç aldım”.*¹¹⁰

III. Salmanassar’dan sonra Asur tahtına geçen V. Şamşi-Adad (MÖ 823-811) döneminde Asur’da karışıklıklar meydana gelmiş ve V. Şamşi-Adad’ın kral olmasına karşı çıkanlar olmuştur. Bu iç karışıklık dönemi 4 yıl boyunca devam etmiş ve Babil kralı Marduk-zakir-şumi’nin V. Şamşi-Adad’a verdiği destek sayesinde Asur kralı tahta geçebilmiştir.¹¹¹ Babil kralı, III. Salmanassar’ın kendisine gösterdiği yardımı karşılıksız bırakmamış ve aralarında yapılan anlaşma hükümlerine uymuştur. Ancak, MÖ 814 yılında Babil’de çıkan karışıklıklardan dolayı, Asur kralı V. Şamşi-Adad’da anlaşma sonucunda kendisine düşen pay olarak Babil’e taşınmıştır.¹¹²

Babil kralı bu yardımına karşılık iki devlet arasında yapılan anlaşma maddelerinin Babil’in çıkarlarına uygun olarak yeniden düzenlenmesini istemiştir. Asur kralından “kral” olarak bahsedilmemesi Asur Devleti’nin bu düzenleme ile küçük düşürülmesi sonucunda Asur ve Babil arasındaki anlaşma gölgeye düşmüştür. Ancak Asur Devleti’nin Babil’e saldırmasının temel nedeni belli değildir.¹¹³

Asur Devleti Babil’e saldırdığında Babil kralı Marduk-balatuibi ölmüş ve yeni Babil kralı Marduk-balassu-ikbi olmuştur. Asur kralı V. Şamşi-Adad Babil’e karşı yaptığı saldırı sonucunda kazandığı zaferi kayıtlarda şöyle anlatmaktadır:

“13.000 askerini kılıçtan geçirdim. Kanlarını, kentlerinin meydanlarından nehir suyu gibi akıttım. Askerlerin cesetlerini üst üste yığdım... Onun (Babil kralının) krallık yatağını ve koltuğunu, saraylarındaki hazinelerini, mallarını, tanrılarını ve saraylarındaki her şeyi ve sayamadığım birçok şeyi götürdüm. Tutsak aldığım

¹⁰⁹ Khurt, *Eski Çağ’da Yakındoğu*, C. II, s. 145.

¹¹⁰ Memiş, s. 160.

¹¹¹ Cancik-Kirschbaum, s. 80.

¹¹² Khurt, *Eski Çağ’da Yakındoğu*, C. II, s.147, 261.

¹¹³ Khurt, *Eski Çağ’da Yakındoğu*, C. II, s. 147; Gökçek, s. 152; Cancik-Kirschbaum, s. 82.

askerlerini yurdumun askerlerine çekirge gibi dağıttım. Kenti yakıp yıktım, harabeye çevirdim”.¹¹⁴

Asur Devleti'nin Babil saldırısı sonucunda, Asur kralı Dur Papsukkal ve Der'i ele geçirmiş, Der kentinin tanrılarını almış ve Babil kralını esir etmiştir.¹¹⁵ Babil, Asur tarafından yapılan bu saldırıdan sonra yaklaşık 12 yıllık karanlık bir dönem geçirmiş ve Asur kralı V. Şamşı-Adad “*Sümer ve Akad Kralı*” unvanını kullanarak bütün ülke üzerinde hak iddia etse de Asur kralı fazla yaşamadan ölmüş ve yerine III. Adad-nirari (MÖ 810-783) Asur tahtına geçmiştir.¹¹⁶

III. Adad-nirari döneminde Asur ile Babil ilişkilerinde normalleşme durumları gözlemlenmektedir. Bu dönemde Asur kralı Babil'den sürgün edilen halkı ülkeye geri göndererek harabe durumundaki Babil'in normalleşmesi amacını taşıyarak bazı kült yapılarının yeniden inşasını sağlamıştır. Ayrıca Babil kralı olarak kabul edilen Asur kralı; Babil, Borsippa ve Kutha kentlerinde tanrıların kutsal yemeklerinden sadece Babil krallarına gönderilen kırıntıları Asur kralına göndermiş ve yerli halktan Asur'da olduğu gibi düzenli vergiler almıştır. Asur kralı yaptığı bu normalleşme hareketlerini şu şekilde anlatmaktadır:

“Kaçırılan insanları [geri] getirdi ve [ve?] onlara gelir, düzenli bağış (ve) arpa tayını bağladı. Assur (ve) Karduniaş (yani Babil) halkları birleşmişlerdi”.¹¹⁷

Asur kralı, Babil tapınaklarına yaptığı ziyaretleri Babil kralı olarak yapmış ve adaklar sunmuştur. Bu hâkimiyet *Eşzamanlı Tarih*'te Babil nazarında doğru ve adil bir yönetim olarak belirlenmiştir:

“İleride Akkad'da (yani Babil) ün kazanmak isteyen bir prens [kendi] zaferlerini yazsın. Sürekli bu stele [dönsün?] ve [ona baksın?] ki unutulmasın. Bırakın... vezir (oraya) [kazılmış?] ne varsa kulak kabartsın. Asur'a düzülen övgüler [sonsuz] dek sürsün. Sümer ile Akkad'ın suçu dört bir yandaki (yani dünyanın) yabancı topraklarda dillensin”.¹¹⁸

III. Tiglat-pileser MÖ 744'de Asur tahtına geçtiğinde Asur'un batıdan Suriye içlerine olan ticaret yolu Urartular, güneyden Babil etrafında olan ticaret yolları da

¹¹⁴ Joan Oates, *Babil*, (Çev. Fatma Çizmeli), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2005, s. 117.

¹¹⁵ Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, C. II, s. 261.

¹¹⁶ Gökçek, s. 152.

¹¹⁷ Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, C. II, s. 148, 263.

¹¹⁸ Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, C. II, s. 263.

Aramiler ve Kaldeliler tarafından engellenmişti. III. Tiglet-pileser ilk olarak güneye hareket etmiş Aramiler ve Kaldeliler'e karşı sefer düzenlemiştir. Fakat Babil'i ilhak etmemiş, bunun yerine Babil kralı Nabu-nasir'i (MÖ 747-734) tahtında bırakmış ve bölge üzerinde sembolik olarak varsaymıştır. Böylece Babil problemleri ile uğraşmaktan uzak durmuş, merkezi hükümetini güçlendirmeye yönelmiştir.¹¹⁹ Asur kralı "*Sümer ve Akad Kralı*" unvanını kullanmış ve Babil üzerindeki egemenliğini de göstermiştir.¹²⁰ Bu sistem 13 yıl boyunca devam etmiş ve sonrasında Babil kralının ölmesi ile yerine veliaht oğlu Nadin-şum-ukin geçmiş ve Babil tahtına sadece bir ay hükmedebilmiş ve sonrasında isyanlar çıkmıştır. İsyanların sonucunda Babil kralının veliaht oğlu Nadin-şum-ukin öldürülmüştür. Ortaya çıkan iki isyan sonucunda Kaldeli Mukin-zeri Babil tahtına geçmiştir. Diğer Kaldeli kabilelerin yardımları ile Mukiz-zeri Asur ordusuna karşı 3 yıl boyunca tahtta kalmıştır. Fakat Mukin-zeri'nin Tiglet-pileser tarafından yenilmesinden sonra Tiglat-pileser sembolik krallıktan vazgeçip kendisini Babil kralı olarak göstermiştir.¹²¹ III. Tiglat-pileser'in kendini Babil kralı olarak ilan etmesi Tevrat'ta da geçmekte ve Asur kralı kendisine Pul ismini vererek Babil kralı olduğunu belirtmiştir.¹²² Böylece MÖ 729-727 yıllarında Babil'de önemli bir yer tutan *Yeni Yıl Şenlikleri* kutlanmış, Asur kralı Asur ile Babil'i tek bir çatı altında birleştirmiştir.¹²³

Asur Devleti'nin sonraki Babil seferi Asur Kralı II. Sargon tarafından MÖ 720 yılında olmuştur. Sargon MÖ 722 yılında Asur tahtına geçtiğinde, Kaldeli Merodah-Baladan MÖ 721 yılında Elam ile ittifak yapmış ve Asur'a karşı başarılı bir isyan gerçekleştirmiş ve Babil'i Asur Devleti'nin boyunduruğundan kurtarmıştır. Merodah-Baladan Asur Devleti'ne karşı başlatmış olduğu hareketin etkinliğini artırmak ve Asur Devleti'ne daha büyük zarar vermek için Elam kralı Ummanigaş ile ittifak kurmuş ve MÖ 720 yılında Der'de Asur Devleti'ne karşı bir savunma saldırısı başlatmıştır.¹²⁴

Bu savaş sonucunda II. Sargon, yıllıklarında Elam kralı Ummanigaş'ın ordularını püskürttüğünü iddia etse de, Babil kronikleri ise savaşın sonucunu farklı

¹¹⁹ Brinkman, s. 229; Cancik-Kirschbaum, s. 85.

¹²⁰ Gökçek, s. 164., Köroğlu, s. 166.

¹²¹ Brinkman, s. 229; Memiş, s. 246.

¹²² Kitabı Mukaddes, *Tevrat*, II. Krallar, Bap 15:19, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2010.

¹²³ Khurt, *Eski Çağ'da Yakınoğu*, C. II, s. 266.

¹²⁴ Saggs, s. 92; Memiş, s. 248.

vermektedir. Babil kralı Merodah-Baladan'ın MÖ 710 yılına kadar bölgede hâkimiyet sağladığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak iki taraf da savaşta kesin bir zafer kazanamamıştır.¹²⁵

Ayrıca II. Sargon akıllı bir politika izleyerek Merodah-Baladan ile MÖ 720 yılında bir anlaşma yaparak devlet içinde düzeni sağlamak için gerekli zamanı kazanmış ve 10 yıllık bir süre boyunca Elam ya da Babil meselelerinden uzak kalmıştır.¹²⁶ Ancak sonunda, MÖ 710 yılında, II. Sargon Babil-Elam ittifakını bölmek için Asur ordusunu Babil-Elam sınırı arasına sokmuş ittifakı ikiye bölerek intikamını almak istemiş ve Babil'e gelecek olan Elam desteğini engellemeye çalışmıştır.¹²⁷ Asur kralı II. Sargon yıllıklarında bu savaşın başlaması ile bitmesinin aynı anda olduğunu, Elam kralının kaçmak istediğini ve buna engel olduğunu şöyle anlatmaktadır:

*“Merodah Baladan [...] Babil’de Asur’un zaferini duyduğunda [...] savaşın ortasında onu can korkusu bastı. O, kendisini destekleyen savaşçılarıyla birlikte gece vakti Elam yolunu tuttu. Elamlı Şutruk-Nahunte’den destek alabilmek için, kendi kraliyet mobilyalarını armağan olarak gönderdi: Gümüş bir yatak, taht, masa, yıkanma testisi, kendi gerdanlığı. Elamlı alçak, rüşvet kabul etti, ama benim askeri gücümden korktu; bu yüzden Merodah-Baladan’ın yolunu kesti ve Elama girmesini engelledi”.*¹²⁸

Yapılan bu savaşlar neticesinde Asur Devleti güney sınırlarını Babil hâkimiyetini sağlayarak emniyete almıştır.¹²⁹ II. Sargon böylece Babil’de sembolik kral göstermek yerine kendisini Babil kralı olarak ilan etmiştir.¹³⁰ Asur kralı bir süre Babil’de kalarak bölgede kargaşa çıkaran Arami ve Kalde kabilelerini dağıtarak devletin sınırlarını Basra Körfezi’ne kadar emniyete almıştır.¹³¹ II. Sargon’da, Tiglat-pileser’in yaptığı gibi, MÖ 710-709’da Arami ve Kalde kabilelerini ele geçirdikten sonra bazılarını Gambulu yönetimine, bazılarını da Babil yönetimine dâhil etmiştir. Bu yönetim altına koyma girişimleri sonunda başarısız olmuş ve 10 yıllık bir süreç

¹²⁵ Saggs, s. 92; Gökçek, s.168; Köroğlu, s. 170.

¹²⁶ Brinkman, s. 229; Khurt, *Eski Çağ’da Yakındoğu*, C. II, s. 156; Cancik-Kirschbaum, s. 93.

¹²⁷ Brinkman, s. 230; Köroğlu, s. 171.

¹²⁸ Susan Wise Bauer, *Antik Dünya*, (Çev. Mehmet Morali), Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s. 406.

¹²⁹ Gökçek, s. 169.

¹³⁰ Brinkman, s. 230.

¹³¹ Gökçek, s. 177.

dolmadan bunlar Sanherib'e karşı savaşmışlardır.¹³² Ayrıca komşu devletler II. Sargon Babil'deyken elçiler göndererek Asur kralını tebrik etmişlerdir.¹³³

Asur kralı II. Sargon'un oğlu ve veliaht prens olan Sanherib (MÖ 705-680) tahta geçtiğinde babasından güçlü bir imparatorluk devralmıştır. Ancak Sanherib'in babası döneminde devlet işleri ile ilgilenmesi, devlet işlerine aşına olduğunu göstermektedir.¹³⁴

Babasının ani ölümünden sonra Asur sınırları içinde ayaklanmalar başlamıştır. Bu ayaklanmalara Babil de dâhil olmuş ve Merodah-Baladan Babil'i tekrar ele geçirmek için harekete geçmiştir. Merodah-Baladan'ın en büyük destekçisi şüphesiz yine Elam Devleti olmuştur. Sanherib çıkan kargaşa karşısında güneye yönelerek Babil üzerine sefer düzenlemiş ve Kiş Ovası'nda Babil-Elam ittifakını yenmiştir. Yenilgiden sonra Merodah-Baladan tekrar Basra Körfezi'ne doğru kaçmıştır.¹³⁵ Sanherib bu seferini yıllıklarında şöyle anlatmaktadır:

“İlk seferimde Babil kralı Merodah-Baladan'ı müttefiki Elam ordusu ile birlikte Kiş Ovasında yenmeyi başardım. Savaşın ortasında O (Merodah-Baladan) karargâhından vazgeçti ve tek başına kaçtı (böylece) hayatını kurtardı. Savaşın başlaması ile geride bıraktığı Savaş arabaları, atlar, dört tekerlekli atlı yük arabaları, katırları ele geçirdim. Babil'deki sarayına sevinçle girdim. Hazine odasını açtım: altın, gümüş, altın ve gümüş kapları, her çeşit değerli taşlar, limitsiz (sayısız) mal ve mülk, ağır vergi, haremi, (onun) saray adamları ve görevlileri, şarkıcıları, erkek ve kadın, bütün zanaatkârları, orada olduğu kadar, sarayının hizmetçileri, getirdim, yağma olarak saydım. Assur'un kudretiyle, efendim, Kaldenin duvarlı 75 güçlü kentini ve çevresindeki 420 küçük kenti, kuşattım, fethettim, ganimetlerini taşıdım. Erek, Nippur, Kiş, Harsagkalamma, Kutha ve Sippar'daki Araplar, Aramiler ve Kaldelileri nüfusu ile birlikte, isyancılar (yani günahkârlar), çıkarttım, ganimet olarak saydım. (martta) döndüğümde, Tu'muna, Rihihu, Idakku, Ubulu, Kibrê, Malahu, Gurumu, Ubulu, Damunu, Gambulu, Hindaru, Ru'ûa, Pukudu, Hamrânu, Hagarânu, Nabutu, Li'tâu, (itaatkar olmayan) Aramiler'i, hepsini, fethettim, 208.000

¹³² Brinkman, s. 232.

¹³³ Khurt, *Eski Çağ'da Yakınoğu*, C. II, s. 158.

¹³⁴ Gökçek, s. 179.

¹³⁵ Gökçek, s. 180.

insanı, büyük ve küçük, erkek ve kadın, atlar, katırlar, eşekler, develer, sığır ve koyunlar, sayısız, ağır bir ganimet, Assur'a götürdüm".¹³⁶

Sanherib Babil ittifakını yendikten sonra Babil'e yönetici olarak gönderdiği Bel-ibni, istenilen kontrolü sağlayamadığı için Babil tekrar kontrolden çıkmıştır. Sanherib, bunun üzerine ikinci bir Babil seferi yapmak zorunda kalmış ve sefer sonucunda Merodah-Baladan ölmüştür. Sanherib, Babil'e kral olarak oğlu Asur-nadin-şumi'yi (MÖ 699-694) atamış ve bu sistem 6 yıl boyunca sorunsuz devam etmiştir.¹³⁷

Asur kralı Babil'e karşı düzenlediği ikinci seferini yıllıklarında anlatırken zorlu coğrafi koşullar altında seferini gerçekleştirdiğini belirtmekte ve Bit-Kilamzah'ı kaleye dönüştürerek duvarlarını güçlendirmiştir. Yıllıklarında bu seferle ilgili kısımda şöyle anlatmaktadır:

"İkamet ettikleri yerde yıktım ve büyük yangın alevleri ile çevresinde döndüm, ve Bit-Kilamzah'ı bir kaleye dönüştürdüm. Surlarını daha önceden olmadığı kadar güçlü yaptım, ve oraya ellerimle fethettiğim bölgenin insanlarını yerleştirdim. Sisirtu ve Kummahlum, güçlü şehirler ve çevrelerindeki küçük şehirler Bit-Barrû bölgesi (lokasyonu) toplamını bölgelerinden kesitim ve onu Asur bölgesine (sınırına) ekledim. Elenzash kraliyet şehrine ve o bölgeyi kaleye dönüştürdüm. Eski adını değiştirdim, (yeni) adını Kar-Sanherib koydum. Fethettiğim bölgenin insanlarını içine yerleştirdim. Görevlim, Harher valisine teslim ettim. Böylece ülkemi genişlettim".¹³⁸

Fakat Babil olaylarının temel sebebinin önceki dönemlerde de olduğu gibi Elam olduğu kesindir. Elam Devleti bulduğu her fırsatta Babil ile ittifaklar yapmaktaydı. Sanherib bunu bildiği için doğrudan Elam üzerine sefere çıkmaya karar vermiş ve önemli hazırlıklara başlamıştır. O dönemde hem Asur hem de Babil donanma gücüne sahip olmadıkları için Sanherib Fenike'den gemiciler getirtmiş ve Fenikeli gemicilerden Ninive ve Til Basrip'te, Dicle ve Fırat nehirlerinin gemi için elverişli olduğu noktalarında, büyük gemiler yapmalarını istemiştir. Gemi ustalarının

¹³⁶ D. D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia II*, Greenwood Press, Newyork 1968, s. 116-117.

¹³⁷ A.T. Olmstead, *History of Assyria*, The University of Chicago Press, USA 1968, s. 290; Memiş, s. 258.

¹³⁸ D. D. Luckenbill, *The Annals of Sanherib*, The University of Chicago Press, Chicago 1924. s. 26-29.

Fenikeli olması yanında mürettebatları da Tir, Sur ve İyonyalılar'dan oluşmaktaydı. Yapılan gemiler Dicle'den Opis'e indirilmiş, daha sonra yapılan makaralar üzerinde karadan Opis'ten Fırat Nehri'ne (Babil'deki Arahtuya) aktarılmıştır. Getirilen gemilere burada süvariler bindirilerek sefere dâhil edilmişlerdir. Sefer için düzenlenen kamp yeri nehirden iki saatlik mesafede olmasına rağmen, gelgitlerin oluşması sonucu kamp yeri sular altında kalmıştır.¹³⁹ Sanherib bu olayı şöyle anlatmaktadır: “Denizden dev dalgalar yükselip çadırıma kadar girdi. Beni tamamen sardılar ve adamlarım beş gün beş gece büyük gemilerde kafeste gibi kaldılar”.¹⁴⁰

Sanherib'in bu hamlesine karşılık olarak Elamlılar Sippar'da Asur'a saldırmış ve Sanherib'in oğlu Assur-nadin-şumi Elamlılar tarafından esir alınarak MÖ 694 yılında öldürülmüştür.¹⁴¹ Babil tahtına ise Kaldeli Muşezib-Marduk geçmiştir. Muşezib-Marduk kurduğu geniş ittifak ile MÖ 691 ya da 690 yılında Asur Devletine karşı Halule'de (Samiriye civarı) savaş yapılmış ve bu savaşta her iki taraf da büyük kayıplar vermiştir.¹⁴² Sanherib'in anlattığına göre 150.000 düşman askeri öldürülmüş ve bunlara Elam ordu komutanı da dâhildir:

“Ayaklarının tozu muazzam bir fırtına gibi gökyüzünü kaplayarak [...] Dicle kıyılarında [...] benim karşımda savaş nizamına girdiler. Geçişimi engellediler ve savaşa davet ettiler. [...] zırhlı elbisemi giydim. Zafer alameti olan miğferimi başıma yerleştirdim. Kalbimde kızgınlıkla, düşmanı aşağıya indiren büyük savaş arabama seğirttim. Asur'un bana bahşetmiş olduğu büyük yayı elime aldım; yaşamı delip geçen mızrağımı kavradım. [...] onları çevirmeyi başararak, ilerleyişlerini durdurdum. Düşman grubunu ok ve mızraklarla biçtim. Hepsinin bedenlerini deldim. [...] gırtlaklarını kestim, ip kesercesine değerli yaşamlarını kestim. Bir fırtınadaki sular gibi bağırsaklarındaki ve gırtlaklarındaki geniş topraklara boşalttım, zıplayan küheylanlarım bir nehre dalar gibi akan kanlarına daldılar. Kötüleri ve hınzırları aşağıya indiren savaş arabamın tekerlekleri pislik ve kanla kirlendi. Ovayı, savaşçıların cesetleriyle çimen gibi doldurdum. Husyelerini kestim ve penislerini hazirandaki hıyar tohumları gibi koparttı”.¹⁴³

¹³⁹ Olmstead, s. 290; Saggs, s. 102

¹⁴⁰ Ali Narçın, *A'dan Z'ye Asur*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 337.

¹⁴¹ Saggs, s. 102; Cancik-Kirschbaum, s. 101.

¹⁴² Khurt, *Eski Çağ'da Yaınoğu*, C. II, s. 271.

¹⁴³ Gökçek, s. 182-183.

Asur krallarının yıllıklarında bir gelenek haline dönüşen abartılı anlatımlara Sanherib de dâhil olmuş ve yıllıklarında bu geleneği devam ettirerek abartılı bir anlatım sergilemiştir. Ancak bu anlatıma rağmen, istenilen başarının elde edilmediği ya da devam ettirilemediği anlaşılmakta ve kısa bir süre sonra Babil, Asur Devleti tarafından tekrar kuşatılmıştır. Asur kralı Sanherib bu kuşatmayı Urartu sınırında yer alan ve eski adını değiştirilerek “*Sanherib Kanalı*” adını verdiği kanalda yer alan Bavian yazıtında anlattığı üzere Babil MÖ 689 yılında ele geçirilmiştir.¹⁴⁴ Sanherib Bavian yazıtında Babil seferini tüm detaylarıyla birlikte açıklamaktadır:

“Ummanmenanu’ya karşı kazdığım, O kanalın açıldığı yılda (yani akabinde), Elam ve Babil kralları ile birlikte ittifak kurdukları birçok dağ ve deniz kralları, Halule kentinin ovasında savaş hattını belirledim. Büyük efendi, efendim, Assur’un emri ile hızlı bir mızrak gibi ortalarına gittim ve ordularının yenilmesini tamamladım. Ordularını paramparça ettim, düzenlerini bozdum. Elam kralı liderlerini, Merodah-Baladan’ın oğlu, Nabu-shum-ishkun, Babil kralı ile birlikte o savaşta onları canlı yakaladım. Elam kralı ve Babil kralına gelince, şiddetli saldırımın korkusu üstelerinden geldi, savaş arabalarından vaz geçtiler, ve canlarını kurtarmak için topraklarından (ülkelerinden) kaçtılar. Ve geri gelmediler. Bunun sonucu olarak Sanherib şiddetli şekilde kızdı ve (ordusuna) Elam’a doğru dönmelerini emrettiği için, korku ve dehşet tüm Elam üzerine yayıldı, ve onlar toraklarını (ülkelerini) bıraktı, hayatlarını kurtarmak için, (S.82) kendilerini kartal gibi ulaşılmaz dağlara vermişler, ve, biri onu takip eden kuşlar gibi, kalpleri yırtılmıştı. Ölüm günlerine gelince ortaya çıkmadılar (yani herhangi bir açıklık yok) ne de savaştılar. İkinci seferimde Babil’e karşı, fethetmeye karar verdiğim, hızlıca ilerledim, yaklaşan fırtına gibi koptum, ve onu (Babil’i) kasırga gibi ezdim, o kentin etrafını tamamen tünellerle ve (kenti alan) elimdeki araçlarla çevirdim, yağma... onun güçlü... küçük ya da büyük olmaksızın ardımda bir şey bırakmadım. Kent meydanlarını (geniş yerler) cesetleriyle doldurdum. Babil kralı Şuzubu’yu, ailesiyle ve onun (soyluları) ile birlikte ülkeme canlı getirdim. O kentin servetini,- gümüş, altın, değerli taşlar, mal ve mülkü halkıma azar azar dağıttım (ellerine saydım) ve onların sahibi onlar (halkım) oldu. İçinde ikamet eden tanrılar, halkımın elleri onları aldı ve onları parçaladılar. Onların (tanrılarının) mal ve mülküne el koydular. Babil

¹⁴⁴ Olmstead, *History of Assyria*, s. 332; Marc Van De Mieroop, “A Tale of Two Cities: Nineveh and Babylon”, *Iraq*, C. 66, London, 2004, s. 1.

kralı Marduk-nadin-ahhe, Asur kralı Tiglat-pileser döneminde ele geçirdiği ve Babil'e götürdüğü Ekallate (şehir) tanrıları Adad ve Şala'yı 418 yıl sonra Babil'den çıkarttım (getirdim) ve onları Ekallate'de kendi yerlerine geri getirdim. (S.83) kent ve (onun) evleri,- temel ve duvarları (yani temellerinden duvarlarına kadar) yıktım ve mahvettim, ateşe verdim. Surlar ve dış surlar, tapınaklar ve tanrılar, tuğla ve topraktan tapınak kulesi, geriye kaldığı kadarıyla, yıktım ve onları Arahtu Kanalına attım. O kentin (Babil'in) ortasında kanallar kazdım, her yerini (zeminini) su ile bastırdım, ve bu yüzden hatta temellerini (temellerinin yapısını) yerle bir ettim. Kentin yıkımına bir selden daha çok hasar verdim. Gelecek günlerde, o kentin alanını, ve (onun) tapınakları ve tanrıları, hatırlanmayabilir, onu komple su (selleri) ile gömdüm ve çayır gibi görünmesine neden oldum".¹⁴⁵

Sanherib'in gerçekleştirdiği Babil kuşatması MÖ 690 yılının yaz döneminde başlamış ve kuşatma 15 ay boyunca devam ettikten sonra Babil kenti MÖ 689 yılında Asur ordusunun eline düşmüştür. Sanherib, yıllıklarında anlattığı gibi kentin ordusu tarafından yağmalanmasına izin vermiştir.¹⁴⁶ Sanherib'in oğlunun öldürülmesi göz önüne alındığında zaten acımasız olan Asur ordusunun gerçekleştirdiği istila ve yağma sonucunda Babil kentinin yerle bir edilmesini anlaşılır kılmaktadır.¹⁴⁷

Ayrıca Sanherib gerçekleştirdiği Babil yıkımına, Bavian yazıtının yanı sıra Asur'daki Akitu Tapınağı'nda yer alan yazıtında da yer vermiş ve olayı şöyle kayda almıştır: "Şehrin molozlarını ortadan kaldırdım ve Fırat nehri ile denize ulaşmasını sağladım. Toprak (moloz) Dilmun'a ulaştı ve Dilmunlular onu gördüğünde Tanrı Asur'un korkusu onları sardı ve onlar hazinelerini bana getirdiler".¹⁴⁸

Asur Devleti'nin Sanherib dönemindeki Babil istilası ve Babil kralının Asur'a götürülmesi olayı Babil Kronikleri'nde yer almasa da kısmen şöyle yazmaktadır: "Kislev (Kasım/Aralık) ayının birinci gününde kent (yani Babil) zapt edilmişti. Muşezib-Marduk esir alınmış ve Asur'a nakledilmişti. Babil dört yıldır Muşezib-Marduk'un hâkimiyetindeydi".¹⁴⁹

¹⁴⁵ Luckenbill, *The Annals of Sanherib*, s. 82-84.

¹⁴⁶ Saggs, s. 103; Susan Wise Bauer, *Dünya Tarihi*, (Çev. Mihriban Doğan), C.I, Say Yayınları, İstanbul 2014, s. 104.

¹⁴⁷ A.T. Olmstead, "The Fall and Rise of Babylon", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, C. 38, S. 2, Chicago 1922, s. 83.

¹⁴⁸ Mieroop, "A Tale of Two Cities", s. 2.

¹⁴⁹ Khurt, *Eski Çağ'da Yakınoğu*, C. II, s. 274.

Sanherib Ninive’de kendisi için yaptırdığı sarayda 20 feet uzunlukta bir cephe boyunca yer alan levhalara Babil seferinin betimlemelerini oluşturmuştur.¹⁵⁰ Sanherib’in Asur kralı olmasıyla birlikte, bu dönemde Asur ordusu Kaldeliler’e (Babil) karşı toplam 4 sefer düzenlemiş ve en sonunda MÖ 689 yılında Babil’i istila etmiştir. Ancak Esarhaddon ve Asurbanipal dönemlerinde Asur güçleri MÖ 660’tan önce oluşan ve bitmeyen huzursuzlukları dindirmek zorunda kalmıştır.¹⁵¹

Sanherib’ten sonra Asur kralı olan Esarhaddon’un (MÖ 680-669) Babil üzerindeki Asur politikasının şekillenmesinde annesinin Babilli olması ve kendisinin de Babilli bir prensesle evlenmiş olması önemli bir etken olmuştur.¹⁵²

Babil’de Asur kralına karşı ayaklanmalar olmuş ve bu ayaklanmalara iki sefer de Babil kent memurları da dâhil olmuştur. Kralın babasının daha önceki Babil istilasını Asur Devleti’ne karşı bir öfke oluşturmuş ve Elam ile birlikte gizli planlamalar düzenlenmekteydi. Ancak bunların ihbar mektupları Asur’a ulaşmaktaydı ve Asur Devleti’ne karşı oluşan cephe dağılmıştır. Çünkü Asur’a karşı olanlarla gizli planlar yapan şahıslar ev hapsine mahkûm edilmiştir.¹⁵³

Esarhaddon, tahtına karşı olan tehditleri ortadan kaldırdıktan sonra babası tarafından yıkılan Babil kentinin imar faaliyetlerini başlatmış ve sürgün edilen Babil halkının geri dönmelerini sağlamıştır. Ayrıca vergilerini kaldırarak ticaret yapmalarına imkân sağlamış ve Asur Devleti’nin Babil’deki hâkimiyetinin sürmesi amaçlanmıştır.¹⁵⁴

Esarhaddon ölmeden önce Asur’un denetimini Asurbanipal’e ve Babil’in denetimini de büyük oğlu ve Babilli prensesten olan Şamaş-şuma-ukin’e vererek aynı devlette iki farklı krallık sistemini oluşturmuştur. Ancak Şamaş-şuma-ukin’in yetkisi kısıtlı ve Babil’in bazı bölgelerinden Asurbanipal sorumlu olmaktadır.¹⁵⁵ Esarhaddon bu düzenlemeyi yaparken olası tehlikelere karşı önlemini almak için bazı düzenlemeler gerçekleştirmiş ve antlaşmalar yapmıştır. Bu antlaşmalardan biri de güçlenen Medler ile olmuştur. Asur kralı Esarhaddon ve Med kralı Ramataia ile anlaşma MÖ 672 yılında yapılmış ve Nimrud’daki Nabu Tapınağı’nda bulunan bir

¹⁵⁰ Olmstead, *History of Assyria*, s. 323.

¹⁵¹ Brinkman, s. 230.

¹⁵² Gökçek, s. 191.

¹⁵³ Khurt, *Eski Çağ’da Yakınoğu*, C. II, s. 275.

¹⁵⁴ Saggs, s. 106., Gökçek, s. 192.

¹⁵⁵ Khurt, *Eski Çağ’da Yakınoğu*, C. II, s. 276.

metin üzerinde kayda alınmıştır. Anlaşma metninden anlaşılacağı üzere, yapılan anlaşma Esarhaddon'un ölümünden sonraki dönemler içinde geçerli olacaktır.¹⁵⁶ Medler ile olduğu gibi Asur Devleti'ne tabi olan eyalet yöneticileri, vassal krallar, Zagros bölgesindeki krallar ve İran'ın daha uzak bölgeleri ile anlaşmalar yapılmış ve Esarhaddon'un ölmesi durumunda bu iki krallık sisteminin gerçekleşebilmesi amacıyla, kardeşlerin tahta geçmeleri için yardımda bulunacaklarına dair yemin ettirilmiştir. Bu sistem Babil'deki büyük isyanın patlak vermesinden önceki 16 yıl devam etmiştir.¹⁵⁷ Esarhaddon'un kendisine tabi olanlarla düzenlediği anlaşma metninde ilgili kısımda şöyle belirtilmektedir:

*“[Bu] Asur kralı, Esarhaddon'un, aday olan ve veliaht prens olarak atanan Asurbanipal ile ilgilenen cennet ve yeryüzündeki büyük tanrıların huzurunda sizle imzalanan anlaşmadır. Asur kralı Esarhaddon öldüğünde, veliaht prens Asurbanipal'i kraliyet tahtına oturtacaksınız; O (Asurbanipal) Asur'un krallığını ve hükümdarlığını üzerinizde uygulayacaktır. Siz onu köyde ve ülkede korumalısınız: siz onun için savaşıp ölmelisiniz. Kalbinizin dürüstlüğü ile onunla konuşmalısınız. Sadık ruhunuz ile ona akıl vermelisiniz. Onun için iyi bir yol çizmелisiniz. Ona düşman olmayacağınıza ne de küçük ya da büyük kardeşlerinden birini Asur tahtına yerine geçirmeyeceğinize; Asur kralı, Esarhaddon'un sözünü hiçbir şekilde değiştirmeyeceğinize; [burada] efendiniz, Asur kralı, Esarhaddon'un belirttiği sadece Veliaht Prens, Asurbanipal'e hizmet edeceğinize [yemin edin]... böylece O (Asurbanipal) sizin üzerinizde krallık ve egemenlik uygulayabilir”.*¹⁵⁸

Ancak Babil üzerinde etkin rol oynayan, sürekli düşman Elam, Esarhaddon döneminde yapılan dostluğa sadık kalmamış ve Asur Devleti'nin Mısır seferinde olmasından faydalanarak MÖ 665 yılında Babil'e saldırmış ve Asurbanipal, Elam kralı Urtaki'yi geri püskürtmek için bir ordu göndermiştir. Bunun sonucunda Babil savunmasına dâhil olması kardeşi ile arasında olumsuz bir hava oluşturmuştur.¹⁵⁹ Urtaki'den sonra Elam tahtına geçen Teumman sınırlarını genişlettikten sonra Asur

¹⁵⁶ Jørgen Læssøe, *People of Ancient Assyria*, (Çev. F.S. Leigh-Browne), Routledge & Kegan Paul, London 1963, s. 116-117.

¹⁵⁷ Mogen Trolle Larsen, “The Tradition of Empire in Mesopotamia”, *Pover and Propaganda*, C.7, (Ed., Mogens Trolle Larsen), Akademisk Forlag, Copenhagen 1979, s. 85; Læssøe, s. 117.

¹⁵⁸ Læssøe, s. 118.

¹⁵⁹ Saggs, s. 112.

kralına karşı sefer hazırlığı içerisine girmiş ve bunun üzerine MÖ 653 yılında Asur kralı Elam üzerine sefere çıkmış ve Tel Taba’da olan savaştan galip ayrılmışlardı.¹⁶⁰

Asurbanipal döneminde kardeşi Şamaş-şuma-ukin Babil kralı olduğunda Babil’deki sorunlar oldukça ciddi bir hale dönüşmüştür. Çünkü Asurbanipal yöneticilerin doğrudan sorunları kardeşi ile görüşmelerini ve Ninive’ye elçiler göndermelerini istemiştir. Hâlbuki Şamaş-şuma-ukin Babil sorunlarının çözülmesi için Asur’a durumları yazarak bildirmek zorundaydı. Hatta Babil’de, Babil yönetiminde resmi bir görevli Asur yönetimine benzer bir görevde bulunmaktaydı. Bu görevlinin Babil kralı hakkında casusluk yaptığı düşünülmektedir. Yönetimin bu boş vermiş tavrı belki de Şamaş-şuma-ukin’in Asur Devleti’ne karşı organize ettiği büyük isyanın ana nedenidir.¹⁶¹

Şamaş-şuma-ukin’in Asur’a karşı başlattığı isyana Elam’dan Arap bölgesine kadarki bölgenin yöneticileri de dâhil olmuştur. Toplamda dört yıl sürecek olan isyan (MÖ 652-648), iki yıl boyunca devam eden çarpışmalardan sonra MÖ 650 yılında Babil ve Borsippa kuşatılarak dışarı ile olan iletişimi kesilmiştir. Bu kuşatma ile Babil kentinde açlık ve hastalık dönemleri olmuş ve Şamaş-şuma-ukin bu kuşatmadan kurtulamayacağını anladığında kendisini sarayda MÖ 648 yılında yakması sonucunda Babil, Asur Devleti’nin eline geçmiştir.¹⁶² Asurbanipal kardeşinin başlattığı isyanın büyüklüğünden endişeye kapılmış ve daha Babil’e karşı harekete geçip kenti ele geçirmeden önce Ninive’de Sanherib döneminde yapılan devasa surların onarımına başlamış ve kenti güvence altına almaya çalışmıştır.¹⁶³ Asurbanipal bu isyan sürecini kayıtlarda belirtmiştir:

“Bana karşı kötü planlar yapanlara gelince... dillerini kopardım ve onları tamamen alt ettim. Hayatta kalanları da –büyükbabam Sanherib’in ruhuna gömü kurbanı olarak- büyükbabamı yok eden koruyucu tanrılarının heykelleri ile birlikte canlı canlı parçaladım. Cesetlerini ufak parçalara bölerek köpeklere, domuzlara, zibu kuşlarına, akbabalara, göğün kuşlarına ve okyanusun balıklarına yedirdim”.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Saggs, s. 112; Gökçek, s. 209.

¹⁶¹ Brinkman, s. 233.

¹⁶² Saggs, s. 113; Gökçek, s. 211.

¹⁶³ Olmstead, *History of Assyria*, s. 496.

¹⁶⁴ Oates, Babil, s. 130.

Bu isyan sürecinde Şamaş-şuma-ukin ve ittifak sağladığı Elam'dan Arap bölgesine kadarki bölgenin yöneticilerinin Asur ordusu tarafından bastırılması 10 yıllık bir süreci almış ve Asur İmparatorluğu'nun askeri gücünü tüketme noktasına getirmiştir. Şamaş-şuma-ukin ve taraftarlarının bastırılması sonucunda ve bu süreçten sonra Asur Devleti'nin 30 yıl daha varlığını sürdürdüğü zaman diliminde bile başka herhangi önemli askeri saldırı Asur kraliyet yazıtlarında kaydedilmemiştir.¹⁶⁵

Asur Devleti'nin Babil üzerinde hâkimiyet sağlaması pek kolay olmamıştır. Çünkü Babil merkezileşmiş bir devlet görünümündeydi. Asur bu hâkimiyeti sağlamak için üç farklı yöntem kullanmıştır. Birincisi, Asur krallarının kendilerini hem Asur hem de Babil kralı olarak tayin edip ikili bir krallık yönetimi oluşturmasıdır. İkincisi, Asur kraliyet ailesinden olan, yani bir veliaht prens ya da kralın kardeşi tarafından yönetilmesidir. Üçüncüsü ise kraliyet ailesinden olmayan birinin Babil tahtına tayin edilmesi ile hâkimiyet sağlama çalışmasıdır. Ancak bu yönetim şekilleri birçok nedenden dolayı başarısız olmuştur.¹⁶⁶

Asur Devleti'nin Babil üzerinde kontrolü devam ettirme politikası üç temel başlık altında sıralanabilir: birincisi sınır dışı etme, ikincisi askeri güçlerini yerleştirme ve üçüncü olarak yerel nüfus içinde Asur yandaşlarını teşvik etmedir.

Sınır dışı etme politikası iki bölüme sahiptir: birincisi sorunlu nüfusu Babil'den çıkarma ve yerinden edilmiş kesimi yerleştirmek. Babil'den çıkarılarak Asur, Küçük Asya ve Suriye-Filistin'e sürgün edilmiş oldukça geniş Arami, Kalde ve Babilli nüfus bulunmaktadır. Asur Devleti MÖ 745 ile 703 yılları arasında Babil'den 450.000'e yakın nüfusu sınır dışı ettiğini kraliyet yazıtlarında kaydetmektedir. Bunun yerine Kummuhu'dan (Komagene) insanları getirerek bataklığa yakın Bit-Yakin'e yerleştirmiştir.¹⁶⁷

Uygulanan bu sınır dışı etme politikasından en çok etkilenen Bit-Yakin olmuştur. Bit-Yakin'in Elam sınırına yakın olması ile birkaç durumda Elamlılar ile Asur Devleti'ne karşı birleşmelerini ortaya çıkarmıştır. Hem III. Salmanassar hem de III. Tiglet-Pileser dönemlerinde Bit-Yakin yöneticileri "*Deniz Bölgesi Kralı*" unvanını kullandıkları kayıtlardan görünmektedir. MÖ 8. yüzyılda Bit-Yakin'den

¹⁶⁵ Brinkman, s. 233.

¹⁶⁶ Brinkman, s. 232.

¹⁶⁷ Brinkman, s. 234.

Babil tahtını ele geçiren iki kişi yer almaktadır. Bunlar, Eriba-Marduk ve II. Merodah-Baladan'dır. II. Sargon MÖ 709 yılında Dur-Yakin'i ele geçirdiğinde bölgenin genelinde Kaldeliler'i sınır dışı etmiş, bölge MÖ 700 yılında Merodah-Baladan ile olan savaştan sonra daha çok nüfus azalmasına maruz kalmış ve akabinde Sanherib tarafından geri kalan nüfus da sınır dışı edilmiştir. Sanherib'in birleşik olarak yaptığı 6 yıllık seferden sonra Bit-Yakin nüfusunun hepsini ele geçirdiğini ve Asur'a getirdiğini belirtmektedir. Sanherib'in bu abartılarına rağmen MÖ 709-694 yılları arasında Asur'un devam eden saldırıları oluşan büyük sürgünler sonucunda kabilenin durumunu kötüleştirmiştir. MÖ 694 yılından sonra Bit-Yakin güçleri artık Asur kaynaklarında önemli bir güç olarak geçmemektedir. Yine de sonraki yarım yüzyılda Bit-Yakin Babil politikaları üzerinde izlerini belli etmiş ve Nabu-zer-kitti-lishir, Na'id-Marduk ve Nabu-bel-shumati gibi isimleri ortaya çıkarmış ve dönemin Asur kayıtlarını canlandırmışlardır.¹⁶⁸

Asur ordusunun Babil'deki politikası bölgede geniş ordu bırakmadığını göstermektedir. Önemli garnizonlar oluşturulmamış, sadece Der garnizonu ya da Elam sınırındaki gözcü karakollar kurulmuştur. Yerel sorunlar karşısında birkaç yüz kişiden oluşan bir ordu Babil yöneticisi tarafından toplanmıştır. Daha ciddi durumlar karşısında ise Asur'dan bir ordu gönderilmiştir. Basit olarak Asur politikası bir isyanın çıkmasını önlemekten çok oluşan sorunları bastırmaya yönelik olmuştur. Asur kralı sık sık özel bilgiler istemiştir. Babil hakkında buna örnek olarak ise Asurbanipal'in Babil yöneticisi olarak görevlendirdiği Bel-İbni'ye yazdığı mektuplar gösterilebilir. Bu askeri sistemin elbet eksiklikleri de bulunmaktadır. Çünkü yerel yönetici elinde yeterli hazır bir güç bulundurmamakta, oluşan sorunları sonradan topladığı küçük ordularla bastırmaya ve düzeltmeye çalışmıştır. Ayrıca Asur ordusu kent isyanlarını bastırmada yetenekli olmasına rağmen bu taktiğini geçici ordularla Babil'de başarılı olarak gerçekleştirememiştir. Bunun yanında Babil'in daimi ittifakı olan Elam ordusunun Asur ordusunun bölgeye geldiği zamanda geri çekilmesi de etkili olmuştur.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Brinkman, s. 234.

¹⁶⁹ Brinkman, s. 235-236.

2.2. Kassit ve Kalde Hâkimiyeti

2.2.1. Kassit ve Kassitler Sonrası Dönemde Babil

Kassit kralları Babil kültürünü benimseyerek Babil yaşam tarzına uygun bir yaşam sürdürmüştür ve bunun için Mezopotamya tanrılarına tapınaklar yaptıkları ya da eskimiş olanları restore ettikleri bilinmektedir. Kassit hanedanlığı, 3. Babil hanedanlığını oluşturmakta ancak önemli bir yere ve sınıfa sahip değildiler. Eski Babil uygarlığının devamı niteliğinde olan Kassit döneminde çok fazla bir farklılık gözlemlenmemektedir.¹⁷⁰

Kassit kralı Burna-Buriaş'ın (MÖ 1359-1333) ölmesi ile çıkan ayaklanmada oğlu ve ardılı öldürülmüştür. Ancak Asur kralı I. Asur-uballit bu ayaklanmaya müdahalede bulunmuş ve Babil'de tahta II. Kurigalzu'yu (MÖ 1332-1308) geçirmiştir.¹⁷¹

Kassitler, Babil hâkimiyetini sağlamlaştırmak için giderek güçlenen Asur Devleti'nden endişe duymaktaydılar. Bunun için Kadaşman-turgu hükümdarlığı döneminde (MÖ 1281-1264) Kassitler ile Hitit Devleti aralarında dostluk anlaşması yapılmış ve iki devlet arasında evlilikler düzenlenmiştir. Ancak Kassit kralı Kadaşman-Turgu'un vâliht olarak seçtiği oğlunun küçük yaşta ölmesi Babil'de kargaşa çıkmasına neden olmuş ve Vezir İtti-Marduk-balatu Babil'de etkili olmaya başlamıştır. İtti-Marduk-balatu Hitit Devleti'ne karşı olduğu için Hitit kralı III. Hattuşili, II. Kadaşman-Enlil'in (MÖ 1263-1255) Babil'de tahta geçmesini istediğine dair mektup göndermiştir. Mektupta, ilgili kısımda şöyle anlatılmaktadır:

“Tanrılar beni yaşatır ve egemenliğimi korurken, baban öldü ve ben kardeşlik ilişkilerimize yaraşır şekilde onun yasını tuttum. Babanın ölümünden sonra yapılması gerekenleri yaptıktan sonra, gözyaşlarımı kuruladım ve Karduniaş'a (Babil Ülkesi) bir elçi gönderdim ve Karduniaş yüksek görevlilerine şu mesajı ilettim: Kardeşimin oğlunu kral olarak tutmazsanız, size düşman olur ve gelip Karduniaş'ı istila ederim; ama eğer krallığı devam ederse, bir düşmanınız size karşı ayaklandığında veya herhangi bir tehlikeyle karşılaştığınızda bana haber verin, gelip size yardım ederim... Kardeşime daha söyleyeceklerim var: duyduğuma göre

¹⁷⁰ Michael Roaf, *Mezopotamya ve Eski Yakınoğu*, (Çev. Zülal Kılıç), İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s.140-141.

¹⁷¹ Roaf, s. 141.

kardeşim artık bir erkek olmuş ve sıkça ava gidiyormuş. Tanrı Adad, kardeşim Kadaşman-Turgu'nun oğlunun adını böyle ünlü ettiği için çok mutluyum. Derim ki git ve düşman [Asur] üzerine bir saldırı düzenle ve ben de kardeşimin kaç düşman öldürdüğünü öğreneyim. Kardeşime derim ki: baban için, savaşa hazırlık yapan sonra da evde oturan kral derlerdi. Düşman topraklarına gir ve düşmanı yen!"¹⁷²

Hitit kralı III. Hattuşili'nin buradaki temel amacı Asur'un güçlenmesini engellemek ve buna karşı Babil'i harekete geçirmektir. Ancak Kadaşman-Enlil'in ölmesi ile sonraki dönemde IV. Kaştiliaşu'nun (MÖ 1232-1225) kral olduğu döneme kadar Babil hakkındaki bilgiler yok denecek kadar azdır. Ancak bu devirde de Babil Asur Devleti'nin saldırısına maruz kalmış ve Babil kenti I. Tukulti-Ninurta tarafından yağmalanmıştır.¹⁷³

Asur Devleti'nin Babil'de hâkimiyet sağlaması üzerine Babil'deki olay dizileri karışık bir hal almıştır ve Kral Listesi'nde sadece kral isimleri geçmektedir. Bu dönemde Babil'de kral olan kişilerin üzerinde Elam etkisi de bulunmaktadır. IV. Kaştiliaşu'nun oğlu Adad-şuma-uşur (MÖ 1216-1187) Babil tahtına çıktığında Elam onayı alınmıştır. Bu kraldan sonra ise Meli-Şipak (MÖ 1186-1172) ve oğlu I. Marduk-apla-iddina (MÖ 1171-1159) Babil'de tahta geçmişlerdir. Ancak I. Marduk-apla-iddina'nın ölmesi sonucunda Asur kralı I. Asur-dan ve ardından Elamlı Şutruk-Nahunte'nin saldırıları sonucu zayıf Babil kralı tahttan indirilmiş ve Kassit dönemi sona ermiştir (MÖ 1159). Bu olaylar hakkında Babil kaynakları çok az bilgi vermektedir. Kassit dönemine son verilmesi ile Şutruk-Nahunte'nin oğlu Babil'e vali olarak atanmasına rağmen oluşan kargaşa dönemi üç yıl daha devam etmiştir ve bu süreç Babil kaynaklarında şöyle anlatılmaktadır:¹⁷⁴

"[Elamlının] suçları daha fazlaydı ve onun günahları babalarının işlediği tüm suçlardan daha kötüydü... Bir tufan gibi Akad halkını sürükledi; Babil'i ve en soylu kült merkezlerini harabeye çevirdi".¹⁷⁵

Şutruk-Nahunte'nin Babil istilası sonucunda Babil'den Susa'ya götürülen ganimetler arasında Naram-Sin'e ait olan dikme taş ve Hammurabi'nin yasalarının

¹⁷² Oates, *Babil*, s. 98.

¹⁷³ Oates, *Babil*, s. 98.

¹⁷⁴ Oates, *Babil*, s. 100; Köroğlu, s. 121.

¹⁷⁵ Oates, *Babil*, s. 101.

yer aldığı anıt ve Tanrı Marduk heykeli yer almaktadır. Ayrıca Şutruk-Nahunte Naram-sin'e ait olan stelde başarılarıyla övüldüğü bir yazıt daha eklemiştir.¹⁷⁶

Babil kentinin antik dünyanın politik ve kültürel merkezi olarak ön plana çıkışı Kassitler'in dönemine denk gelmektedir. Siyasi olarak bu dönem, MÖ 7. yüzyıla kadar devam eden Asur Devleti ile olan yoğun çatışmalarla dikkat çekmektedir.¹⁷⁷ Babil Kronikleri'nde Asur hâkimiyetinin sağlandığı döneme kadar Babil, Kalde ve Asur kökenli kralların tahtı ele geçirdiklerini ve bu krallığın sık sık el değiştirdiği bilgileri bulunmaktadır.¹⁷⁸

Kassit döneminin sona ermesi ile birlikte Babil siyasi olarak istikrarsız bir döneme girmiş ve MÖ 8. yüzyıldaki Asur egemenliği dönemine kadar siyasi olarak bir etkinlikleri olmayan altı sülale tarafından yönetilmişlerdir.¹⁷⁹ Yapılan Elam saldırılarından sonra Babil'in tekrar yükselişi İkinci İsin Hanedanlığı (MÖ 1157-1026) tarafından olmuştur. Bu sülaleden en önemli kral ise I. Nebukadnezzar'dır (MÖ 1125-1104).¹⁸⁰

Bu dönemde “*Babil Babillilerindir*” ilkesi esas alınmış ve Babil yerlisi olan sülaleler hâkimiyet sağlamışlardır. İlk sülale, kral listesinde İsin kentine ikinci sülale olarak hâkim olan, İsin kenti sülalesi ile bağlantılı olan sülaledir.

I. Nebukadnezzar Babil'in Elamlılar tarafından istilalarının intikamını alan kişi olarak anılmıştır. I. Nebukadnezzar Elam üzerine çıktığı ilk seferde ordusunun salgın hastalıktan büyük kayıplar vermesi sonucu Elam'a karşı başarısız olmuştur. Ancak yapılan ikinci seferde I. Nebukadnezzar başarılı olmuştur. Bu seferi anlatan bir kuduru üzerindeki yazıt seferin yaz mevsimine denk gelmesi ve aşırı sıcaklıktan oluşan zorlukları anlatmaktadır: “*askerlerin elindeki baltalar ateş gibi yanıyordu ve yol alevlerle kavruluyordu. Kuyularda su yoktu... güçlü atların gücü tükendi ve en kuvvetli savaşçının bile bacakları tutmaz oldu*”.¹⁸¹

¹⁷⁶ Roaf, s. 148. Köroğlu, s. 121.

¹⁷⁷ Oates, Babil, s.108., Köroğlu, s. 121.

¹⁷⁸ Köroğlu, s. 197.

¹⁷⁹ Oates, Babil, s.110.

¹⁸⁰ Jursa, s. 35.

¹⁸¹ Oates, Babil, s. 111., Köroğlu, s. 197.

Bu sefer sonucunda Elamlılar artık uzun bir süre Babil'e girememişlerdir. Ayrıca Şutruk-Nahunte'nin oğlu Kudur-Nahunte tarafından Elama götürülen Marduk heykeli de geri getirilmiştir.¹⁸²

Bu dönemde Asur devleti ile olan ilişkiler zaman zaman sınır çatışmaları doğursa da tam belli değildir. I. Nebukadnezzar'ın son zamanları ve halefinin hâkimiyet yılları belirsizlik içinde geçmiştir. I. Nebukadnezzar'dan sonraki ikinci kral olan Marduk-dadin-ahhe (MÖ 1099-1082) Asur kentlerinden olan Ekallate üzerine sefer yapmış ve iki kült heykelini alarak Babil'e getirmiştir.¹⁸³

Bunun üzerine Asur kralı I. Tiglat-pileser (MÖ 1114-1076) kuzey Babil bölgesine saldırarak Dur-Kurigalzu, Sippar, Opis ve Babil ele geçirilmiş ve Babil kralının kraliyet sarayları yakılmıştır. Ancak Babil kralı Marduk-nadin-ahhe'nin 18. krallık yılına kadar Babil Asur'a karşı dirense de, o dönemde Babil'de kıtlık ortaya çıkmış ve bir Asur günlemine göre Babil kralı da o dönemde yok olmuştur. Ancak bu dönemde Babil'deki Arami boylarının baskıları artmakta ve ülkeyi geriletmekteydi. Bu baskılar sonucunda dönem dönem kabile devletleri kurmuş ve MÖ 8. yüzyıla geldiğimizde Babil'deki kentlere ve köylere yerleşmişlerdir. MÖ 11. yüzyılda Arami baskılarının artması sonucu Babil kralı Marduk-şupik-zeri (MÖ 1081-1069) Asur Devleti'nden yardım istemek için Asur kentine gitmiştir. Ancak döndüğünde Adad-apla-iddina (MÖ 1068-1047) Babil kentinin kontrolünü ele geçirmiştir. Asur kralı da Adad-apla-iddina'nın krallığını tanımıştır.¹⁸⁴

I. Nebukadnezzar'dan sonraki döneme denk gelen Arami ve Suti akınları Babil'de kargaşa dönemi meydana getirmiştir. MÖ 11. ve 9. yüzyıllar arasındaki kaynakların az olması bu kargaşa dönemi ile ilişkilendirilmektedir.¹⁸⁵

İkinci İsin Hanedanı kralları hakkındaki bilgilerimiz oldukça az olmasının yanı sıra isimleri bile kesin değildir. Bu sülaleden sonra yaklaşık MÖ 1025 yıllarında Kassit isimleri taşıyan ikinci bir deniz sülalesi kısa bir dönem de olsa kontrolü elinde bulundurmıştır. Deniz Sülalesi'nden sonra Altıncı Sülale başa geçmiş ve Bazi Hanedanı olarak bilinmiştir. Bu hanedanlığa mensup kişiler Marduk-nadin-ahhe döneminde yüksek mevkilerde yer almıştır. Düzenin sabit olmadığı bu dönemde başa

¹⁸² Roaf, s. 149.

¹⁸³ Oates, Babil, s. 112.

¹⁸⁴ Oates, Babil, s. 113.

¹⁸⁵ Jursa, s. 35.

geçen üçüncü Sülale ise Elam kökenlidir ve sadece bir kraldan mevcut olduğu için Kral Listesi'ni düzenleyenler yabancı bir kral olarak nitelemişlerdir (MÖ 984-979).¹⁸⁶

Sekizinci Sülale olarak Babil'e hükmeden bu Sülale E Sülalesi olarak Kral Listesi'nde geçmekte ve beş kral halinde sınıflandırılmaktadır. Bu sülale yaklaşık iki yüz yıl başta kalmıştır. Nabu-mukin-apli (MÖ 978-943) kral olduğu dönemde, önceki dönemlerin getirdiği olumsuz durumlar hala devam etmekte ve Yeni Yıl Şenlikleri düzenli olarak kutlanamamaktaydı. MÖ 960 yılındaki bir günlemede şöyle anlatılmaktadır: “*art arda dokuz sene Marduk dışarı çıkmadı, Nabu gelmedi*”.¹⁸⁷

Şamaş-muddammik (MÖ 905) tahta çıktığında Asur Devleti ile dostluk temelli ilişkiler başlamış, kral aileleri arasında akraba evlilikleri düzenlenmiş ve bu barış dönemi yaklaşık 80 yıl sürmüştür. Barış döneminde Asur kralı II. Tukulti-ninurta kuzey Babil bölgesinde Zafer Yürüyüşü düzenlemiştir. Babil ve Asur arasında süren bu barış döneminden kaynaklanacak ki Asur kralı II. Asurnasirpal (MÖ 883-859) Mısır'a kadar uzanacak bir güce sahip olmasına rağmen, çağdaşı olan Babil kralı Nabu-apla-iddina'ya büyük sorunlar çıkarmamıştır.¹⁸⁸

Nabu-apla-iddina dönemi refah içinde uzun olarak devam etmiş ve son yıllarında Asur kralı III. Salmanassar ile yeni bir anlaşma düzenlenmiştir. Bu anlaşmaya dayanarak Babil kralı olan Marduk-zakir-şumi'nin kardeşi Babil kentinde isyan çıkarttığı dönemde Asur Devleti'nden yardım istemiş ve bu anlaşma III. Salmanassar tarafından Nimrud'da yapılan bir taht bazası üzerinde canlandırılmıştır.¹⁸⁹

Babil kralı da bu yardımı karşılıksız bırakmamış ve Asur'da çıkan isyan esnasında V. Şamşi-adad'a yardımda bulunarak isyanın bastırılmasını sağlamıştır. Ancak Babil kralının Asur kralı V. Şamşi-adad'a yeni bir anlaşma dayatmak istemesi ve şartlarının Asur için ağır olması bu barış sürecini sonlandırmış ve Asur Devleti Babil'e saldırarak Babil'i yenmiştir. Asur günleminde olay şöyle yazılmaktadır:

“13.000 askerini kılıçtan geçirdim. Kanlarını, kentlerinin meydanlarından nehir suyu gibi akıttım. Askerlerin cesetlerini üst üste yığdım... Onun (Babil kralının)

¹⁸⁶ Oates, *Babil*, s. 114.

¹⁸⁷ Oates, *Babil*, s. 114.

¹⁸⁸ Oates, *Babil*, s. 115.

¹⁸⁹ Oates, *Babil*, s. 116;Köroğlu, s. 198.

krallık yatağını ve koltuğunu, saraylarındaki hazinelerini, mallarını, tanrılarını ve saraylarındaki her şeyi ve sayamadığım birçok şeyi götürdüm. Tutsak aldığım askerlerini yurdumun askerlerine çekirge gibi dağıttım. Kenti yakıp yıktım, harabeye çevirdim.”. Asur kralının bu savaşta Marduk-zakir-şumi’nin iki ardılını esir alıp Asur’a götürülmesi ise Babil günleminde şöyle geçmektedir: “ 12 yıl kral yoktu”.¹⁹⁰

2.2.2. Kalde Hâkimiyeti

I. binyılın başlarından itibaren başlayan Arami ve diğer Sami kabilelerin göçleri sonucunda Babil’de en önemli kabileyi Kaldeliler oluşturmaktaydı. Kaldeliler MÖ 9. yüzyıldan itibaren Batı ve Güney Babil olmak üzere Fırat ve Dicle nehrileri deltasına yerleşmişlerdir.¹⁹¹

III. Adad-ninari’nin ölmesi ile Asur Devleti zayıflamış ve Babil’de de siyasi bir boşluk meydana gelmiştir. Kaldeliler ilk olarak III. Salmanassar’ın yıllıklarında görülmektedir ve bu boşluktan faydalanarak Babil tahtında hak iddia etmeye başlamışlardır.¹⁹²

Babil’deki ilk Kalde kralı hakkındaki bilgiler oldukça azdır. Ancak bu kraldan sonra tahta geçen Eriba-Marduk (MÖ 770) Babil ve çevresinde kargaşa çıkaran Arami kabilelerini uzaklaştırmış ve sonraki Kalde kralları tarafından sülalenin asıl kurucusu olarak anılmıştır. Nabonassar’ın (MÖ 747) Babil kralı olması ile birlikte tarihi olayların kaydedilmesi sistematikleşmiştir.¹⁹³

Nabonassar döneminin başlarında Babil’deki kabileler arasında kargaşalar çıktığında Asur kralı III. Tiglat-pileser Babil kralı adına müdahale etmiş, Babil kralının konumuna müdahalede bulunmayarak barış ortamının devam etmesini sağlamıştır. Ancak Nabonassar’ın ölmesi ile oluşan kargaşada kralın veliaht oğlu öldürülmüş, Asur kralı Babil üzerine sefere çıkarak hâkimiyet sağlamış ve “*Sümer ve Akad Kralı*” unvanını kullanarak ortak krallık kurmuştur. Ancak Babil sorununu tam çözmeden Asur kralı III. Tiglat-pileser ölmüş ve Kaldeliler’in Asur ile olan çatışmaları sürmüştür.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Oates, *Babil*, s. 117.

¹⁹¹ Jursa, s. 36-37.

¹⁹² Oates, *Babil*, s. 118.

¹⁹³ Oates, *Babil*, s. 119.

¹⁹⁴ Oates, *Babil*, s. 121.

III. Tiglat-pileser'in ölmesi ile kral olan V. Salmanassar (MÖ 726-722) kısa bir süre tahtta kalmış ve ölümünden sonra oluşan kargaşa döneminden istifade ederek Babil tahtına Merodah-Baladan geçmiştir. Merodah-Baladan, MÖ 721-710 yılları arası ve MÖ 703 yılları olmak üzere iki kez tahta geçmiştir. Merodah-Baladan krallığının ilk yıllarında Kaldeli kabileleri Asur'a karşı birleştirmiş ve Elam ordusunun desteğini sağlamıştır.¹⁹⁵

Bunun üzerine Asur kralı II. Sargon Merodah-Baladan'ın üzerine sefere çıkmış, Merodah-Baladan savaştan kaçmış ve Asur kralı Babil kralı unvanını almıştır. Asur kayıtlarında II. Sargon'un halk tarafından karşılandığı anlatılmıştır.¹⁹⁶

Merodah-Baladan'ın kaçması ve II. Sargon'un ölmesi ile kral olan Sanherib döneminde MÖ 703 yılın Marduk-zakir-şumi Babil tahtına geçmiştir. Bunun üzerine Merodah-Baladan harekete geçerek tekrar Babil tahtını ele geçirmiş ve bunu başarabilmek için Asur kralı Sanherib'in Filistindeki vasalları arasında isyan çıkartmaya çalışarak Asur'un batıya yönelmesini amaçlamıştır. Ancak Sanherib güneye yönelmiş ve Kiş Ovası'nda yapılan savaşta Merodah-Baladan ve ittifakı olan Elam'ı yenmiştir. Merodah-Baladan'ın kaçması sonucu Sanherib Bel-İbni adında birini Babil tahtına geçirmiştir. Ancak Bel-İbni'nin etkisiz olması üzerine Sanherib tekrar bir sefer düzenlemiş ve seferden alınan başarı sonucunda Babil tahtına oğlu Asur-nadin-şumi'yi (MÖ 699-694) geçirmiştir.¹⁹⁷

Sanherib'in Elam tehlikesini komple ortadan kaldırmak için yaptığı sefer esnasında Elamlılar Sanherib'in oğlunu esir alarak Babil tahtına Nergal-Uşezib'i (MÖ 694) geçirmelerine rağmen, çok zaman geçmeden Asur ordusu Nergal-Uşezib'i yakalayıp Asur'a götürmüşlerdir. Bundan sonra Babil tahtını Muşezib-Marduk ele geçirmiş ve Elam ile birlikte Asur üzerine sefere çıkmışlardır. Halule'de yapılan savaşta, Asur yıllıklarına göre Sanherib'in bir katliam gerçekleştirmesine rağmen, Babil günlemlerinde ise Asur'un geri çekildiği geçmektedir. İki tarafında büyük kayıplar verdiği bu savaştan sonra Sanherib, Muşezib-Marduk'a karşı harekette bulunmamıştır. Ancak bir yıl sonra MÖ 690 yılında Babil kuşatması başlamış ve kent yerle bir edilmiştir.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Oates, *Babil*, s. 122; Köroğlu, s. 200.

¹⁹⁶ Oates, *Babil*, s. 123; Jursa, s. 40.

¹⁹⁷ Oates, *Babil*, s. 124; Jursa, s. 41.

¹⁹⁸ Oates, *Babil*, s. 126.

Sanherib'in ölmesi ile birlikte Asur kralı olan Esarhaddon, Asur'un Babil hâkimiyetini sürdürmüş ve ölmeden önce Asur ülkesini oğlu Asurbanipal yönetimine verirken Babil yönetimini de diğer oğlu Şamaş-şuma-ukin'in idaresine vermiştir. Ancak Şamaş-şuma-ukin'in Asurbanipal'e karşı isyan etmesi ve devamında kendini öldürmesi ile birlikte Babil tahtında Kandalanu (MÖ 647-627) görünmektedir. Kandalanu'nun Asur kralı Asurbanipal tarafından kullanılan bir isim olduğu düşünülmüştür. Ancak bu görüş yaygın geçerliliğini kaybetmiştir.¹⁹⁹

2.2.3. Geç Babil İmparatorluğu

Kandalanu'nun Babil krallığı döneminde Babil siyasi bir öneme sahip olmamasına rağmen, uzun süren bir iktidar dönemine sahip olmuş, imar ve tarım faaliyetleri sonucu Babil oldukça zenginleşmiştir.²⁰⁰ Kandalanu'nun ölmesinden sonra Babil'de meydana gelen kargaşadan dolayı krallar tanınmamaktaydı. Ancak Nabopolassar'ın Asur prensi Sin-şar-işkun tarafından Babil'e vali olarak atanmış olması onun Babil'de kral olmasını kolaylaştırmıştır.²⁰¹

Nabopolassar'ın (MÖ 625-605) Babil kralı olması ile birlikte Yeni Babil Hanedanlığı dönemi başlamıştır ve MÖ 625-539 yılları arasındaki dönem Yeni Babil Dönemi olarak geçmektedir. Ancak kökeni hakkında bilgi olmayan Nabopolassar, yazıtlarında kendini "*hiç kimsenin oğlu*" olarak isimlendirmektedir. Tahta çıkış dönemleri sakin olmayan Nabopolassar bir yıldan fazla süren kargaşa döneminden sonra tahtı ele geçirmesine rağmen Asur ülkesi ile olan çatışmalar devam etmiştir. MÖ 616 yılına gelindiğinde ordusu ile birlikte Fırat Nehri boyunca kuzeye doğru yürümüş, Ancak Mısır'ın Asur ile ittifak kurması Nabopolassar'ın Babil'e geri çekilmesine neden olmuştur. MÖ 615 yılında ise Asur kentine yaptığı saldırıya rağmen geri çekilmiş ve Tikrit'te Asur ordusu tarafından kuşatılmıştır. Güçlenen Med İmparatorluğu'nun MÖ 614 yılında Ninive'ye sefer düzenlemesi ve Nimrud'un yağmalanması sonucunda Nabopolassar Medler'le ittifak düzenlemiş ve II. Nebukadnezzar'ın Amyitis ile evlenmesiyle ittifak güçlendirilmiştir.²⁰²

¹⁹⁹ Oates, *Babil*, s. 130., Jursa, s. 42.

²⁰⁰ Köroğlu, s. 200.

²⁰¹ Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu C. II*, s. 279.

²⁰² Læssøe, s. 94; Oates, *Babil*, s. 134; Jursa, s. 43.

Nabopolassar, sergilediği bu hareketlerle Asur Devleti'nin çöküşünde aktif bir role sahip olmuştur.²⁰³

MÖ 612 yılındaki Babil, Med ve İskit ittifakının Ninive kuşatması üç ay sürdükten sonra ele geçirilmiş ve Asur İmparatorluğu tarih sahnesinden silinmeye başlamıştır. Nabopolassar MÖ 609-607 yılları arasında temel olarak Babil'in kuzey sınırını emniyete almaya çalışmıştır.²⁰⁴ Asur Devleti'nden sonra MÖ 605 yılında Mısır ve Asur birliklerini Karkamış'ta yenerek bölgenin tek hâkimi olmuştur. Nabopolassar'ın veliaht oğlu II. Nebukadnezzar'ın Mısır ve kalan Asur ordusu ittifakı üzerine yaptığı sefer sırasında babasının ölmesi ile II. Nebukadnezzar Babil'e geri dönmüş ve tahtı ele geçirerek yeni Babil kralı olmuştur.²⁰⁵

II. Nebukadnezzar (MÖ 604-562) Babil kralı olduğu zaman, daha veliaht prensken seferlere katıldığı için tecrübe kazanmış ve antik tarihin en ünlü krallarından biri olarak tarihteki yerini almıştır. II. Nebukadnezzar Babil ülkesi sınırlarına her yıl seferler gerçekleştirerek hâkimiyetini tanımayan kentleri ve bölgeleri bastırarak cezalandırmıştır.²⁰⁶ II. Nebukadnezzar MÖ 596 yılında Dicle Nehri'nin doğusunda Elam Devleti'ne karşı sefere çıkmıştır ve Susa'da bulunan tuğlalar üzerindeki Nebukadnezzar isminin geçmesi Babil'in başarılı olduğuna işaret etmektedir.²⁰⁷

Babil Krallığı üzerindeki Kalde iddiaları devam ederken MÖ 595 senesinde isyan patlak vermiştir. Kayıtlardan ordunun da bu isyana katıldığı düşünülmekte ve isyanın oldukça büyük çaplı olduğu anlaşılmaktadır. II. Nebukadnezzar bu isyanı düşman birliklerinin büyük çoğunluğunu öldürerek bastırarak ve tahtını sağlama almıştır. MÖ 594 yılına ait bir hukuk metninden de Babilli önde gelen biri krala sadakat yeminini yerine getirmediğinden dolayı suçlu bulunmuş ve kral tarafından lanetlenerek öldürülmüştür. Metinde bu olay şöyle anlatılmaktadır:

“Nabu-ahhe-bullit oğlu, ...-limmir soyundan Baba-aha-iddina günah ve kabahat işledi, kötüye niyet etti. Efendisi krala ettiği yeminleri tutmadı, ihanete niyetlendi. Babil kralı, adil prens, dört bir yana yayılmış insanların çobanı, güneş

²⁰³ Köroğlu, s. 200.

²⁰⁴ Khurt, *Eski Çağ'da Yakınoğu C. II*, s. 280., Oates, Babil, s. 135.

²⁰⁵ Oates, *Babil*, s. 135., Jursa, s. 44.

²⁰⁶ Oates, *Babil*, s. 135.

²⁰⁷ Khurt, *Eski Çağ'da Yakınoğu C. II*, s. 282.

tanrı gibi toprakların bütünlüğünü gözeten, hakkıyla ve adile karar veren, kötülere ve suçluları yok eden Nebukadnezzar o günlerde Baba-aha-iddina'nın kötü emellerini inceledi ve kurduğu tezgâhları bozdu. Halk meclisinde yerine getirdiği alçakça işi tespit etti; öfkeyle ona baktı. Onun için "canını alın" dedi, sonra onun gırtlak kesildi".²⁰⁸

Diğer taraftan Medlerle olan barış anlaşması devam etmekteydi. Ancak II. Nebukadnezzar krallığının sonlarına geldiğinde bu barıştan endişelenmiş ve Babil kentinin kuzeyinde, Sippar'dan Opis'e kadar devam eden ünlü büyük Med Duvarı'nı inşa etmiştir.²⁰⁹

Nebukadnezzar'ın son dönemleri ve ölümü hakkında pek fazla detay bilinmemektedir. Ancak Krallar Kitabı'nda Kudüs valisi tarafından katledildiği bildirilmektedir. II. Nebukadnezzar'dan sonra Babil tahtına oğlu Amel-Marduk (Evil-Merodak) (MÖ 561-560) geçmiştir. Babil halkı tarafından pek sevilmediğinden olacak ki kısa süre sonra isyan çıkmış ve isyan sırasında Amel-Marduk, Neriglissar tarafından öldürülmüştür. Amel Marduk'tan sonra Babil tahtına Neriglissar (MÖ 559-556) geçmiştir. Neriglissar Kudüs kuşatmasında bulunan ünlü bir general olmasının yanı sıra Nebukadnezzar'ın kızı ile evliydi. Hükümdarlığı döneminde siyasi faaliyetleri hakkında pek bilgi sahibi olmadığımız Neriglissar öldüğünde yerine genç oğlu Labaşi-Marduk geçmek istemiştir. Ancak önde gelen devlet adamlarının büyük tepkisi sonucunda üç aylık bir dönemden sonra tahttan indirilmiş ve Nabonidus (MÖ 555-539) Babil kralı olmuştur.²¹⁰

Nabonidus kral sülalesinden gelmemesine rağmen devlet adamları onun kral olması için önemli rol oynamıştır. Bunun en önemli nedeni ise Medlerle Lidyalılar arasında MÖ 585 yılındaki savaşta güneş tutulması olmasıdır. Bunu ilahi bir mesaj olarak algılayan iki devlet barış yapmaya karar vermişlerdir. Herodotus barış görüşmelerinde Medleri temsil eden Labynetos'un Babilli Nabonidus olduğunu belirtmektedir.²¹¹ Muhtemelen bu sebepten dolayı Babil'de ileri gelen devlet adamları Nabonidus'un kral olmasını istemişlerdir. Ancak Nabonidus kral olduktan sonra Mezopotamya'da daha önce görmediğimiz bir karar alarak yerine vekil olarak

²⁰⁸ Khurt, *Eski Çağ'da Yakınoğu*, C. II, s. 286,288.

²⁰⁹ Khurt, *Eski Çağ'da Yakınoğu*, C. II, s. 282; Oates, Babil, s. 136.,.

²¹⁰ Oates, Babil, s. 137-138; Köroğlu, s. 202; Jursa, s. 45; Memiş, s. 164.

²¹¹ Herodotus, I: 74, s. 136; Oates, Babil, s. 136.

veliaht oğlu Bel-şar-uşur'u (Belşazar) bırakarak kuzeybatı Arabistan'daki Taima Vahası'na giderek 10 yıllık bir inziva dönemine girmiştir.²¹²

Nabonidus'un böyle bir karar almasında annesi Adda-Guppi etkili olmuşa benziyor. Çünkü annesi Harran'daki Sin Tapınağı'nda kendisini Tanrı Sin'e adamıştı. Nabonidus Medler ile birlikte Babil'in Harran'ı yağmalamaları sırasında yıkılmış olan Sin Tapınağı Ehulhul'u ilk yıllarında onarmış ve hediyeler sunmuştur.²¹³

Nabonidus'un böyle bir karar almasında farklı sebepler ortaya atılmışsa da kendi isteği ile Babil'den ayrıldığı kabul edilmektedir. Babil kralı Taima'dan geri geldiğinde ise Babil'i eski halinde bulamamıştır. Ahamenid soyundan olan II. Kyros Babil'de kendisine destek bulmak için çalışmalara başlamıştı bile. Bu alışmalar sonucunda Babil II. Kyros'un eline düşmüş ve Babilliler de II. Kyros'u kendilerine bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Çünkü Nabonidus'un gitmesiyle beraber Babil'de Yeni Yıl şenlikleri kutlanamamaktaydı. MÖ 539 yılında Nabonidus ile II. Kyros arasındaki savaşta II. Kyros'un Opis'e saldırması ile karşılık görmeden Sippar'ı ele geçirmiş ve Nabonidus'un savaştan kaçmasıyla II. Kyros Babil'e girmiştir.²¹⁴

2.3. Pers Hâkimiyeti

Babil kralı Nabonidus ile yapılan savaştan sonra Babil'e hâkim olan II. Kyros (MÖ 559-530) Babil kralı unvanını almıştır. II. Kyros Babil'de Nabonidus gibi dini yeniliklere girişmemiş ve Babil rahiplerinin desteğini almak için hoşgörölü bir din politikası altında tapınaklarla ilgilenmiştir.²¹⁵ Nabonidus'un Sin kültünü yüceltmesi Babilliler tarafından Marduk'un ikinci planda kalması olarak algılanmış ve krala karşı bir tutum sergilemeye başlamışlardır. Bunu fırsat bilen Kyros Babil'i almak için kullanmış ve halk tarafından da kurtarıcı olarak görülmesini sağlamıştır. Babil'de bulunan "*Kyros Silindiri*" kralın egemenliğini sağlamak ve halkın desteğini almak için izlediği yolu göstermektedir:

"O (Nabonidus) Esagila'nın taklidini Ur'a ve diğer kült merkezlerine [...] yaptı. Uygunsuz bir kült buruğunu [...] her gün dilinden düşürmedi ve kötü olan düzenli adak adamayı bıraktı [...] kült merkezlerine sundu. Tanrıların kralı

²¹² Khurt, *Eski ağ'da Yakındoğu*, C. II, s. 292; Köroğlu, s. 202.

²¹³ Memiş, s. 164.

²¹⁴ Oates, *Babil*, s. 142.

²¹⁵ Hrouda, s. 63.

Marduk'a tapınmayı aklından çıkardı. Kent için kötü olan bu şeyleri defalarca yaptı. Her gün [...] hepsini [tebasını] sonu gelmeyen boyunduruğa vurdu. Onların feryatlarına karşılık tanrıların Enlil'i (Marduk) çok öfkeleni, topraklarını [...]. Orada yaşayan tanrılar mekânlarını terk ettiler. Öfkesine (?) rağmen onları Babil'e getirdi. Marduk [...] mekânları harabeye dönmüş bütün yerler ve cesetten farksız olan Sümer ile Akkad sakinleri hakkında fikrini değiştirdi ve merhamete geldi bütün ülkeleri dolaştı, (onları) inceledi, gönlüne göre adil bir hükümdar buldu, onun elinden tuttu: Anzan kralı (Fars'ta) Kyros dedi, bütünüün üstündeki egemenliği için ismini koydu. Gutium ve Ummanmanda'yı (Medlere gönderme yapıyor olabilir) ona tabi kıldı. O (Marduk) onun (Kyros) karabaşlı insanları alt etmesine izin verdi, adalet ve dürüstlük içinde korudu. İnsanlarına özen gösteren yüce efendi Marduk onun (Kyros) yaptığı iyi işlere ve dürüst yüreğine zevkle baktı. O (Marduk) ona (Kyros) Babil'e gitmesini ve Babil'e giden yolu almasını buyurdu. Bir dost ve rafakatçi gibi ona eşlik etti. Irmak suları misali sayılmayacak kadar çok muazzam orduları yanlarında silahlarıyla yürüdüler. Çatışma ve kavga olmadan Babil kentine girmesini sağladı. Babil'i zulümden kurtardı. Ona saygı göstermemiş kral Nabonidus kendisine teslim edildi. Babil'in bütün sakinleri, Sümer ve Akad ülkesinin tamamı, beylerle valiler önünde diz çöktüler, ayaklarına kapanıp krallığını neşeyle kutladılar, adını andılar. Ben, evrenin kralı, kudretli kral, Babil kralı, Sümer ve Akkad'ın kralı, dört bir yanın kralı, Anzan kralı, yüce kral Teipses'in soyundan gelme yüce kral, Anzan kralı Kyros'un torunu, yüce kral, Anzan kralı, Kambyses'in oğlu, krallığı Bel ile Nabu tarafından kutsanmış ve gönülleri hoş olsun diye kral olmasını istedikleri, krallığın ebedi tohumu Kyros – Babil'e barış içinde girdiğim zaman, alkışlar ve sevinç gösterileri eşliğinde hükümdarlık sarayına tanrının tahtın yerleştirdim. Yüce efendi Marduk [...] beni Babil'in [...] kocaman bağrina [...], her gün ona ibadet ettim. Sayısız askerlerim barış içinde Babil'e yürüdüler. Sümer ve Akkad ülkesinin tamamında bir tek bela çıkmasına izin vermedim. Babil kenti ve bütün kült merkezlerini refaha kavuşturdum. [tanrıların] iradesine karşı [...] onlara yakışmayan boyunduruğu Babil sakinlerinin [...] Onları bezginlikten kurtulmalarına olanak tanıdım, bağımlılıklarını hafışlettim. Yüce efendi Marduk yaptığim [iyi] işlere sevindi".²¹⁶

²¹⁶ Khurt, Eski Çağ'da Yakındoğu, C. II, s. 293-295.

MÖ 530 yılında Kyros'un ölümü üzerine yerine II. Kambyses geçmiştir. II. Kambyses Pers İmparatorluk sınırlarına Mısır'ı da katarak en büyük imparatorluklardan birini kurmasına rağmen, Babil'de işler istediği gibi gitmemiş, çıkan yerel isyanlarla iki sahte Nebukadnezzar türemiş ve tahtı ele geçirmişlerdir.²¹⁷ Fakat II. Kambyses'in MÖ 522 yılında ölmesi ile Pers krallık tahtına geçen I. Darius (MÖ 521/522-486) isyanları bastırarak, Babil'deki Pers egemenliğini devam ettirmiş ve mevcut eyalet sistemini sonlandırarak Mezopotamya bölgesini Babil ve Asur satraplıklarına ayırmıştır.²¹⁸

Darius, oğlu Kserkes'i veliaht olarak belirledikten sonra onu Babil'e yerleştirmiştir. Darius'un ölümü ile kral olan Kserkes'in (MÖ 485-465) Babil'de bulunmasından dolayı halk tarafından krallığının benimsenmesi sorun oluşturmamıştır. Kserkes'in Yunanistan üzerine yaptığı seferlerde Babilliler'den ağır vergiler alması isyanların çıkmasına davet çıkarmıştır. İsyandar sonucunda Babil'de tahta iki gaspçı geçmiştir.²¹⁹

Bunun üzerine aylarca süreceğ olan Babil kuşatmasını başlatan Kserkes sonunda Babil surlarını yıkarak kenti yağmalamış, Marduk'un tapınağı Esagila'da dâhil olmak üzere Babil tapınaklarını yıkmış ve Marduk'un heykeli savaş ganimeti olarak alınmıştır. Ayrıca devam eden Babil Satraplığı kaldırılarak Asur Satraplığı'na dâhil edilmiştir.

MÖ 465 yılında Kserkes öldürülmüş ve yerine küçük oğlu I. Artakserkses (MÖ 464-424) kral olmuştur. I. Artakserkses babasının oluşturduğu olumsuz havayı ortadan kaldırmak için Babil rahiplerine topraklarını ve mevkilerini geri vermiştir. Ancak Babil'de uygulanan ağır vergiler hala devam etmekteydi.²²⁰

I. Artakserkses'in ölmesi ile taht kavgaları başlamıştır. İki kardeş olan Genç Kyros ile II. Artakserkses Babil'e yakın Kunaksa'da (MÖ 401) savaşmışlardır. Genç Kyros savaşta kazanacak konumda iken ölmüş ve II. Artakserkses (MÖ. 405-359) kral olmuştur.

MÖ 335-331'de kral olan III. Darius, Büyük İskender'in Mısır'ı ele geçirip Babil'e inmesi ile birlikte Pers kralı Büyük İskender'in erzak ikmalini engellemek

²¹⁷ Oates, *Babil*, s. 143.

²¹⁸ Hrouda, s. 64.

²¹⁹ Oates, *Babil*, s. 145.

²²⁰ Oates, *Babil*, s. 146.

için ordusunu Dicle Nehri'nin üst bölgelerine yerleştirmiştir. Ancak Büyük İskender'in doğuya yönelmesi üzerine herhangi bir karşılık görmeden Dicle'yi geçmiştir. Pers kralı buna karşılık savaş hattını Gaugamela'ya çekmiştir. Savaşı Büyük İskender'in kazanması ile Pers İmparatorluğu yıkılmıştır.²²¹

2.4. Makedon Hâkimiyeti

Büyük İskender, son Pers Kralı olan III. Darius ile Ninive'nin 23 km doğusunda yer alan Keramlais Ovası'nda meydana gelen Arbela Savaşı'nda galip gelmiştir.²²² Büyük İskender, Persleri yendikten sonra MÖ 331 yılında Babil'e girdiğinde halk tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Büyük İskender Babil'de kaldığı dönemde inşaat programları başlatarak Kserkses tarafından yıkılan Ziggurat'ı yeniden inşa etmek istemişse de ömrü buna yetmemiştir.²²³

Büyük İskender Babil'i kurduğu imparatorluğun doğu başkenti yapmak istemiştir. Doğu seferine devam eden Büyük İskender MÖ 323 yılında Babil'e döndüğünde bazı kargaşa belirtileri oluşmaya başlamıştı. Ayrıca ortaya çıkan kehanetler sonucunda krala zarar geleceği düşünülerek yerine vekil kral tahta oturtulmuştur.²²⁴

Büyük İskender Arap seferi hazırlıklarını tamamlayıp sefere çıkacağı zaman MÖ 2 Haziran 323 yılında hastalanmış ve çok kısa bir süre sonra, MÖ 13 Haziran 323 yılında aniden ölmüştür. Babil'in eski ihtişamını beklediği anda İskender'in ölmesi ile Babil tekrar taht kavgaları ile çalkalanmaya başlamıştır. Büyük İskender'in ölümünden sonra çıkan kargaşalar sonucunda iki yeni imparatorluk olan Batlamyus ve Selevkoslar imparatorlukları kurulmuştur.²²⁵ Selevkos MÖ 312 yılında Babil'de hâkimiyeti ele geçirmiş ve resmi olarak iktidar dönemi MÖ 312 yılının son aylarında başlamıştır.²²⁶

2.5. Hellenistik Dönemde Babil Kentine Hâkim Olanlar

Büyük İskender'in ardılları tarafından meydana gelen çatışmalar sonucunda Babil tahribat gördüğü için Selevkos, Babil'den 90 km kuzeyde, Dicle Nehri'nin

²²¹ Oates, *Babil*, s. 146.

²²² Oates, *Studies in The Ancient History of Northern Iraq*, s. 61.

²²³ Hrouda, s. 66-67.

²²⁴ Oates, *Babil*, s. 147.

²²⁵ Oates, *Babil*, s. 147.

²²⁶ Oates, *Babil*, s. 148; Hrouda, s. 67.

kıyısında Seleukeia adında yeni bir kent kurmuştur. Bu kararın alınması ile zarar gören Babil kenti giderek ıssız bir kent görünümüne bürünmüştür.²²⁷

I. Antiokhos (MÖ 281-261) döneminde kurulmuş olan Seleukeia kentinin MÖ 275 yılında krallık merkezi olması ile Babil'deki sivil halk buraya nakledilmiştir. Ancak Esagila'nın tekrar inşasını buyurması ile Babil kenti kutsal bir merkez olmuştur.²²⁸

I. Antiokhos'un Esagila'nın tekrar inşa edilmesini istemesi sonucu "*Babil Kralı*" ve "*Esagila Onarıcısı*" unvanlarını kullanmıştır. I. Antiokhos'tan sonra başa geçen II. Antiokhos (MÖ 261-246) ve II. Selevkos (MÖ 246-225) Babilliler'e karşı hoşgörülü olmaya devam etmişlerdir. Bunun göstergesi olarak II. Selevkos MÖ 237 yılında Babil, Borsippa ve Kuta kentlerine değerli armağanlar hediye etmiştir. II. Antiokhos döneminde Babil kentinde Yunan kolonisi kurulmuş olmasına rağmen Selevkoslar döneminde Babil kentinin ismi değiştirilmeden varlığını sürdürmüştür. Ayrıca II. Antiokhos'un çivi yazılı metinlerde "*Kentin Kurucusu*" olarak geçmesi Babil'in tekrar bir refah dönemi yaşadığına tanıklık etmektedir.²²⁹

MÖ 3. yüzyılın ortalarından itibaren Selevkos İmparatorluğu üzerinde yaptığı baskılar ile Partlar'ın Mezopotamya bölgesine egemen olmaları MÖ 130'da gerçekleşmiştir.²³⁰ Fakat Partlar'ın Babil'deki hâkimiyetleri MÖ 122 yılına denk gelmektedir.²³¹ II. Mitridates tarafından Babil'de Part egemenliğini oluşturulmuşsa da kent harabeye dönmüştür. Antik dönemde 2000 yıla yakın bir süre zarfında kültürel ve siyasi bir merkez niteliğinde olan Babil kentinden geriye sadece savunma duvarları kalmıştır.²³²

²²⁷ Hrouda, s. 67; Oates, *Babil*, s. 148.

²²⁸ Oates, *Babil*, s. 148.

²²⁹ Oates, *Babil*, s. 149.

²³⁰ Oates, *Studies in The Ancient History of Northern Iraq*, s. 63.

²³¹ Hrouda, s. 69.

²³² Oates, *Babil*, s. 150.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ BABİL DÖNEMİ BABİL KENTİ

Babil kelimesi “*Tanrılar Kapısı*” anlamına gelmektedir. Kent tarihte ilk olarak Erken Hanedanlar Dönemi’nde yerleşime sahip olmuş ve Hammurabi döneminde önem kazanmıştır. Ancak kentin tarihteki önemi Yeni Babil Dönemi’nde anıtsal bir başkent özelliği kazanmasına dayanmaktadır.²³³ Babil kenti Yeni Babil Dönemi’nde, dönemin diğer kentleri ile karşılaştırıldığında kent planlamasının en çok uygulandığı kent özelliğine sahip olmuştur.²³⁴

Babil, Yeni Babil Dönemi’nde kapsadığı yaklaşık 1000 hektarlık alan ile antik dünyanın en büyük şehri olmuştur. İç kent ve dış kent olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. İç kent bölümü 400 hektarlık bir alanı kapsamakta ve bazı antik şehirler kadar bir alana sahip olmaktadır. Kentin içinden kuzey-güney rotasında akan Fırat Nehri savunma için önemli bir yere sahip olmuştur. Fırat Nehri’nin doğu yakasını oluşturan iç kent bölümü saray ve tapınakları içermekteydi.²³⁵ Fırat Nehri’nin batı kısmında yer alan kent bölümü 130 hektarlık bir alanı kapsamakta ve bu bölgedeki surlar 4 km uzunlukta idi. Babil’in batı bölgesinde Adad, Belit Nina ve Şamaş tapınakları yer almaktaydı.²³⁶

Herodotos Historia’sında Babil kentini şu şekilde tanımlamaktadır:

*“Geniş bir ova üzerinde kurulmuştur; bir yüzü yüz yirmi stad çeken bir dörtgendir; duvar çepeçevre dört yüz seksen stad yapar. Babil başkentinin büyüklüğü işte budur; ayrıca kuruluşu ve tahkimatı bakımından biz buna benzer başka bir kent bilmiyoruz.”*²³⁷

Babil, günümüzde Bağdat’ın 112 km güneyinde yer almaktadır. Almanlar Babil’deki kazılara Fırat Nehri’nin sol yakasında başlamışlardır. Babil kentinin sit alanı diğer Babil şehirlerinin aksine unutulmamıştır. 10.000 nüfuslu Hillah şehri

²³³ Charles Gates, *Antik Kentler- Antik Yakınoğu, Mısır, Yunan ve Roma’da Kentsel Yaşamın Arkeolojisi*, (Çev. Barış Cezar), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 248; Sargon Erdem, “Bâbil”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 392.

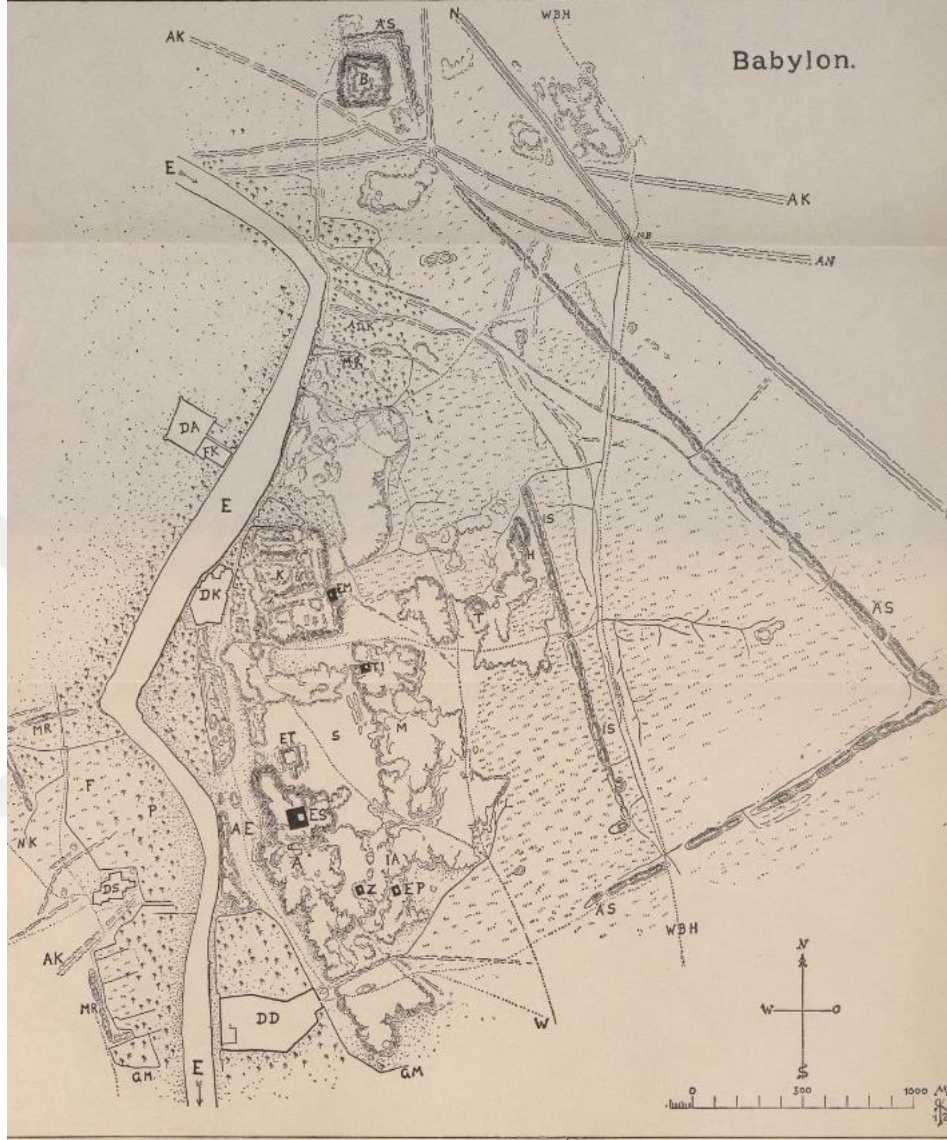
²³⁴ Altay Gündüz, *Mezopotamya ve Eski Mısır*, Buke Yayınları, İstanbul 2002, s. 48

²³⁵ Gates, s. 250.

²³⁶ Gündüz, s. 52.

²³⁷ Herodotos, I. 178, s. 75.

Babil kalıntıları arasında bulunan tuğlalardan inşa edilmiş, evlerin avluları ve geniş bir şehir meydanı bu tuğlalar ile kaplanmıştır.²³⁸

Harita 3.1. Koldewey'in Babil kalıntıları haritası

Nabopolassar'ın MÖ 626 yılında Babil'de tahta geçmesiyle birlikte Mezopotamya tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Onun kurduğu Yeni Babil İmparatorluğu MÖ 626 yılından MÖ 539 yılındaki Pers egemenliği dönemine kadar, özellikle Babil kentinde kültür ve medeniyet tarihinde zirveye ulaşmıştır.²³⁹

Babil kralı olan Nabopolassar Yeni Babil Devleti'nin sınırlarını genişletmiş, Asur İmparatorluğu'nun bazı bölgelerini kendi topraklarına dâhil etmiştir. Kral

²³⁸ Edgar J. Banks, "Excavations by the Germans" *Scientific American*, C. 108, S. 16, New York 1913, s. 357.

²³⁹ Beatrice Andre-Salvini, *Babil*, (Çev. Elâ Uluatam), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2006, s. 42.

ülkesi için yaptığı savaşlarda edindiği tecrübeler sonucunda, düşman ülkelere karşı başkentini savunmasını güçlendirmenin gerekli olduğunu görerek büyük inşaat faaliyetlerinde bulunmuştur.²⁴⁰

Babil krallarının savaşçı, fetihçi bir politika izlemelerinin temel nedenleri arasında savaş ve fetih ganimetleri elde etmek, yönetimi altına aldığı halklardan vergiler almak yer almaktadır. Krallar savaşlar sonucunda elde ettiği kaynaklarla başkentte başlattıkları inşaat ve imar faaliyetlerine gerekli maddi kaynağı sağlayabilmiş ve başkent Babil'i görkemli yapılarla zenginleştirmişlerdir.²⁴¹ Ancak Babil kenti tarihteki görkemini Nabopolassar ve oğlu II. Nebukadnezar döneminde kazanmıştır.²⁴²

II. Nebukadnezar 43 yıllık hükümdarlık döneminde kendisini Babil'i tekrar inşa etmeye ve canlandırmaya adanmıştır. Herodotos ve büyük İskender gibi Grekleri etkileyen Babil şehri, Nebukadnezar'ın inşa ettiği kenttir. Nebukadnezar'ın durmak bilmeyen inşaat çalışmaları ve çok sayıda yazıtları ile kral iki amacı başarmıştır: Babil'in isminin sonsuza dek hatırlanmasını sağlamış ve Babil kentini eski ihtişamına kavuşturmuştur.²⁴³ Mezopotamya devletlerinde kralların görevlerinden birisi de, tanrılara karşı çalışma sorumlulukları yerine getirmek olduğu için imar faaliyetlerinde bulunarak tapınaklar inşa etmektir. Bunun yanında saraylar, surlar, su kanalları ve sivil çalışmalar yer almaktadır.²⁴⁴ Nebukadnezar yaptığı bu çalışmalar sonucunda Babil kenti antik dünyanın en ihtişamlı kentine dönüşmüş ve ele geçirilmez bir görünüm kazanmıştır.²⁴⁵ Nebukadnezar Babil kentini batı yönünde genişleterek dikdörtgen bir plana kavuşturmuştur.²⁴⁶

Şimdiye kadar ortaya çıkarılan Babil kenti çoğunlukla Yeni Babil Dönemi'ne tarihlenmektedir. II. Nebukadnezar ve Nabonidus başkentlerini görkemli bir seviyede kurduklarında, daha önceden bilinmiyordu. Kent Pers kralları döneminde az bir değişikliklerle var olmaya devam etmiş ve Herodotos'tan günümüze kadar Babil

²⁴⁰ Andre-Salvini, s. 43.

²⁴¹ Paul-Alain Beaulieu, "Nabopolassar and The Antiquity of Babylon", *Eretz-İsrael: Archaeological, Historical and Geographical Studies*, Vol. Hayim and Miriam Tadmor Volume, Jerusalem 2003, s. 1.

²⁴² Roaf, 192.

²⁴³ Roan Fleischer, "Nebuchadnezzar II and Babylon: Building Personal Legacy Through Monumentality", *Binghamton Journal of History*, C. 18. New York 2017, s. 3-4.

²⁴⁴ Jean Bottero, *Kültürümüzün Şafağı Babil*, (Çev. Ali Berkay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 72.

²⁴⁵ Ömer Faruk Harman, "Buhtannasr", *DİA*, C. 6, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 381.

²⁴⁶ Gates, s. 251.

antik dünya genelinde ünlü olmuştur. Asur kentleri son bulmasına rağmen Babil görkemiyle ayakta kalmış ve klasik yazarlar tarafından şehrin tanımı bize ulaşmıştır.²⁴⁷

Babil kentinde inşa edilen yapılar genelde savunma amacını taşımaktadır. Bu savunma mekanizmasının kendisini yapılarda belli etmesi sadece ülkelerine düşman olan toplumlara, kavimlere karşı değil, aynı zamanda düşmanların en korkuncu olan sele karşı bir önlem almak için de yapılmıştır. Sele karşı güvenliği oluşturma gayesi yüksek ve kalın yapılar ortaya çıkarmıştır. Nitekim krallar kendisine saray ya da tanrılar için bir tapınak inşa ettiğinde güzel ve zarif yapma amacında olmamıştır. Genellikle yapılan inşaatlar “*dağ gibi yaptım*” sözleriyle anlatılmaktadır. Yığma tepeler üzerinde inşa etmek ya da bina platformunu yükselterek yapıları oluşturmak Mezopotamya mimarisinde uygulanan genel bir olgudur. Mimaride uygulanan bu yöntem genellikle selden korunmak için yapılmaktadır.²⁴⁸

3.1. Şehrin Duvarları

3.1.1. Med Duvarı

II. Nebukadnezar yazıtlarında Sippar kentine doğru oluşturduğu Med Duvarı’ndan söz etmektedir. II. Nebukadnezar’ın Babil’i Medlere karşı savunmak için inşa ettiği Med Duvarı, Babil’in 60 km kuzeyinde, Bağdat’ın 30 km güney batısında yer almaktadır. Bu duvar Dicle’den Fırat’a kadar uzanmaktadır.²⁴⁹ Babil kralı II. Nebukadnezar, *Wadi Brisa* yazıtında bu duvardan söz ederken bulunduğu yeri antik kentler üzerinden vermekte ve duvarın genel özelliklerini de anlatmaktadır:

*“Babil’in savunmasını kuvvetlendirmek için ikinci bir kez, 5 bêru uzunluğunda, Babil’in üzerinde, Upe’nin (Opis) üzerinde, Sippar kadar uzakta, Dicle’nin kıyısından Fırat’ın kıyısına kadar uzanan bir toprak seki yaptım ve ülkeyi 20 bêru mesafesinde, yani deniz kadar güçlü sularla çevreledim. Bu bayır suların akışına kapılıp bozulmasın diye, kıyısını sağlam bir rıhtım gibi bitümden ve pişmiş tuğladan ördürdüm. Böylece, Esagil’in ve Babil’in savunmasını sağlamlaştırdım.”*²⁵⁰

²⁴⁷ L. W. King, “Excavations at Babylon”, *The Burlington Magazine for Connoisseurs*, C. 26, S. 144, London 1915, s. 244.

²⁴⁸ L.W. King, s. 249.

²⁴⁹ Julian Reade, “How Many Miles to Babylon?”, *British Institute for the Study of Iraq*, A Memorial Volume for Jeremy Black from Students, Colleagues and Friends, London 2010, s. 281.

²⁵⁰ Andre-Salvini, s. 65.

II. Nebukadnezzer Med Duvarı'nın 5 bêru uzunluğunda olduğunu belirtmektedir. Bu 5 bêru uzunluğunun da toplam 21.600 ammatu ya da kübit uzunluğuna denk geldiği düşünülmektedir. Bir ammatu yaklaşık olarak 40-50 cm ya da 40-75 cm arasında değişmektedir. Bu en yaygın uzunluk ölçüsü olarak kabul edildiğinde, yani 50 cm, 1 bêru 10.8 km olur ve 5 bêru 54 km uzunluğa denk gelmektedir.²⁵¹

Kral yazıtında duvardan bahsederken, Babil kentini sadece duvarla değil aynı zamanda “20 bêru mesafesinde, yani deniz kadar güçlü sular” ile de çevrelediğini belirtmektedir. Bu cümleden anladığımız Babil kenti ile Sippar arasında, yani duvar ile kent arasından kalan bölgenin sularla kaplandığını ya da bataklığa dönüştüğünü anlayabiliriz. Bu bölgenin toplam uzunluğunun, yani duvardan Babil kentine kadar olan mesafe, 1 bêrunun 10.8 km'ye karşılık geldiğini tekrar kabul edersek; toplamda 216 km olduğu ortaya çıkmaktadır. Böyle bir mesafenin sularla kaplı olduğu düşünüldüğünde, II. Nebukadnezzer'in bu alanı “deniz kadar güçlü sulara” benzetmesi hiç abartıya kaçmaz.²⁵²

3.1.2. Kiş Duvarı

II. Nebukadnezzer, Babil kentinde yaptığı inşaat faaliyetlerinin ve kent savunmasını güçlendirmeye yönelik olan faaliyetlerinin daima bilinmesini sağlamak için genellikle ele aldığı inşaatın temeline ya da sefer düzenlediği bölgelerde oluşturduğu yazıtlarda bunlara yer vermiştir. Oluşturduğu yazıtlardan anlaşıldığı üzere, II. Nebukadnezzer başkentin savunmasını sağlamak için oluşturduğu yapılardan biri de Babil kentini Kiş ve Kar Nergal'e bağlayan duvardı. Kiş Duvarı olarak adlandırdığımız bu duvar yapısı Babil kentinin kuzey tarafını kuşatma amacı üzerine oluşturulmuştur. Duvar bataklık ve yapay göller oluşturarak Fırat Nehri'nin iki kolunu bağlamaktaydı. II. Nebukadnezzer yazıtlarında bu duvardan şöyle bahsetmektedir:

“Kötü düşman Babil topraklarına ulaşmasın diye, Babil'in sınırından Kiş'e kadar büyük bir toprak seki yaptım (...) yaklaşık 4 ½ 'bêru'luk bir mesafe üzerinde, ve şehri güçlü sularla kapladım.”²⁵³

²⁵¹ Reade, s. 281.

²⁵² Andre-Salvini, s. 65.

²⁵³ Andre-Salvini, s. 64.

3.1.3. Rıhtım Duvarı

Gemiler için oluşturulan rıhtım kısımları Fırat Nehri boyunca, özellikle Esagila Tapınağı'na yakın bölgelerde yapılmıştır.²⁵⁴ Saint Louis Sanat Müzesi tarafından yayımlanan Nebukadnezzar yazıtında, kral oluşturduğu rıhtım duvarını anlatmaktadır:

“Babam Urakhton rıhtımını ziftten ve tuğladan inşa etti ve onu Fırat’ın diğer tarafındaki iskeleye tuğla ile diğer kanalların kaplamalarını bitirmeden birleştirdi. Ben, onun oğlu, sevdim ve değer verdim, Urakhton suyolunu (hendeğini) zift ve tuğladan inşa ettim ve onu babamın rıhtımına bağladım ve güçlendirdim. Babil’in doğu tarafını güçlü tırmanılmaz bir duvarla çevreledim, şehrin 4000 arşın uzunluğunda, daha önce hiçbir kralın yapmadığı. Düşük seviyedeki su için kanal kazdım ve iskeleyi zift ve tuğladan inşa ettim ve onu babamın yaptığı iskele duvarı ile birleştirdim. Köşesinde zift ve tuğladan oldukça yüksek sert bir duvar inşa ettim.”²⁵⁵

Nabonidus, nehrin doğu yakası uzunluğu boyunca uzanan ve böylece zigguratın batı çevresini kuşatarak uzatan duvarla paralel yeni bir rıhtım duvarı inşa etmiştir.²⁵⁶

3.1.4. Nabonidus Duvarı

Duvar 7.67 metre kalınlıkta atlı kuleler ile nehir kıyısı üzerinde yer almaktadır. Eski hendek duvarı gibi, Arahtu Duvarı ve Ana Sitadel kuzey duvarına benzer devasa olarak yapılan oturma üzerine durmaktadır.²⁵⁷ Bu düzenleme böylece açık bir şekilde bir su kanalı üzerinde uzanan duvarların özelliği olarak alınabilir. Kuleler, değişimli olarak geniş ve dar olarak birbirinden 19 metre aralıkta yerleştirilmiştir. Geniş olanları 7.3 metre, dar olanları 6.3 metre kalınlıktadır. Bu kulelerin bazılarında ikili kapılar için düzenlenmiş nehre inen kademeli rampa oluşturulmuştur. Duvarlar oldukça harap olduğundan, her kulede benzer kapıların olduğunu söylemek oldukça zordur. Zemin kaplama yerden 4.7 metre yüksekliktedir. Kuzeyde, Güney Sitadel önünden kısa bir mesafede, iki “*mesopyrgia*” kıvrımı bulunmakta ve kuleyle birleşmektedir. Bu kulede Güney Sitadel ötesine akan Libil-Higalla Kanalı'nın dışarı

²⁵⁴ Gündüz, s. 51.

²⁵⁵ Saint Louis Art Museum, s. 50.

²⁵⁶ Andrew George, “The Tower of Babel: Archaeology, History and Cuneiform Texts”, *Archiv für Orientforschung*, C. 51, Vienna 2005-2006, s. 75-95.

²⁵⁷ Koldewey, s. 200.

akışı vardır. Nabonidus Duvarı, dış kent surları ile kanatlardan birleşmekte ve bir bütün halini almaktadır.²⁵⁸

3.2. Surlar ve Hendekler

Mezopotamya kent mimarisinin temel özelliklerinden birini oluşturan surlar kentin savunmasını sağlaması amacını taşımasının yanında, esasında oluşturulan surlar ile kurulacak kentin daimi bölgesini, sınırlarını belirlemektedir.²⁵⁹

Etemenanki'nin tekrar inşası Nebukadnezzar döneminin imar faaliyetlerinin ana vurgusu olarak görünse de Babil'in surlarının inşası kralın bireysel işleri arasında yer almıştır. Nebukadnezzar tarafından inşa edilen surlar gerçekten oldukça büyüktür ve bütün şehri çevrelemekte ve peri metresi 10 km kadar yayılmaktadır. Şehir bir iç sur ve bir dış surun yanında birde hendek tarafından sarmalanmıştır. Ek olarak, şehrin doğu tarafı bir seviye ile şehrin geri kalan kısmından yükseltilerek sağlamlaştırılmıştır.²⁶⁰

II. Nebukadnezzar yazıtında, kral Babil surlarını inşa ederken kapı eşiklerine bronzdan boğa ve yılanları yerleştirdiğini belirtmektedir:

*“... Babil ülkesinin eski şehrinin büyük surları İmgur-Enlil ve Nimitti-Enlil'i inşa ettim kapılarının eşiklerine (kenarlarına) bronz boğalar ve korkunç yılanları yerleştirdim”.*²⁶¹

Nebukadnezzar babasının başlatmış olduğu Babil'in iç suru İmgur-Bel ve dış suru Nemetti-Bel'in inşaatlarını tamamlamıştır. Kral iç sur olan İmgur-Bel'i düşmanların geçmeyeceği şekilde, Babil'in doğusunda 4000 kübit mesafede ve ek bir hendekle sağlamlaştırarak, kalın bir duvar inşa etmiştir. Ayrıca Nemetti-Bel'in yan tarafında 490 kübit uzunluğunda iki sur daha inşa etmiştir.²⁶² Kral surların inşasını şöyle anlatmaktadır:

“Benden önce hiçbir kralın yapmadığı bir şeyi yaptım. Babil'in batısına, dış duvardan büyük bir uzaklık mesafesinde, şehrin çevresine kuşatma olarak 4.000

²⁵⁸ Koldewey, 201.

²⁵⁹ Pierre Bordreuil, Françoise Briquel-Chatonnet, Cecile Michel, *Tarihin Başlangıçları*, (Çev. Levent Başaran), Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 124.

²⁶⁰ Fleischer, s. 6; Nermin Özsel, *İlkçağ'ın Gizemi*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2016, s. 48.

²⁶¹ Saint Louis Art Museum, “A Record of Nebuchadnezzar VJ Century B.C.”, *Bulletin of the City Art Museum of St. Louis*, C. 13, S. 4, St. Louis 1928, s. 50.

²⁶² Robert Francis Harper, “Nebuchadnezzar, King of Babylon (604-561 B. C.)”, *The Biblical World*, C. 14, S. 1, Chicago 1899, s. 8.

*kübit uzunluğunda kuşatıcı bir duvar oluşturdum. Hendeğini su seviyesinde kazdım, yanlarını harç ve yanık tuğla ile duvarladım ve onu güvenli şekilde babamın yaptığı hendek duvarı ile birleştirdim. Köşeleri boyunca dağ yüksekliğinde harç ve yanık tuğladan büyük bir duvar inşa ettim”.*²⁶³

Şehir hendeğin dışından üçüncü bir duvar tarafından kuşatılmış ve ek bir hendek ile güçlendirilmiştir. Tamamen su ile çevrelenmesi sonucunda Babil kenti güçlendirilmiş bir ada halini almıştır. Kuleler içten 18 metrede yerleştirilmiş ve 8 kapı şehrin içine doğru girişi kontrol etmektedir. Kapılar ile kapatılma ve hendek Babil’in su yolu güvenliğini sağlamaktadır. Ek olarak, surlar oldukça kalındır. İç sur 6.5 metre, dış sur 3.5 metre kalınlığında olup, görünüşte kenti içinden geçilmez bir hale dönüştürmüştür.

Babil surlarındaki yazıtlar Nebukadnezzar’ın programı hakkında bilgiler vermektedir. Surlar ve dış hendek arasında bulunan bir yazıtta Nebukadnezzar şöyle söylemektedir: *“Hiçbir yağmalama soyguncusu bu kanalizasyon kanalı içine girmeyecek, parlak demir parmaklıklarla nehre girişi kapattım, ızgara demirlerle onu kurdum ve menteşelerle bağladım. Esagila’nın ve Babil’in savunmalarını güçlendirdim ve hükümdarlığımın sürmesi için güvene aldım.”.* II. Nebukadnezzar bu yazıt boyunca yapı projelerinin ölümünden sonra bile kendi ismi ile anılmasını istemektedir. Kendi adını taşıyan tuğlaların bulunması da bunu desteklemektedir. Ayrıca yazıtta kral kendisini Babil’in ve Marduk’un koruyucusu olarak anlatmaktadır.²⁶⁴

II. Nebukadnezzar tapınakları inşa ettiğinde ya da onardığında daima adet olarak kil bir silindir üzerinde yaptığı inşaat faaliyetlerini anlatarak tanımlamış ve kayıtları duvarlara, temellere gömerek kendisinden sonra gelecek olan nesillerin yapmış olduğu faaliyetleri okumalarını, bilmelerini istemiştir. Bulunan silindirlerden biri Wana-Sedoum isimli kalıntıların içerisinde Araplar tarafından bulunmuştur. Silindir birkaç kısımdan oluşmaktadır. Kral kendini anlattıktan sonra Babil surlarının dağ gibi yüksek olduğunu ifade etmekte ve hem Babil de hem de diğer Babil şehirlerinde birkaç tapınağın restorasyonunu anlatmaktadır. Kent surları ile ilgili kısımda ise faaliyetlerini şöyle belirtmektedir:

²⁶³ Edgar J. Banks, “Nebuchadnezzar as a Builder”, *Scientific American*, C. 110, S. 15, New York 1914, s. 314.

²⁶⁴ Fleischer, s. 7.

“Efendim, Marduk beni bölgenin kralı olmam için doğru kişi seçtiğinde, halkının çobanı olmamı seçtiğinde, şehirle ilgilenmem için, tapınakları tekrar inşa etmek için seçtiğinde kudretli gücünü bana bağışladı. ... gücüyle kutsanmış şehir Babil’in büyük surları Imgur-Bel’i ve Nimitti-Bel’i tamamladım. Büyük Giriş kapılarına bronzdan güçlü boğaları diktim ve korkunç yılan takımyıldızı üzerinde durmaktaydı. Önceki kralların yapmadığı bu işi babam yaptı. Harç ve tuğladan şehir etrafına iki hendek duvarı inşa etti ve ben harç ve tuğladan üçüncü büyük hendek duvarını inşa ettim ve onu babamın yaptığı hendek duvarlarına kattım ve yakın olarak birleştirdim. Temellerini su seviyesi derinliğine kurdum; en üst kısmını dağ yüksekliğine kaldırdım. Pişmiş tuğladan Babil’in batı suru etrafına bir hendek duvarı oluşturdum”.²⁶⁵

Diğer bir yazıtta II. Nebukadnezzar’ın kendi krallığını nasıl hayal ettiğine dair önemli bilgiler görülmektedir:

“Esagila’nın savunmasını güçlendirmek için, kötülüğün ve kötülüğün Babil’e baskı yapmaması için benden önceki hiçbir kralın yapmadığı, Babil’in doğusundaki kenar mahallelerine büyük bir duvar koydum. Hendeğini kazdım ve onun iç hendek duvarını harç ve tuğla ile dağ gibi yüksek yaptım. Babil’in yan kenarlarında büyük toprak kümelerini yığdım. Deniz dalgaları gibi büyük yıkıcı su sellerinin o civarda akmasını sağladım; bataklık ile onu çevreledim”.²⁶⁶

3.2.1. İç Surlar

Mezopotamya kent mimarisinde, bir kent oluşturulurken, inşaat ve bayındırlık faaliyetlerine başlanmadan önce kentin yerleşim alanı inşa edilen surlar ile her taraftan çevrelenerek bir kale gibi korunma altına alınmıştır. Gelenek halini alan bu yöntem Yeni Babil Dönemi’nde inşa edilen Babil kentinde de kendisini göstermiştir.²⁶⁷

Babil kentinin iç surlarını oluşturan surlar, ikili sur planında inşa edilmiş ve arasında 7.2 metrelik bir boşluk bırakılmıştır. İç surların ilkinin oluşturan Batı Sur (İmgur-Enlil: Enlil Yüce Gönüllüdür) 6.5 metre kalınlıktadır. Sur üzerine eklenmiş kuleler farklı boyutlarda oluşturulmuştur. Geniş kuleler çaprazlama yerleştirilirken,

²⁶⁵ Banks, “Nebuchadnezzar as a Builder”, s. 314.

²⁶⁶ Fleischer, s. 8.

²⁶⁷ Koldewey, s. 5.

daha küçük olanlar uzunlamasına yerleştirilerek oluşturulmuştur. Bu geniş ve küçük kuleler birbirleriyle değişmektedir. Kuleler, 9.4 ile 9.7 metre arasında değişen ön cepheye sahip olacak şekilde oluşturulmuş ve aralarında 18.1 metre mesafe bırakılmıştır. Geniş kuleler 11.4 metre derinliğe, daha küçük kuleler ise 8.06 metre derinliğe sahiptir. Küçük kulelerin batı tarafında oluklar 30 ile 32 cm karelik pişmiş tuğlalardan oluşturulmuştur. Oluklar alt tarafa doğru üçgen şeklinde oluşturulan ağızlarla açılmaktadır. İç surların Doğu Suru (Nimitti-Enlil: Enlil'in Suru) ise 3.72 metre genişliğe ulaşmaktadır. Sur üzerinde oluşturulan kuleler 5.1 metre ön cephe ve 5.8 metre derinlikle, 20.5 metre düzenli aralıklarla oluşturulmuştur. Burada ayrıca suyu taşımak için oluklar bulunmaktadır, fakat oluklar bölmelerin içine gömülmüştür.²⁶⁸

Nabopolassar Babil kentinin iç suru olan İmgur Enlil üzerinde yaptığı çalışmaları silindir yazıta kaydetmiştir ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir:

“.... O zamanda, ben, Nabopolassar, Nabu ve Marduk'un –İmgur Enlil (Enlil Övülmüş) gönlünü hoş tutan, Babil'in kralı, Babil'in görkemli duvarı, zamanın başlangıcından beri ünlü olan eski kenar izleri belli olan, sert kenarları zamanın kendisi kadar eski olan, cennet gibi yüksek gözlü, düşman bölgesinin girişini engelleyen güçlü siper, İgigi'nin geniş etrafını çeviren, Anunnaki'nin engin avlusu, cennete kadar çıkaran, cehenneme inen merdiven, Lugal-girra ve Meslamta-ea'nın yeri, büyük prenses İstar'ın tapınağı, savaşçı Dagan'ın (maiden) alanı, Ninurta kampı kahramanının avlusu, Anu ve Enlil'in sığınak yeri, Eridu'nun efendisi Ea'nın zeki planlarının yeri, artistik olarak planladıkları ve yükselttikleri yer olan temelleri İgigi ve Anunnaki tarafından sevinçle atılan büyük tanrıların korunmuş yeri-zamanın geçmesiyle o zayıflamış ve buruşmuş, çevresini kuşatan duvar yağmur ve büyük fırtınalarla sürüklenmiş, temelleri bir höyük yığınları gibi kümelenmişti. Enlil Şamaş ve Marduk'un işçilerini topladım, çapaları taşıttım ve sepetleri onlara yüklettim. Yukarda Arahtu Kanalı'nın kıyısından, İstar Kapısı, aşağıdan Arahtu'nun yan kıyısından, Uraş Kapısı, yan taraf, yığılan toprağını temizlettim, eski temellerini aradım ve buldum. Tuğlaları özgün yerlerine koydum, temellerini cehennem kadar derinliğe sıkıca yerleştirdim ve bu muazzam çalışmayı (tüm) doğu tarafını sarmasını

²⁶⁸ Koldewey, s. 150.

sağladım. Ben, Nabopolassar, mütevazı, alçakgönüllü, Nabu ve Marduk'a saygı gösteren, Şarpinatum'un yüreğini ferahlatan çoban, Babil'in eski platform temellerini arayan, geçmişin tuğlalarını keşfeden, güzelce eski platformu üzerine tekrar inşa eden, İgigi'nin çapasıyla çalışan, Anunnaki'nin sepetlerini taşıyan, efendim Marduk için İmgur- Enlil'i inşa eden gelecekteki hiçbir kralın ne seçkin kelimelerimi ortadan kaldırmaması ne de cümlelerime cümle eklememesi için efendim, tanrım Marduk ve tanrım Şamaş'ın, dağın görkemli boğası, huzurunda kelimelerimin yanlış olmadığı fakat sonsuza kadar doğru olduklarına yemin ederim. O zamanda, bir kralın heykelini buldum, atam, bu duvarı inşa eden, ve güvenli bir yere büyük bir temel yerleştirdim, kendi heykelim ile birlikte, sonsuza kadar kalması için. Benden sonra gelecek ve Marduk'un onu bölgenin liderliği için çağırdığı herhangi bir zaman, herhangi bir kral, ya da onun oğlu, ya da onun torunu, güç ve azamet için kendine çok fazla güvenmesin: Nabu ve Marduk tapınaklarını sık sık ziyaret etsin ki onlar düşmanlarını öldürsünler; ağzı gözleyen ve kalbi inceleyen efendi Marduk: sıkı bir şekilde Bel ile olan, temelleri sıkı olacak: Bel'in oğlu ile sıkı bir şekilde olan sonsuza kadar sürecek. Bu duvar zayıfladığında ve sen zayıflığını onar, sonra sadece atam bir kralın heykelini bulduğum ve yerini değiştirmedim gibi, öyleyse eğer sen benim yazıtımı bulursan kendi yazıtınla birlikte koy. Sözü asla değişmeyen Büyük Efendi Marduk'un sözüyle, senin yenilemen ebedi olsun".²⁶⁹

İç sur kompleksi toplamda, İmgur-Enlil ve Nimitti-Enlil surları arasında bırakılan boşluk ile birlikte, 17.42 metre kalınlığa ulaşmaktadır. Ancak kentin dış sur yapısında, surlar arasında bırakılan boşluğun doldurulup yol olarak kullanılması özelliği, İç surda bırakılan 7.2 metrelik boşluğun da doldurularak sur yüksekliğine getirilip yol olarak kullanılıp kullanılmadığı tespit edilememiştir. İmgur-Enlil ve Nimitti-Enlil surlarını birbirinden ayıran bir diğer duvar mevcuttur. Bu duvar, 8.3 km uzunluğunda ve 17.4 metre kalınlığı bulmasının yanı sıra muhtemelen 18 metre yüksekliğe erişmektedir.²⁷⁰

²⁶⁹ Farouk N. H. Al-Rawi, "Nabopolassar's Restoration Work on the Wall 'İmgur-Enlil' at Babylon", *Iraq. C. 47*, London 1985, s. 5-6.

²⁷⁰ Bordreuil, Chatonnet, Michel, s. 126.

Koldewey yaptığı kazı çalışmaları sonucunda 6.5 metre kalınlıkta olan İmgur-Enlil'in duvar altlığı 67 cm derinliğe ulaşırken, daha az genişlikte olan Nimitti-Enlil ise 19 cm derinliğe ulaşmaktadır.²⁷¹

İmgur-Bel hendek duvarı, Güney Sitadel'in batısında yer almaktadır. Üstte alıntılanan silindire göre, iki kerpiç duvar batıya doğru açılan bir alanı kuşatırken, Nebukadnezzar Babil'i dört yanından İmgur-Bel ile kuşatmıştır. Bununla birlikte, şehir surunun tam uzunluğunun 1.5 km'de herhangi bir giriş kapısı belirtisi bulunmamıştır.²⁷²

Nebukadnezzar'ın bu büyük çalışmaları içinde önemli bir mesafede şehrin eski sınırlarına ait ya da Asurlu Asurbanipal tarafından onarılan başka bir surun kalıntıları vardır. Bu duvar Babil'in 182 metre güneyinden başlayarak düz bir çizgide bir mil kadar uzanmaktadır. İki pişmemiş tuğladan yapılmış surları içerdiği saptanmış, doğudaki dışta olanı 3.6 metre kalınlıkta olarak yapılmış ve içteki 6.3 metre kalınlıktadır. Bu iki sur arasında 6.9 metre kalınlıkta bir boşluk geçişine yer verilmiştir. Her iki duvar da kısa mesafe aralıklarla sert kuleleri içermektedir. Asurbanipal'e ait bulunan bir yazıttan bu tahkimat duvarı Nimitti-Bel olarak bilinmektedir.²⁷³

3.2.2. Dış Surlar

Babil kentinin kuzey kısmında yer alan dış surlar hem kuzeyden güneye hem de doğudan batıya doğru yaklaşık 4-5 km uzunluktadır. Dış sur, üçlü sur formatında ve bir hendek inşa edilerek oluşturulmuştur. Surların dıştan içe doğru olan ilk iki duvar arasında yaklaşık 12 metrelik bir aralık bırakılarak inşa edilmiştir.²⁷⁴ Dış tarafta yer alan ve Dış sur olarak adlandırılan duvar, 7 metre kalınlığında pişmemiş tuğladan yapılmıştır. İç tarafta yer alan ve iç sur olarak adlandırılan sur, 7.8 metre kalınlıktadır ve pişmiş tuğladan inşa edilmiştir. İkinci duvara bitişik olarak 3.3 metre kalınlıkta olan pişmiş tuğladan inşa edilen üçüncü duvar yer almaktadır.²⁷⁵ Dış surun 3.3 metre kalınlığındaki üçüncü duvar, önünde yer alan hendeğin üstüne doğru

²⁷¹ Koldewey, s. 153.

²⁷² Koldewey, s. 155.

²⁷³ Edward Bell, *Early Architecture in Western Asia*, Chiswick Press, London 1923, s. 178.

²⁷⁴ Andre-Salvini, s. 66.

²⁷⁵ Koldewey, s. 1.

çıkıntı oluşturacak şekilde inşa edilmiştir.²⁷⁶ Böylece dış surların kapladığı alan aralarında bırakılan boşluğun yol olarak kullanılması ile birlikte toplamda 30 metre kalınlığı bulmaktadır. Dış sur uzunluk olarak toplam 17 km'ye ulaşmakta ve yükseklik olarak ise kalan kısımlardan elde edilen bilgilere göre bazı yerlerde 26 metre yüksekliği bulsa da genelde 12 ile 20 metre arasında değişmektedir.²⁷⁷

II. Nebukadnezar yazıtlarında hem kuzeyden hem de doğudan Babil kentinin ve dış mahallelerinin bölgelerini hem belli etmek hem de korumak için oluşturduğu surlara değinmektedir. Kral bir yazıtında şöyle anlatmaktadır:

*“Kötünün ve kötülüğün Babil'e zulmetmemesi için, benden önce hiçbir kralın yapmadığını yaptım, Babil'in doğusundaki dış mahallelerin etrafına bir kale duvarı inşa ettim. Hendeği kazdım ve onun üstüne bir dağ kadar yüksek bitümden ve pişmiş topraktan bir duvar ördüm”.*²⁷⁸

Nebukadnezar Babil'in bu dış surunu tanımlarken, yazıtında dış surun dışında toprak setle sınırlandırılmış yapay bir göl yaptığını belirtmekte ve yazıtında Babil kentinin dış surunu şöyle tanımlamaktadır:

*“Babil'i doğudan büyük bir surla kuşattım, ... duvar için temel kuyusu kazdım. Fırınlanmış tuğla ve bitüm ile onu dağ gibi yüksek yaptım. Babil çevresinde büyük bir toprak set oluşturdum ve onu büyük bir hendekle kuşattım, deniz yoğunluğu gibi su ile. Onu kamış bataklıklarla çemberledim ve Babil'i insanların hayat dağı yaptım”.*²⁷⁹

İki sur arasındaki boşluk taş dolgu (moloz) ile doldurulmuş, bu dolgu sayesinde surların üzerinde yan yana 4 takım atların geçmesini sağlayacak 80 feet genişliğinde bir geçiş yolu sağlanmıştır. Hatta böylece 4 koşumlu iki at takımının birbirini geçmesine de imkân vermektedir.²⁸⁰

Herodotos ise Babil kentinin dış surlarını tanımlarken surların dış tarafına doğru kulelere sahip olduğunu belirtmekte ve bu kuleler arasında yan yana koşulmuş

²⁷⁶ Bordreuil, Chatonnet, Michel, s. 126.

²⁷⁷ Bordreuil, Chatonnet, Michel, s. 126.

²⁷⁸ Ande-Salvini, s. 65.

²⁷⁹ Reade, s. 284.

²⁸⁰ Koldewey, s. 2; Bell, s. 178.

dört atlı bir savaş arabasının dönebileceği bir genişliğin oluşturulduğunu anlatmaktadır.²⁸¹

Sur üzerindeki bu geniş geçiş yolu şehri koruma için büyük bir öneme sahip olmuştur. Savunma hattı oldukça uzundu; kuzeydoğu yönü 4400 metre uzunlukta ve güneydoğu yönü yıkılmış olan duvarlar kazılmadan bile 2 km uzunlukta izleri takip edilmiştir. Surun bu yanda koruması kuzeyden güneye doğru akan Fırat Nehri'ne kadar uzanmaktadır. Fırat Nehri ile birlikte bu iki yan koruma sağlayan sur, Babil'in bu bölümünü çevrelemektedir. Kentin nehrin diğer yakasına uzanması ile birlikte o kısımda bulunan diğer iki sur ile birlikte kent, dikdörtgen bir hal almakta ve Fırat Nehri kenti diyagonal olarak ikiye bölmektedir.²⁸²

Kerpiç duvar üzerinde birbirinden ayrı olarak 8.37 metre genişlikte kuleler bulunmaktadır. Bu kuleler düzenli olarak 52.5 metre mesafe aralıklar bırakılarak oluşturulmuştur. Koldewey, kazıların bitmemesinden dolayı dış sur üzerindeki kulelerin nasıl oluşturulduğunu söylemenin zor olduğunu belirtmiştir.²⁸³

Surların tamamlanması ile kulelerin üst bölümleri küçük evler gibi birbirine bakmaktadır. Koldewey yaptığı kazılar sonucunda kerpiç duvar üzerinde sadece 15 kule bulabilmiştir. Kuleler atlı kuleler olarak adlandırılmış ve hem önden hem de arkadan tasarlanmıştır. Böylece sur üzerine birbirinden ayrı olarak (ata biner gibi) yerleştirilmiştir. Kuleler surlardan daha yüksektir, fakat surların ya da kulelerin yüksekliğinden herhangi bir ipucu bulunamamıştır. Çünkü bunların sadece alt kısımları kalmıştır. Bu atlı kuleler 8.36 metre genişlikte ve 44 metre ayrı olarak yerleştirilmiştir. Bu nedenle tüm ön kısımda 90 tane, ve tüm çevrede- kasabanın kare olarak olması koşuluyla- toplamda 360 tane olmalıdır. Dış surda kaç tane olduğunu bilmiyoruz.

Tuğla duvarın temeli mevcut su seviyesinin altındayken, kerpiç duvar yapay bir toprak set üzerinde durmaktadır. Genel olarak kerpiç duvarlar derin temelleri sağlamamaktadır. Kerpiç duvar için kullanılan harç kil iken tuğla duvar için bitüm kullanılmıştır. Sur çizgisinin kanca gibi bir eğimle Babil olarak adlandırılan höyüğü çevreleyen kuzey ucunda iç sur da tuğladan inşa edilmiştir. Burada yağmacılar

²⁸¹ Herodotos, I. 179, s. 76.

²⁸² Koldewey, s. 2.

²⁸³ Koldewey, s. 1.

tarafından iki çukur oluşmuştur. Son zamanlardaki değerli tuğlalar için yapılan kazılar derin izler bırakmıştır. Bu nedenle Babil'e yakın kısım hariç, kazılmadan herhangi pişmiş tuğla izine rastlanamaz, ancak kerpiç duvar çok az tahrip olduğundan belirli bir yükseklikte saptama noktaları kalmıştır.²⁸⁴

Hendeğin şevi kare tuğlalardan yapılmış ve bu tuğlalar Babil'de oldukça çoktur. Boyut olarak 33 cm'dir ve Nebukadnezzar'ın mührünü taşımaktadırlar. Duvar tuğlaları daha küçük (32cm) ve mühürsüzdür. Bu küçük ve mühürsüz tuğlalar Nebukadnezzar dönemi öncesi yaygındır, fakat yine de onun erken krallık yıllarına tarihlenmektedir. Kerpiç tuğla duvarın hangi döneme ait oldukları tam olarak bilinmemektedir.²⁸⁵

II. Nebukadnezzar bu büyük çalışma hakkında sık sık bilgi verir. En önemli pasaj *The East India House Inscription* olarak adlandırılan yazıtında geçmektedir:

“ *Babil suru Imgur-Bel'e hiçbir saldırı olmaması için, herhangi önceki bir kralın yapmadığı, Babil yanındaki bölgede 4000 arşın mesafeden saldırı yakına gelmemesi için Babil'in doğu tarafında muazzam bir surun yapılmasını sağladım. Dış hendeğini kazdım ve bitüm ve tuğla ile bir uçurum inşa ettim. Dağ yüksekliğinde görkemli bir duvar onun kenarına inşa ettim. Geniş giriş kapılarını içine yerleştirdim ve bakır kaplama ile kaplayarak sedir ağacından çift kapı yaptım. Düşmanın Babil kanatlarına baskı yapmaması için, büyük sularla çevreledim, dalgalı deniz bölgesi gibi. Onun gelişi büyük denizin gelişi gibi, tuzlu su. İçinde herhangi bir gedik olmaması için, yanına toprak set yığdım, ve onu pişmiş tuğladan yapılmış rıhtım duvarı ile kuşattım. Siperi açığöz bir şekilde sağladım ve Babil şehrini bir kale içine aldım”.*²⁸⁶

Babil kentinin doğu bölgesini kuşatan dış surlar 12 km uzunluğa ulaşmaktaydı. Nebukadnezzar bu surlara ait bilgiyi tablet üzerindeki bir yazıtta şu şekilde anlatmaktadır:

“*Babil'i doğudan görkemli surlarla kuşattım. Hendeklerini kazdım; ve şevlerini tuğla ve bitümle kapladım. Hendeklerin kenarlarına çok güçlü ve dağ gibi*

²⁸⁴ Koldewey, s. 4.

²⁸⁵ Koldewey, s. 3

²⁸⁶ Koldewey, s. 6.

yüksek duvarlar ördüm. Bunlara geniş kapılar açtım; kapıları sedir ağacından yaptım ve üstlerini bakırla kapladım. Kötü niyetli düşmanların Babil'i her yanından zorlamaması için onu, karaları saran deniz gibi, devasa sularla kuşattım. Öyle ki bu sulardan geçiş, tıpkı engin denizin tuzlu sularından geçiş gibi oldu. Hendekleri yıkıp surlara ulaşmamaları içinde, hendeklerin önüne toprak yığdırdım ve onları rıhtım duvarlarıyla kuşattım. Uсталıkla yaptığım bu tahkimatla Babil kentini kaleye dönüştürdüm".²⁸⁷

3.2.3. Hendekler

Hem kent savunmasını güçlendirmek hem de surların düşman tarafından tahrip edilmesini ve daha kısa zamanda surlara ulaşmayı engellemek için sur kompleksi ile birlikte genellikle hendeklerde oluşturulmuştur. Bu hendekleri Mezopotamya bölgesinde, özellikle birinci bin yılda oluşturulan başkentlerde görmemiz oldukça olağandır.²⁸⁸

Babil kentinde dış surların önünde oluşturulan hendek kenti çevrelemekte ve genişliği 80 metreyi bulmaktadır.²⁸⁹ II. Nebukadnezar faaliyetlerini anlattığı silindir yazıtının ilgili kısmında Babil kentinin etrafına oluşturduğu hendek hakkında bize şu bilgileri vermektedir:

"... Harç ve tuğladan şehir etrafına iki hendek duvarı inşa etti ve ben harç ve tuğladan üçüncü büyük hendek duvarını inşa ettim ve onu babamın yaptığı hendek duvarlarına kattım ve yakın olarak birleştirdim. Temellerini su seviyesi derinliğine kurdum; en üst kısmını dağ yüksekliğine kaldırdım. Pişmiş tuğladan Babil'in batı suru etrafına bir hendek duvarı oluşturdum".²⁹⁰

II. Nebukadnezar'a ait yazıtta, kral hendek hakkında bilgileri şu şekilde aktarmaktadır:

"Babam şehri asfalt (zift) ve tuğladan iki hendekle kuşatmıştı. Üçüncü hendeği oluşturdum ve bu hendeği babamın yaptığı hendeklerle birleştirdim. Temellerini toprağın göğsüne yerleştirdim ve üzerine diğer kısımlarını inşa ettim. Babil'in batı surunu tuğladan bir hendekle kuşattım."²⁹¹

²⁸⁷ Gündüz, s. 52.

²⁸⁸ Andre-Salvini, s. 66.

²⁸⁹ Bordreuil, Chatonnet, Michel, s. 126.

²⁹⁰ Banks, "Nebuchadnezzar as a Builder", s. 314.

²⁹¹ Saint Louis Art Museum, s. 50.

Herodotos'un hendek hakkında anlattıkları bilgiler ise şu şekildedir: “*En dışta derin bir hendek, geniş su dolu, firdolayı çevirir, ondan sonra bir duvar gelir genişliği elli kral dirseği, yüksekliği de iki yüz dirsektir*”.²⁹²

3.2.3.1. İmgur-Bel Hendek Duvarı

İmgur-Bel Hendek Duvarı st dizilerinde çok sayıda tuğla yakın olarak yerleştirilmiş ve Nebukadnezzar'ın mührünü taşımaktadırlar. Tuğlaların hepsinde hendek ile ilgili aynı bilgiler yer almaktadır ve şu bilgilere yer verilmiştir:

“Nebukadnezzar, Babil Kralı, kutsanmış prens, Esagila ve Ezida'nın besleyeni, Naboolassarın oğlu, Babil kralı, ben. Babam, benim olmama sebep olan, Nabopolassar, Babil'in büyük Dur'unu yaptığı için, ben, tutkulu yalvaran, tanrıların efendisinin ibadetisi, hendeklerini kazdım, ve yataklarını asfalt ve fırınlanmış tuğla ile dağ gibi yükselttim. Marduk, büyük Efendi, memnuniyetle ellerimin zengin çalışmasını seyreden, benim yardımcım, yanımda olan! Uzun günleri hediye olarak gnder”.²⁹³

Nebukadnezzar açıkça Nabopolassar tarafından inşa edilen bir İmgur-Bel'e atıf yapmaktadır. Bu Nabopolassar'ın İmgur-Bel'i artık bulunmamakta olup, sadece kırık kalıntıları vardır. Fakat Nabopolassar'ın bununla ilgilendiği bir temel kayda sahibiz. Silindir üstündeki yazıt şöyle devam etmektedir:

“Nabopolassar, Babil kralı, Nabu ve Marduk'un seçtiği, ben. Babilin büyük Dur'u, İmgur-Bel benden önce zayıflamış ve düşmüş, kadim boşluklarda bulundum. İmgur-Beli yeni bir tane orduların ve elimle konulmuş vergilerin yardımıyla inşa ettim. Babil'in cennetin dört rzgrına karşı İmgur-Bel ile kuşatılmasını sağladım. Üst kısmını önceki zamanda olduğu gibi kurdum. Dur, efendim Marduk ile benim adıma konuştu”.²⁹⁴

Nabopolassar'ın İmgur-Bel'i drtkenarlı olarak oluşturulmuş, tüm yönlerden kapanmış ve pişmiş tuğladan inşa edilmiştir. Eski şehir surunun doğu kısmı böylece Nabopolassar'ın İmgur-Bel'inin bir kısmını oluşturmuştur. Hendek duvarı güneyden Sitadel duvarı ile uzatılmış bir yivli eklem ile birleşmektedir. Kuzey kısımda doğu yönüne dönmektedir ve köşe noktası devasa bir kale burç ile işaretlenmiştir. Kale

²⁹² Herodotos, I. 178, s. 75-76.

²⁹³ Koldewey, s. 133-134.

²⁹⁴ Koldewey, s. 136.

burcu köşebendinin dış tarafında tuğla ile yontulmuş iki kuyu bulunmaktadır ve kuyuların ağızları delikli taş levhaların ızgarası ile kapatılmıştır.²⁹⁵

3.3. Kent Giriş Kapıları

3.3.1. İştar Kapısı (İştar, Saldırganlarını Alaşağı Eden)

İştar Kapısı Kuzey Sarayı duvarları ile karşısındaki burç arasında yer almaktadır.²⁹⁶ Babil kentinin İç surunda oluşturulan İştar Kapısı kuzeye, Sippar kentine yönelen yolun üzerinde yer almaktadır.²⁹⁷ Kapı, Nebukadnezzar'a ait sırlı tuğlalar ile bezenmiştir. Kazılar sonucunda ortaya çıkarılan bezemeleri oluşturan Tanrı Marduk ejderleri ve Adad boğaları sırlanmıştır.²⁹⁸ İştar Kapısı'nın orijinal yüksekliği 23 metre olarak tahmin edilmektedir.²⁹⁹ Kazıların yapıldığı dönemde İştar Kapısı duvarı hala 12 metre ykseklikteydi. Tuğla rlyeyle kaplanmış olup, ejderhalar boğalar dizeleriyle sıralanmış ve toplamda, duvarlarda ve Şehir kapısında, 575 tane hesaplanmıştır.³⁰⁰ Tuğla rlyeyle kaplı duvarları ile İştar Kapısı Babil'in en geniş ve en güzel kalıntısını oluşturmaktadır.³⁰¹

Resim 3.1. İştar Kapısının kuzeyden görünümü

²⁹⁵ Koldewey, s. 136.

²⁹⁶ Gates, s. 251.

²⁹⁷ George, *Babylonian Topographical Texts*, Orientaliste, Leuven 1992, s. 141.

²⁹⁸ Karen Polinger Foster, "Babil'in Asma Bahçeleri", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S. 59, İstanbul 2017, s. 42.

²⁹⁹ Gates, s. 251.

³⁰⁰ King, s. 249.

³⁰¹ Koldewey, s. 31.

İştar Kapısı ve yanındaki duvarlar parlak mavi rengine olan bir arka planda oluşturulmuş ve kullanılan sırlı tuğlalar hem düz hem de rölyef şeklindeki ejder, boğa ve aslanlar tarafından korunmuştur.³⁰²

Resim 3.2. İştar Kapısı Aslanları

Kapının pişmiş tuğladan kare şeklindeki altı kulesi bulunmaktadır. Kuleler 12 feet yükseklikte ve birbirleri üstüne güzel aslan, boğa, ejderha ve fantastik şekildeki hayvanların rölyeflerini içermektedir. Rölyefler, sırlı mavi, beyaz ve sarı sırlı tuğlaları içermekte ve renkler oldukça canlıdır. Rölyefin her bir tuğlası şekillendirilmiş ve ayrı ayrı sırlanmıştır. Tuğlaların özenle yapılması sonucunda duvara yerleştirildiğinde resmin bir parçasını tamamlar nitelikte olmuştur.³⁰³

İştar Kapısı yolu Nebukadnezar tarafından tekrar oluşturulmuştur. Kapı yolunda kulelere yer verilmiştir. Ayrıca kapı yolu Sitadel'in kuzeyindeki iki pişmemiş tuğla duvarı ile aynı hizada olan ve yandan birleşen çıkıntılara sahip olarak oluşturulmuştur. Duvarlı olarak yapılan geçiş yolu ile bağlanması sonucunda kent savunması için önemli bir yer almasını sağlamaktadır. İştar Kapısı aynı zamanda daha eski sarayın doğu girişine ulaşımı sağlayan önemli bir tapınak girişidir. Yol kaplaması, getirilen geniş kireçtaşı taş döşemelerini içermektedir, fakat seviyesi yükseltilmiştir.³⁰⁴

³⁰² Gates, s. 252.

³⁰³ Banks, "Excavations by the Germans" s. 357.

³⁰⁴ Bell, s. 186.

II. Nebukadnezar kendi döneminde kapının alçak olduğunu belirtip İhtar Kapısı'nda yaptığı çalışmaları anlatmaktadır:

*“İmgur-Bel ve Nimitti Bel'in İhtar-sakipat-tebişası- şehir kapılarının her iki girişi de Babil sokağının (sulu) doldurulmasından dolayı çok alçak olmuştu. O şehir kapısını kazdım, bitüm ve fırınlanmış tuğla ile su ile aynı yüzde olan temellerini toprakladım, ve üzerinde vahşi öküzler ve ejderhaların (sir-ruş) resmedildiği mavi sırlı fırınlanmış tuğla ile güzelce ortaya koyulmasına sebep oldum. Tavanı uzunluğunda görkemli sedirlerin serilmesini sağladım. Sedir kapı kanatlarını bakırla kapladım, bronzdan eşiklerini ve menteşelerini giriş kapıları içine yerleştirdim. Bronzdan sağlam? Vahşi öküz ve öfkeli? Ejderhaları kapı eşiklerine yerleştirdim. Aynı şehir kapısının tüm insanların hayranlığını çekmesi için görkemli olmasını sağladım”.*³⁰⁵

Nabopolassar'ın inşa ettiği sarayın seviyesiyle eşleşmesi için seviyesi yükseltilmiştir. Bunun hakkında en çarpıcı özellik, yan duvarlarının her iki yanının renkli ve sırlı bezemelerin parlak bir şekilde karşı karşıya bakmalarıdır. Figürler 61 feet kadar uzunlukta ve şekil olarak birbirlerine benzemektedir. Bezemeler aynı modelde kalıp haline dökülmüştür, fakat saçların rengi ya kırmızı ya da sarıdır. Her bir tarafta 60 tane olduğu hesaplanmıştır.³⁰⁶

İhtar Kapısı biçimi ve topraktan yapılmış dekorasyonu bakımından dikkate değerdir. Plan üzerinde iki kapı olarak gözükmektedir. İhtar Kapısı'nda oluşturulan kapı yolu beşik kemer şeklinde, 12 feet boyutunda ve dikdörtgen biçimindeki boşluğun içerisinde yer almaktadır. Ancak bir yandan diğer yana 6 kat uzunlukta, dört köşeli uzun iki kule arasında bulunmaktadır. Bir diğer kapı yolu ise kulelerle korunmakta olan hemen hemen kare biçiminde arka duvarda yer almakta ve buraya açılan bir kapı bulunmaktadır. Böylece ikili bir geçiş kapısı oluşturmakta ve iki kapı beraber kapanmaktadır.³⁰⁷ Girişe yakın geçiş kapılarının ikisi de geniş olarak tasarlanmış ve onların ardında ikinci bir kapı ile kapatılan alan bulunmaktadır. Genelde Giriş Kapısı Avlusu olarak adlandırılan bu alan muhtemelen içinde çatısı yapılmış, savunma durumlarını güçlendirmiş ve havadan çift kapı kanatlarını

³⁰⁵ Koldewey, s. 44.

³⁰⁶ Bell, s. 186.

³⁰⁷ Bell, s. 186.

korumuştur. Bu iç bölmelere sahip olmayan daha küçük kapı yaprakları duvar kalınlıklarının içine gömülüdür. Kuzeydeki kapının giriş yolu bölmesi enine olarak, güneyde ise merkezi eksen boyunca uzanmaktadır. Güney Sitadel’de bir mezardaki süs eşyaları arasında dikdörtgen şeklinde bir altın levha yüzeyinde büyük bir geçit temsil edilmektedir. Levha üzerinde, kemerli kapıya yakın, surları aşan iki kule görülmekteyken, oluşturulan üst kısmında üçgen biçimli mazgallı siperler ve küçük döngüsel mazgal deliği/gözetleme deliği görülmektedir.³⁰⁸

Kapılar birbiri ardında, kısa bağlayıcı bir duvar ile bir blok halinde oluşturulmuştur. Kuleli bu iki kapı geçişi, Nebukadnezar’ın sarayının kuzey yanını koruyan pişmiş tuğla duvarlarla aynı hizada ve daha küçük yan kapıların bulunduğu fırınlanmış tuğlalarla onları birbirine bağlamaktadır. Güney duvarın ötesinde İhtar Kapısı, bir beşik kemer kaplamayla devasa kalınlıkta duvar yanlarıyla uzun bir oda formuyla korunmaktadır. Güney bitiminde bir diğer kapı daha bulunmaktadır. Kapının batı kanat duvarlarında doğuda yandan kapılarla benzer olanlarla eşleşmekte ve doğrudan iç şehir surları üzerine uzatılarak birleştirilmiştir.³⁰⁹ Çünkü bulunan yazıtlar Nimitti-Bel adını kanıtlamakta ve İhtar Kapısı’nın kendisi için sürekli diğer yazıtlarda hem İmgur-Bel hem de Nimitti-Bel’e ait olarak belirtilmektedir.³¹⁰

Kapı yolu hemen kerpiç duvar içine yerleştirilmemiş, pişmiş tuğladan dört kanatsız eklemeler arasına yerleştirilmiştir. Bunların her biri bir kapı yolu oluşturmaktadır.³¹¹ Böylece İhtar Kapısı merkezi bir kapıya ve yanlardan iki kapıya sahip olmuştur. Bu yandan kapılar İhtar Kapısı’nın sağ ve sol kapı eşikleri amacıyla oluşturulmuştur.³¹² Böylece İhtar Kapısı üç girişe sahip olmuştur. Merkezi giriş dört katlı kapılıdır ve biri sağda diğeri solda, her biri çift kapılıdır. Ana binanın temelleri çok derinden atılmış ve su seviyesinin yüksek olmasından dolayı tam dibine inilememiştir. Kapı kanatları bu kadar derine yapılmamış olup, kuzeye doğru kapatan duvarlar daha az derinliktedir. Bu kadar derine atılmış duvarların temeli yüzeysel olanlara göre diğerlerinden daha az batmıştır. Böylece temellerin benzer olmadığı yerde duvarlarda çatlama, bölünmeler olmuş ve binanın dengesini, sağlamlığını tehlikeye atmıştır. Babilliler bunu tahmin etmiş ona karşı önlem almışlardır:

³⁰⁸ Koldewey, s. 35.

³⁰⁹ Bell, s. 186-187.

³¹⁰ Koldewey, s. 31-32.

³¹¹ Koldewey, s. 37.

³¹² Koldewey, s. 174.

Genleşme bağlantısını planlamışlardır. Böylece birbirine bağlanan fakat temellerde aynı derinliklere sahip olmayan duvarlar bir parça halinde inşa edilmemiştir. Dar dikey bir alan temelden en üste kadar bırakılmış, iki parçayı birbirinden bağımsız olarak bırakmıştır. Babil’de sık sık daha az derinlikte ana duvarda bir oluk içinde kayan dolgu yerleşmiş bir duvar üzerine inşa edilmiştir.³¹³

İştar Kapısı’nın duvarları ve kuleleri Tören Yolu’nda kullanılan iç dekorasyon hakkında dikkate değer bilgiler vermektedir. Zeminde çoğu kısmı sırlı tuğlalarla yüzleştiği için, ardışık boğa ve ejderha dizileridir, boğaların bir dizisi ejderhalardan biri ile sıralanmıştır. Bu figürler 1.05 cm yüksekliğinde ve 30 sıra tuğlalardan oluşturulmuştur. Her bir figür dizileri arasında yaklaşık 11 sıra bulunmaktadır, orta seviye boşluklar renkli yıldız çiçeği gibi çiçek demetleri ile doldurulmuştur. Kuleler yaklaşık 15 metre yüksekliğe sahip olarak gözükmektedir. Ancak zemin seviyesi kısmen yavaş bir şekilde yükselmekte, böylece daha düşük seviyedeki kısımlar dekorasyonları ile birlikte toprak altında kalmışlardır. Hayvanlar semboliktir; caddenin aslanları Tanrıça İştar’ın sembolüdür, ejderhalar Bel ya da Marduk ile ilişkilendirilirken, boğa Hava Tanrısı Ramma’nın sembolü olması Kalde efsanesinde bilinen bir durumdur.³¹⁴

İştar Kapısı’nın doğu kulesine yakın küçük postamenti oluşturulmuştur. Bu postament üzerinde ve kuzey kapı avlusunda benzer olanları üzerinde ve ortadaki avluda Nebukadnezzar’ın İştar Kapısı’nın tümüne yerleştirdiği “görmekli dev boğa heykeli ve güçlü yılan takımyıldızı figürleri” bulunmalıdır.³¹⁵

Güney kapının batısındaki payandalarla birleştiği yerde duvarda bazı dikkate değer ve oldukça önemli antik içi boş oyuklar vardır. Toprakla doldurulmuş ve modern dönemlerde incelenmemiştir. Bunlardan sonra, ayrıca antik dönemlerde, kuzey kanatta iyi yontulmuş bir kuyu vardır. Dar bir merdiven içine yönelmekte ve sadece 50 cm genişlikte bir geçiş kapının önündeki alana açılan duvardan kesilerek içine ulaşılabilir. Çıkış uzak bir köşede gizlenmiş ve neredeyse tamamen görünmez yapılmıştır.³¹⁶

³¹³ Koldewey, s. 37.

³¹⁴ Bell, s. 187-188.

³¹⁵ Koldewey, s. 32.

³¹⁶ Koldewey, s. 38.

3.3.2. Uraş Kapısı (Düşmanlık Onun Nefret Ettiği Şeydir)

Uraş Kent Giriş Kapısı, Babil kentinin doğu bölümünde yer almaktadır. İç Surda yer alan Uraş Kapısı, Dış Surda yer alan Deniz Kıyısı Kapısına giden yola çıkmaktadır. Oluşturulan bu yol ağı ile Dilbat kentine ulaşım sağlanmaktadır.³¹⁷

3.3.3. Zababa Kapısı (Ona Saldıranları Geri Püskürtür)

Zababa Kent Giriş Kapısı, Babil'in doğu bölümünde İç Surda yer almaktadır. Zababa Kapısı Dış Surda yer alan hem Tanrıların Güneşi Kapısı hem de Gişşu Kapısına giden yol üzerinde bulunmaktadır. Zababa Kapısının dış surda yer alan Tanrıların Güneşi Kapısı ve Gişşu Kapısına ulaşması sonucunda hem Nippur kentine hem de Kiş kentine ulaşımı sağlayan yollar ile birleşmesi sağlanmıştır.³¹⁸

3.3.4. Marduk Kapısı

Marduk Kapısı Babil kentinin doğu kısmında ve iç surda yer almaktadır. Marduk Kapısı Dış Surda yer alan Madanu Kanal kapısına giden yol üzerinde yer almaktadır. Böylece Marduk Kapısından çıkıldığında Kutha kentine giden yola ulaşılmaktadır.³¹⁹

3.3.5. Şuhi Kanal Kapısı

Şuhi Kanal Kapısı kentin doğu kısmında yer almaktadır. Babil'in dış surunda oluşturulan Şuhi Kanal Kapısı ile Fırat Nehri Arasında 12 kule yer aldığı düşünülmektedir. Böylece aradaki mesafe 630 metreyi bulmakta ve Yazlık Sarayın güneyinde yer almaktadır.³²⁰ Şuhi Kanal Kapısının kuzeyde yer alması sonucunda hem Sippar kentine hem de Asur kentine ulaşımın sağlandığı düşünülmektedir.³²¹

3.3.6. Madanu Kanal Kapısı (O Arkadaşlarına Merhamet Gösterir)

Madanu Kanal Kapısı Babil'in doğu bölümünde Dış Surda yer almaktadır. Madanu Kanal Kapısı da Marduk Kapısı gibi Kutha'ya giden yol ağı üzerinde

³¹⁷ George, *Babylonian Topographical Texts*, s. 141.

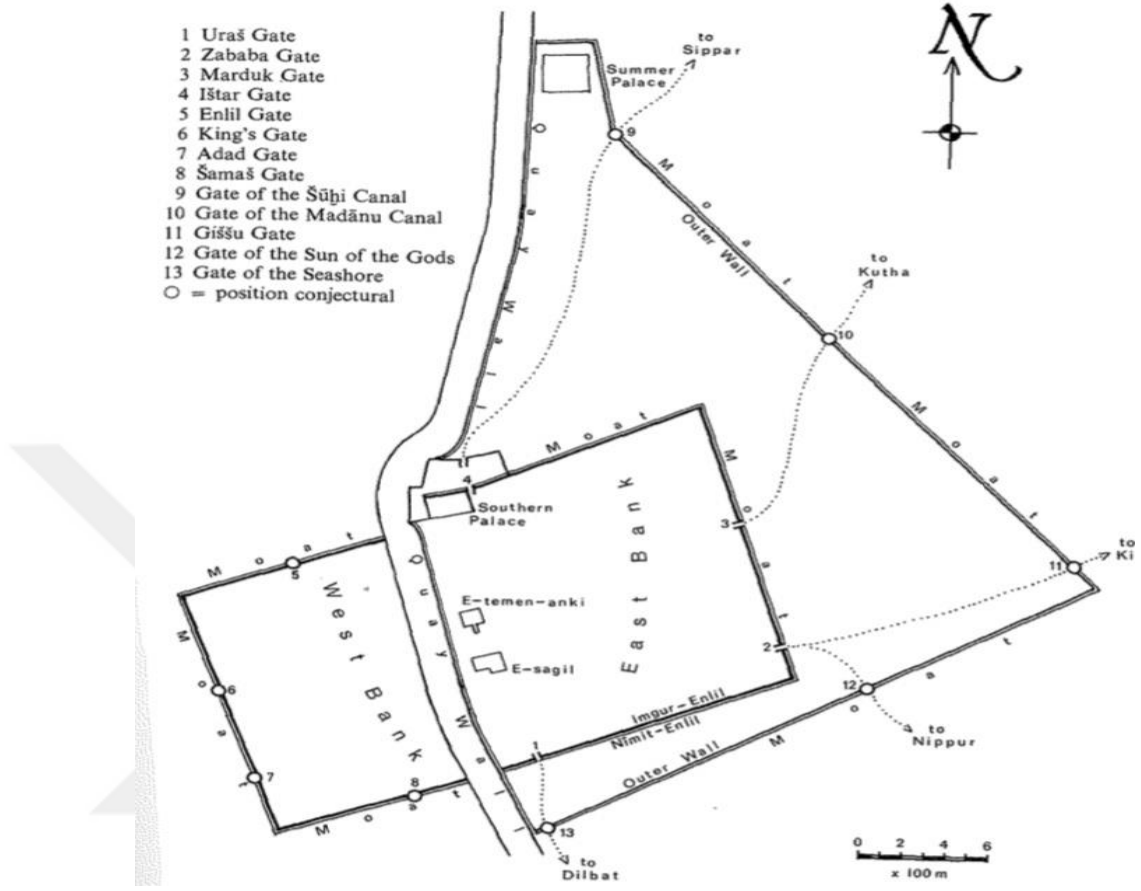
³¹⁸ George, *Babylonian Topographical Texts*, s. 141.

³¹⁹ George, *Babylonian Topographical Texts*, s. 141.

³²⁰ George, *Babylonian Topographical Texts*, s. 139.

³²¹ George, *Babylonian Topographical Texts*, s. 141.

oluşturulmuştur.³²² Madanu Kanal Kapısı böylece Marduk Kapısındaki kente doğru yola geçişi sağlamaktadır.³²³

Harita 3.2. Babil savunma duvarları ve kent kapılarının yerleri

3.3.7. Gişsu Kapısı

Gişsu Kapısı kentin doğu yarısında yer almaktadır. Dış Surda oluşturulan Gişsu Kapısı, Kiş kentine giden yol üzerinde yer almaktadır. Zababa kapısı ile aynı yol rotası üzerinde bulunmaktadır. Madanu Kanal Kapısının güneyinde yer almakta ve aralarında 29 kulelik mesafe bulunmaktadır.³²⁴

3.3.8. Tanrıların Güneşi Kapısı

Tanrıların Güneşi Kapısı Babil kentinin doğu bölümünde, Dış Surda oluşturulmuştur. Tanrıların Güneşi Kapısından güneye doğru Nippur kentine ulaşım

³²² George, *Babylonian Topographical Texts*, s. 141.

³²³ George, *Babylonian Topographical Texts*, s. 139.

³²⁴ George, *Babylonian Topographical Texts*, s. 139.

sağlanmaktadır.³²⁵ Tanrıların Güneşi Kapısı ile Gişşu Kapısı arasında 23 kulelik mesafe yer almaktadır.³²⁶

3.3.9. Deniz Kıyısı Kapısı

Deniz Kıyısı Kapısı şehrin doğu yarısında bulunmakta ve Kentin Dış Surunun güney ucunda yer almaktadır.³²⁷ Deniz Kıyısı Kapısı Dilbat'a giden yol üzerinde yer almaktadır. Böylece Basra Körfezinin güneyine doğru yol ağını oluşturmaktadır. Deniz Kıyısı Kapısı ile Tanrıların Güneşi Kapısı arasındaki mesafe 30 kule olarak hesaplanmıştır.³²⁸

3.3.10. Enlil Kapısı (Enlil Ona Başarıyı(?) Veren Kişi), Krallar Kapısı (Kurucusu İlerlesin), Adad Kapısı (Adad, Halkın Hayatını Korur!) ve Şamaş Kapısı (Şamaş İnsanlığın Temelini Sağlamış)

Enlil Kapısı, Krallar Kapısı, Adad Kapısı ve Şamaş Kapıları Babil kentinin batı bölümünde yer almaktadırlar.³²⁹

3.4. Tapınaklar ve Ziggurat

Mezopotamya geleneğinde; eğer bir kent güçle birlikte yükselirse bu kentin baş tanrısının önemini arttırmaktadır. Bu bakış açısı sonucunda Babil kentinin baş tanrısı Marduk'un zaten yükselmeye başlayan önemi ve konumu Yeni Babil Dönemi'nde zirveye ulaşmıştır. Çünkü Yeni Babil Devleti kuruluş sürecini tamamlayıp bölgedeki egemenliğini belirlemek istese de Mezopotamya'da kendisine eş değer güçte bir devlet bulunmamıştır. Baş tanrı Marduk'a saygılarını göstermek için inşa ettikleri Esagila Tapınağı da bu bakış açısına uygun olarak inşa edilmiştir.³³⁰ Böylece zaman içerisinde inşa edilen tapınaklar anıtsal nitelikler kazanmaya başlamıştır.³³¹

³²⁵ George, *Babylonian Topographical Texts*, s. 141.

³²⁶ George, *Babylonian Topographical Texts*, s. 139.

³²⁷ O. R. Gurney, "The Fifth Tablet of "The Topography of Babylon", *Iraq*, C. 36, S. 1-2, London 1974, s. 50.

³²⁸ George, *Babylonian Topographical Texts*, s. 139.

³²⁹ O. R. Gurney, "The Fifth Tablet of "The Topography of Babylon", *Iraq*, C. 36, S. 1-2, London 1974, s. 45; George, *Babylonian Topographical Texts*, s. 141.

³³⁰ Grant Frame, "Babylon: Assyria's Problem and Assyria's Prize", *The Canadian Society for Mesopotamian Studies (CSMS)*, C. .3, Toronto, 2008, s. 24.

³³¹ Özlem Çevik, *Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2005, s.35.

Nebukadnezzer dönemine ait ve onun ismini bulunduran çok sayıda tuğla Mezopotamya'nın her yerinde bulunmaktadır. Kral tapınakları onarmaktan mutluluk duyduğu için bu faaliyetleri kendisi için hoş bir görev olarak görmekteydi.³³²

Tapınakların inşa edilmesi için ilk aşama olarak tanrılar tarafından ilahi mesaj alınır, yapılacak olan tapınağın yeri belirlenir ve inşa süreci başlardı. Tapınaklar ya eski tapınağın üzerinde inşa edilir ya da var olan tapınak yapısı restore edilerek düzenlenirdi.³³³ Tapınaklara bu düzenlemeler uygulandığı için zaman geçtikçe tapınaklar çevresinde bulunan yerleşim, alanlarından daha yüksek bir görünüm kazanmaya başlamıştır.³³⁴

Nebukadnezzer tapınakları inşa ettiğinde ya da onardığında daima adet olarak kil bir silindir üzerinde yaptığı inşaat faaliyetlerini anlatarak tanımlamış ve duvarlara kayıtları gömerek gelecek nesillerin faaliyetlerini okumalarını ummuştur. Onun dileği bulunan silindirlerle gerçekleşmiştir.³³⁵

Babil'de inşa edilen tapınaklarda bölmelerin düzenlenmesi planı tekrar halini almıştır. Buna bağlı olarak bir tapınak için, kuleli ön cephe, salon, avlu, sığ nişte kaidesi ile cella (tapınaktaki kutsal bölme) kaçınılmaz plan halini almıştır. Cellaya yakın küçük bölmeler tapınak için çeşitli ihtiyaçların depo alanı olarak kullanılmıştır. Salonun yanındaki bölüm ya bekleme odası ya da hamal evi olarak belirlenebilir. Cellaya yakın uzun dar geçişler önemlidir; diğerleri benzer diğer tapınaklarda bulunmuştur. Bunlar düz çatıya yönelen merdivenler ya da rampalar etrafına düzenlenmiştir.³³⁶ Tapınaklar, tanrıların yeryüzündeki evi olarak düşünüldüğü için her tapınağın su kaynağı oluşturulmuştur. Bu su ile insanlar temizlenir, günahlarından arınırdı ve tanrılarla iletişimin sağlanması amaçlanırdı.³³⁷

3.4.1. Esagila Tapınağı

MÖ 2. binyılda zaten büyük olan Babil kenti –muhtemelen 500 hektar- Yeni Babil Dönemi'nde 1000 hektarlık büyüklüğe ulaşmıştır. Kent muhtemelen şehir surlarının çok ötesine yayılmıştır. Törensel, dini ve görkemli alanlar önceki

³³² Edgar J. Banks, "Nebuchadnezzar as a Builder", s. 314.

³³³ Kürşat Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2013, s. 91.

³³⁴ M. Gül Akdeniz, *İlk Çağ Mimarlığı*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 29.

³³⁵ Edgar J. Banks, "Nebuchadnezzar as a Builder", s. 314.

³³⁶ Koldewey, s. 63.

³³⁷ Demirci, s. 80

dönemlerden çok daha büyük olmuştur.³³⁸ Esagila Tapınağı nehrin kenarında, yaklaşık yarım mil kasrın güneyinde yer almakta ve yanlardan kapladığı 94 yardlık alanla hemen hemen kare şeklini almaktadır.³³⁹ Esagila Tapınağı'nın çevresi yaklaşık 15 hektarlık bir alanı kapsamaktaydı.³⁴⁰ Esagila Tapınağı uzun yüz yıllar boyunca Babil'deki en önemli kült merkezi olmuştur.³⁴¹

Babil kentinin baş tanrısı Marduk'un tapınağı Esagila'nın devasa iki tuğla duvar parçası ortaya çıkarılmış ve tepe yığınlarının en üst seviyesinden 21 metreden fazla bir derinliğe kadar ulaşmaktadır. Ancak Alman arkeologlar daha fazla kazmamış ve tünel yaparak zemin planının boyutunu ölçmek istemiş ve iç planının çoğu hala açıklanmamış haldedir.³⁴² Kazılarda çok az olmakla birlikte Esagila Tapınağı'nın temelleri bulunmuştur. Ancak planını, büyüklüğünü, iç ve dış avluları ile birlikte Babil tapınaklarına benzerliğini, gizli bölmelerini ve İbrani tapınağına geçiş yollarını ortaya çıkarmak için yeterli bir taslak oluşturmasına imkân tanımıştır.³⁴³

Nabopolassar Esagila'ya özel ehemmiyet göstermiş fakat oğlu Nebukadnezar döneminde bu tapınak en görkemli günlerini görmüştür. Neredeyse hiçbir yazıtı tapınağın uzunluğunu ya da özet olarak yenileme çalışmalarını anlatmamaktadır. Yazıtlar daha çok tapınağın işleyişinden, duvarlarının tuğlalarından, sedirden çatısından, altın ve gümüşle yapılan bezemelerinden bahsetmektedir. Yazıtlar tapınağın etkileyici 4 giriş kapısında ve biri Marduk'un ikincisi onun eşi Zarpanit'in ve diğeri de onların oğlu Nabu'nun olmak üzere üç tapınak bölmesinde bulunmuştur. Bunların hepsi parlak bir şekilde süslenmiştir.³⁴⁴

³³⁸ Mark Altaweel, Andrea Squitieri, *Revolutionizing a World: From Small States to Universalism in the Pre- Islamic Near East*, University College London Press, London 2018, s. 140.

³³⁹ Bell, s. 189.

³⁴⁰ Altaweel, Squitieri, s. 140.

³⁴¹ David Gordon Lyon, "Recent Excavations at Babylon", *The Harvard Theological Review*, C. 11, S. 3, Cambridge 1918, s. 313

³⁴² L. W. King, s. 249.

³⁴³ Banks, "Excavations by the Germans" s. 357.

³⁴⁴ Lyon, s. 313.

Babil kentinde inşa edilen Esagila Tapınağı Nebukadnezzar tarafından restore edilmiştir. E-Sagil “azametli baş tapınak”tı ve ayrıca cennetin ve yeryüzünün sarayı, Bel, El ve Merodah’ın ikamet yeri olarak adlandırılmıştır.³⁴⁵

Nebukadnezzar gerçekleştirdiği restorasyonu şöyle anlatmaktadır:

“Esagil, muazzam tapınak, dünyanın ve cennetin sarayı, Ekua, Marduk’un tapınağı, tanrıların efendisi, Ka-hilli-sug, Zarpanit’in ikamet yeri, Ezida, cennetin ve dünyanın tanrılarının kralının tapınağı, ben parlak altınla kapladım ve gün ışığı gibi parlak yaptım”.³⁴⁶

Esagila Tapınağı’nın Tanrı Marduk’un yeri olan E-KU-A Nebukadnezzar tarafından tekrar inşa edilmiştir.³⁴⁷

Süslemeler, Marduk’un kesin bayram durumlarında doğduğunu anlatan alay teknesini tanımlamaktadırlar. Onlar uzun kurban listelerini ve yıllık olarak yeni yılın başlangıcında tüm tanrıların Marduk’un etrafında toplanıp yılın kaderini tayin eden kader oda bölmesini tanımlamaktadır. Onlar tapınak kulesine özel ilgi göstermektedir, en üstte Marduk’un diğer tapınağı bulmaktadır.³⁴⁸

Fakat ne yazık ki bu kayıtlar ve sonraki krallar tapınağın planının tekrar yapılması için bilgi vermemişlerdir. Temelleri su seviyesi kadar derine serdiklerini, bina duvarlarının dağ taşları kadar sıkı olduklarını, kulenin tepesinin dağ yüksekliğine ulaştığını anlatırken, onlar ne boyutlarını ne de yönlerini anlatmaktadır. Bu tanımlardan alınan etki geniş, devasa, katı ve görkemli yapılar, bol bir şekilde bezenmeleridir. Kulelerin girişlerinin nasıl olduğunu içten mi dıştan mı, merdivenle mi ya da üstten mi ulaşıldıklarını yazıtlar anlatmamaktadır.³⁴⁹

Koldewey yaptığı kazı çalışmalarında zeminin 23 metre altına kadar inmiş, fakat Amran’da bulunduğu Herodotos’un anlattığı kule ve tapınak ile eşleşmiyordu. Kâşiflerin anlattığı şey Esagila’nın iki bölümden oluştuğudur; doğu ve batı bölmeleri. Batı bölümü 85x80 metre boyutlarındadır. Yanlar ana yönlere bakmakta

³⁴⁵ J. F. X. O'Connor, “The Cylinder of Nebukadnezzar at New York”, *Hebraica*, C. 1. S. 4, Chicago 1885, s. 203.

³⁴⁶ Banks, “Nebuchadnezzar as a Builder”, s. 314.

³⁴⁷ D. D. Luckenbill, “The Temples of Babylonia and Assyria”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, C. 24, S. 4, Chicago 1908, s. 308.

³⁴⁸ Lyon, s. 314.

³⁴⁹ Lyon, s. 314.

ve her bir yan ortaya yakın merkezi alandaki avluya yönelen bir kapıya sahiptir. Belirlenen 6 tabaka, ardışık üst üste yükselen 6 tabakayı göstermektedir. Bu tabakalardan ikisi Nebukadnezzar dönemine tarihlenmekte ve iki tabaka da Asur kralı Asurbanipal döneminden kalmadır. En üst seviyeye sadece 18.5 metre zeminin altına inildiğinde ulaşılmıştır. Binayı çevreleyen duvar 6 metre kalınlığındadır. 3 tapınak/mabet tanımlanmış, sırasıyla batıda, güneyde ve kuzey yanlarda, bunlardan biri Marduk'a aittir.³⁵⁰

Bu tapınağın doğu taraf bölmesi 90x115 metre boyutlarını kapsamaktadır. 4 giriş kapısı ve birçok küçük kapılar iç kısma yönelmektedir. Kazılar bu binanın tanımlanmasına yetecek kadar yapılmamış, fakat Esarhaddon ve Asurbanipal'e ait zemin seviyesinde bulunan yazıtlar bunun büyük Esagila Tapınağı'nın bir parçası olduğunu göstermektedir.³⁵¹ Bu alanın güney sınırı binaların yaklaşık 100 metre kuzeyine uzanmaktadır. Alan kare şekline yakındır, 400x450 boyutlarındadır ve duvarlar oldukça görkemlidir. 12 kapı bulunmakta, yüksek ihtimalle depo odaları, tapınak görevlilerinin apartmanları ve kutsal yerleri dini nedenlerden dolayı ziyaret edenlerin konutları olarak düşünülmektedir.³⁵²

Doğudaki ana kapı aralığı, binanın güney duvarının ötesindeki güney kısımdan dikkate değer olarak uzanan duvarlı giriş avlusu tarafından takip edilmektedir. Ana tapınağa kuleli bir kapı aralığından girilmekte ve bir vestibül aracılığıyla iç avluya ulaşılmaktadır. Bu avlunun karşı tarafında merkezi bir kapıyla etkileyici bir cephe ve ana cella yönelen yandan destekli kuleler vardır. Bu kısım kazılmadığından planını göstermek imkânsızdır, fakat kuzey ve güney avlu yanlarında biri tanrı Ea'ya adanmış olan ikinci derecede tapınaklar gözükmektedir.³⁵³

Duvarlarla güçlendirilmiş çıkma kuleler ya da duvar ayakları diğer tapınaklarda olanlardan farklılık göstermektedir, bazı durumlarda her yandan daha az çıkıntı yapan yandan bir duvar ayağı bulunmakta böylece üçayaklı çıkma kuleler olarak gözükmektedir.

³⁵⁰ Lyon, s. 315.

³⁵¹ Lyon, s. 315.

³⁵² Lyon, s. 316.

³⁵³ Bell, s. 189.

Bu binaların dağılmış kalıntılarında Babil'in en ihtişamlı -ancak kısa süren ünü-büyükliğini tanımlamak zordur. Nebukadnezzar çok sayıda yazıtlarından birinde şöyle söylemektedir: “ *gümüş ve altın, değerli taşlar, bronz ya da sedir ahşap... dağların ürünleri, deniz zenginliği şehrim Babil'e getirdiğim... ve E-Sagila'da depoladığım... tanrıların kralı Marduk'un odasını güneş gibi parıldattım... aynı oda... eski bir kralın gümüşle bezediği, parlak altınla örttüm, muazzam bir zenginleme*”.³⁵⁴

Birkaç yıl sonra Neriglissar, kapı aralıklarının/menfezlerini sekiz bronz yılan takımyıldızı ile süslediğini parlak gümüşle kaplattığını anlatmaktadır. Bu şüphesiz tapınağın dört kapısının parmaklıklarının her bir yandan duran Bel ejderhalarının figürleridir.³⁵⁵

Nabonidus, nehrin doğu yakası uzunluğu boyunca uzanan ve böylece zigguratın batı çevresini kuşatarak uzatan duvarla paralel yeni bir rıhtım duvarı inşa etmiştir. Ayrıca kent suru İmgur-Enlil'i güçlendirmiştir. Nabonidus bu çalışmalarla Esagil'deki tanrıların tapınaklarını korumak için planlama yapmıştır. E-temen-anki'yi kuşatan duvar kısmen Esagil'i kuşatan duvardan ve diğer yapışık tapınak duvrallarından uzundur. Esagil'in ana giriş kapısı doğu kısmında yer alan Kasikilla'dır. E-sagil'in kuzey bölümü Neriglissar'ın silindir yazıtından anlaşıldığı gibi daha erken yıllarda tamamlanmıştır. Ziggurat, Esagila ve diğer tapınakları kuşatan duvar bir takım bitişik duvarlardan oluşmaktadır.³⁵⁶

3.4.1.1. Esagila, Marduk'un Tapınağı (Ana Bina)

Eski ünlü tapınak, Esagila, Marduk Tapınağı, Amran İbn Ali höyüğü altında yer almaktadır ve tepenin üst seviyesinden 21 metre derinliktedir. Yapılan kazılar ve derin shaftlar ve galeriler sayesinde zemin planı ve farklı bölmeleri oluşturulmuştur. Birbirine bağlı iki yapı/bina yer almaktadır; doğudaki ana yapı oldukça düzenli ve olağanüstü olarak planlanmış, Batı Ek Yapı'nın sadece dış çevresi ortaya çıkarılmıştır. İlk olarak ana yapı incelenmiştir.

Tapınak hemen hemen kare planında olup, kuzey ön 79.3 metre ve batı ön 85.8 metre uzunluğundadır. Tapınağın içerisinde 31.3 metre genişlikte ve 37.6 metre

³⁵⁴ Bell, s. 190.

³⁵⁵ Bell, s. 190.

³⁵⁶ George, “The Tower of Babel: Archaeology, History and Cuneiform Texts”, s. 89.

uzunluğunda bir avlu yer almaktadır. Bu avlunun batısında, görkemli kuleli ana cepheden öğrendiğimiz kadarıyla, Marduk'un ana cellası yer almaktadır. Oda bölmeleri henüz kazılmamıştır. Güney tarafta doğuya doğru duvardaki niş gibi tanımlanabilecek daha küçük bir cella yer almaktadır. Cella alanın doğu tarafında bulunmaktadır. Bunun batı tarafında ise bir cellanın kalıntısı olabilecek küçük bir odaya yönelen bir kapı yer almaktadır.

Üçüncü bir cella da avlunun kuzey tarafında ortaya çıkarılmıştır. Görünüş olarak Greek döneminde Serapis ile tanımlanan tanrı Ea'nın mabetidir. İskender'in generellerinin onun hastalığı ile ilgili tanrının düşüncesini aradığı yerdir. Kapılar kuzeye yönelmekte olup, iki oda cellanın gerisinde yer almakta ki böyle bir düzenleme her hangi başka bir cellada bulunmamıştır.³⁵⁷

Eğer Koldewey'in açıklama görüşü doğru ise bu odalar kehanet gibi rüyaların güvene alındığı yurtlar olabilir. Yan bir odası olan cellanın doğu sonunda, heykel için olan postament hala nişin önünde durmaktadır. Asfalt kaplamalı düz tepesi damgalanmış ahşap bir taht izine rastlanılmış, büyük yangın esnasında yakılmış ve kırılmıştır.³⁵⁸

Bol bol oymalı bazı parçalardan tahtı destekleyen figürler tanımlanmakta olup, suların derinlik tanrısı Ea ile su vazosunu elde tutma genellikle temsil edilmiştir. Motifler arasında bir ejderha başı, bir balık ve benzerleri vardır.

Asfaltla kaplamalı zemin, önünde iki küçük parmaklık ile yandan destekli sıg bir kademesi olan postament tarafından hafifçe hâkim olunmuştur.

Zemin kaplama aralıksız olarak yükselmiş ve onunla görkemli kapı sandıkları ve postament de yükselmiştir. Altı kaplamanın üst iki tanesi Nebukadnezzar'ın iki orta olanı "*Esagila ve Etemenanki*" tuğlaları yaptığı 33x33 cm tuğla mühürlerinde belirten Sardanapalus'undur. Bu kaplamada mühüre göre "*Esagila kaplaması'na*" ait olan 40x40 cm ebatında Esarhaddon'a ait tuğla ile bir kaplama vardır. Tapınağın ismi böylece tamamen yazıtlar tarafından Esagila olarak olmuştur.³⁵⁹

³⁵⁷ Koldewey, s. 204.

³⁵⁸ Koldewey, s. 206.

³⁵⁹ Koldewey, s. 207.

Kazı ekibi tarafından çevrede bulunan tuğlalarda, Esagila sık sık Etemenanki ya da Babil ile birlikte bahsedilmiştir. Daha alçak iki zemin kaplama herhangi bir mühür taşımamaktadır. Bu daha alçak ve daha fazla eski seviyede avlu duvarı pervaz/şeritlerle bezenirken, üstteki duvarlar açıktır. Kapılar ve duvar ayakları önünde, tekrar tuğla kutular bulunmuştur; bunların birinde boğa ayaklarla sakallı bir adam ve bir palmye ya da benzer bir şey tutan kil bir figür ele geçmiştir. Üst zemin kaplama ortalama 4.5 metre ebatında sıfırın üzerinde durmaktadır. 2 metre kalınlıkta kisu (daracık yer) dâhil çevreleyici duvarlar, 6 metre kalınlıkta, tüm bina gibi ve mühürsüz 32x32 cm pişmiş tuğla kisu kerpiç tuğla içermektedir. Bu yüzden o Nebukadnezzar döneminden daha eski olmalıdır ki Nebukadnezzar'ın burada gayretli onarımlar yaptığı görülmemektedir. Duvarların işleyişi güçlendirilmiş bir formda Emah'inkine benzemektedir. Burada her kule iki yandan destekli kule arasına yerleştirilmiş, böylece 3 kuleli bir birim formu oluşturmaktadır.³⁶⁰

Tam olarak her yanın ortasında devasa planlanmış özenli kuleler ile büyük bir giriş kapısı yer almaktadır. Yan parmaklıklarla kaplanmış rampalar kuzey, batı ve güneyde üç giriş kapısına yönelmektedir. Hepsi diğer tapınaklardan daha büyük bir ölçekte. Diğer tapınaklardan simetrik planlama oldukça doğru yapılmış ve burada her bir yanda tek bir giriş oluşturulmuştur.

Dıştan bu giriş kapılarının hepsi benzer görünmesine rağmen, doğu kapısı ana kapı olmalıdır. Çünkü doğrudan avluya yönelen büyük bir vestibül içinden bir pasaja sahipken, kuzey ve güney kapılarındaki girişler ilkin küçük bir vestibül içine ve sonra yanından devam eden bir koridor içinden yönelmektedir. Avlunun duvarlarında da girişler ve kuleler değişimlidir.³⁶¹

Batıdaki Marduk ve Zarpanit, kuzeydeki Ea ana cellalarıdır. Anu ve Bel'in en azından Esagila'nın güneyinde benzer olarak iki cella olmalıdır. Esagila bahisleri ve Esagila'nın tekrar inşası ve bağışı ile ilgili Babil yazıtlarında, özellikle Nebukadnezzar'a ait olanlarda oldukça sıktır. Nebukadnezzar bulunan milyonlarca tuğlasında kendisini "Esagila'nın bakıcısı" olarak tanımlamaktadır. Steinplatten tabletinde şöyle anlatmaktadır:

³⁶⁰ Koldewey, s. 208.

³⁶¹ Koldewey, s. 209.

“Gümüş, altın, değerli nadide taşlar, bronz, mismakanni- ve sedir ağacı, akla gelebilir tüm değerli şeyler, büyük (?) aşırı bolluk, dağların ürünleri, deniz zenginliği, ağır yük, çok görkemli bir hediye, ondan önce şehrim babilde getirdim, ve Esagila’da, egemenlik sarayı, devasa bollukta, depoladım. Ekua, Marduk’un, tanrıların efendisi, odası güneş gibi parıldaması için yaptım. Duvarlarını kil (?) ya da kireç taşı (?) yerine sert (?) altın ile, tapınak alanını lapis ve kaymaktaşı ile kapladım. Kahilisir ya da ‘ülke kapısı’, ayrıca Esagila kapısı Ezida gibi, güneş gibi parlak olmasını sağladım—Du-azag, yazgının adının yeri, yani Ub-şu-ukenna, yazgının odası, içinde Zakmuk ya da Yeni Yıl, 8. ve 11. günde, cennetin ve dünyanın tanrıları, saygı içinde onu beklerken, önünde baş eğerken, ‘dünyanın ve cennetin tanrılarının kralı’ tanrıların efendisi hayatımın payı olarak yazgının sonsuz süresini tahsis ettiği yerde oturmaya başlar: - aynı oda, majeste odası, tanrılar arasında akıllı olanın egemenlik odası, kutsanmış Marduk, daha önceden bir kralın gümüşle süslediği, parlak altın ile kapladım, görkemli bir bezeme. Esagila tapınağının donatımını sert (?) altın, sarir ile Kua-ship ve cennetin yıldızlarında taşlar gibi ile güzelleştirdim. – Babil tapınaklarının tekrar oluşturulmasını sağladım ve bakımlarını yaptım. Etemenanki tepesini mavi sırlı pişmiş tuğla ile kapladım. – kalbim Esagila’yı inşa etmek için beni zorladı, sürekli olarak onu gözlerimin önünde tuttum. Lübnan’dan, muhteşem orman, getirdiğim en iyi sedirlerimi, Ekua, egemenliğinin odası, üzerini çatılamak için araştırdım, özenli ilgi ile, en görkemli sedirleri Ekua çatısı için ışıldayan altın ile kapladım. Sibi çatı sedirleri altında altın ve pahalı taşlar ile bezedim. Esagila’nın onarımı için tanrıların kralına, efendilerin efendisi, her sabah yalvardım”.³⁶²

Esagila’nın dört kapısı Neriglissar tarafından silindirinde geçmektedir. Silindirdeki bilgiler şöyledir:

“ Esagila ve Ezida güzelleştirdim. Sırayla yerleştirdiğim tapınaklar, yüce ibadet (?) sürekli olarak bağlı kaldım (?). Bronz yılan takımyıldızı ... (?) Esagila girişleri duvarlarının (i-na ki-si-i) yüzlerine Yerleştirdim ‘Yükselen Güneş kapısında’ Batan Güneş Kapısında’ ‘Bolluk Kapısında’ daha önce herhangi bir kralın oluşturmadığı ‘... Kapısında’ Ben mütevazı, itaatkar, tanrıların tapınmasında öğrenen, oluşturdum. Sekiz Yılan Takımyıldızı dik durmakta (sirrus) ... (?) Ölümçül

³⁶² Koldewey, s. 210-211.

zehri hain ve düşmana karşı, parlak gümüş kaplama ile kapladım; ve Yükselen Güneş kapısında, Batan Güneş Kapısında, Bolluk Kapısında, ve ... Kapısında bu bir biriyle aynı kapıların duvarlarında eski adete göre ... gümüş Kutsal yazgisına uygun olarak, ... kurdum” .³⁶³

3.4.1.2. Esagila'nın Ek Binası

Esagila'nın doğu ön kısmında bir ek bina yer almakta, şimdiye kadar dış zemin planı yeraltı galerileri sayesinde kazılmıştır. Güneydeki avlu projeler ana tapınak çizgisinin ötesindedir. Ana tapınak gibi, bu da pişmiş tuğladan bir kisu ile kerpiç tuğla içermektedir. Kuzey ön 89.4, doğu ön 116 metre boyutlarındadır. Birkaç kapıya ek olarak 4 giriş yer almaktadır. Bu girişler içe yönelmekte, iki tanesi kuzeyden ve güneyden ana binaya yaklaşmakta, iki tanesi de doğuda yer almaktadır. Bu doğuda olan iki girişin kuzey olanı çevreleyici duvarın sığ bir arasına yerleştirilmiş ana giriş olarak görülebilir. Hepsi genel kuleli bir ana cephe formundadır ve duvarlar yakın olarak yivli kulelere sahiptir.³⁶⁴

Duvar hatlarını derine takip eden dar galeriler oluşturulmuş ve tepe seviyesinden dar şaftlar sayesinde ulaşılabilir hale getirilmiştir. Bu şaftların bir tarafında kademeli girintiler bir adam yüksekliğinde oluşturulmuş ve bunların her biri bir çalışan için durabilecek bir odayı sağlamaktadır.³⁶⁵

3.4.2. Ninmah Tapınağı

Tören yolunun doğu tarafı üzerinde ve İstar Kapısı'na yakın saray tapınağı olarak hizmet etmesi muhtemel olan Ninmah Tapınağı'nın kalıntıları bulunmaktadır. Boyut olarak tapınak yaklaşık 50x30 metredir ve tam dikdörtgen şeklinde değildir.³⁶⁶

Tapınağın ana girişi kuzey duvar kısmında yer almakta ve iki kule ile desteklenmektedir.³⁶⁷ Hemen karşısında bir kapı yolu içeren kısa bir duvarla birleşen İstar Kapısı'nın bir kanadı yer almaktadır. Güneydoğu köşede, ayrıca bir kapısı olan ve muhtemelen tapınağın meydan alanını sınırlama amacı taşıyan kerpiç bir duvar başlamaktadır. Bu şekilde seküler alan tümüyle kutsal alanların dışında kalmıştır. Tapınak girişinin hemen önünde, köşeleri eğilmiş tuğlaların yana doğru zemine

³⁶³ Koldewey, s. 211-212.

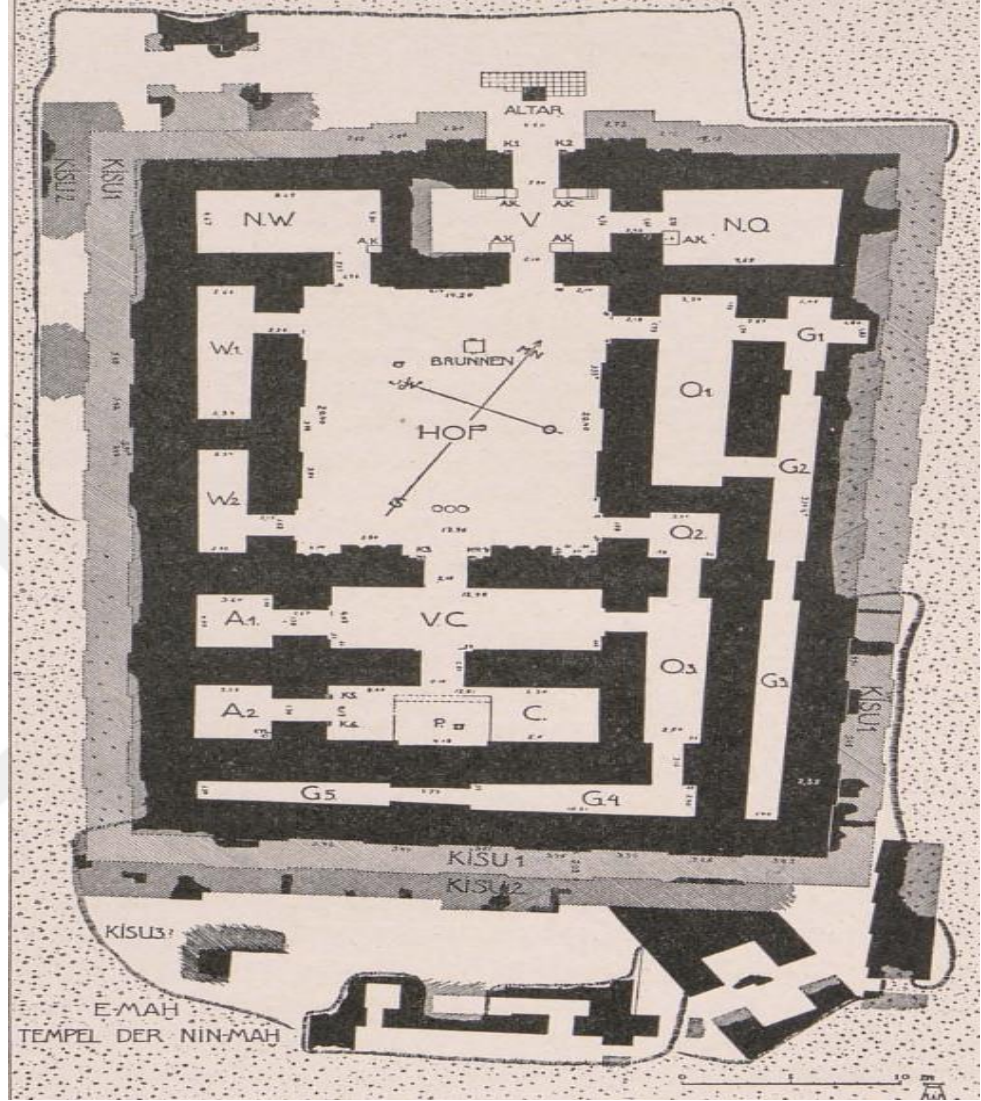
³⁶⁴ Koldewey, s. 214.

³⁶⁵ Koldewey, s. 215.

³⁶⁶ Lyon, s. 311.

³⁶⁷ Bell, s. 188.

yerleştirilmesiyle sınırlanmış pişmiş tuğladan bir alanla çevrelenmiş küçük bir kerpiç sunak vardır.³⁶⁸

Resim 3.3. Ninmah Tapınağı planı

Şimdiye dek bulunan diğer tüm tapınaklar gibi, tapınak duvarları mermer görünümü veren beyaz bir sıva ile kaplanmıştır, fakat mevcut kalıntılardan genel görünümü belirlenememiştir. Birbirine yakın meafelerde kuleler duvarların üzerine ve özellikle kapı girişlerinin yanına yerleştirilmiştir. Kuleler genel kademeli mazgallı siperlerle kaplanmıştır. Ek olarak, bu kutsanmış binalar büyük hisarlarda ve seküler binalarda olmayan çok karakteristik bir dekorasyon formuna sahiptirler. Bu duvarların üstünden dibine yapılan dikey yivler içermektedir.³⁶⁹

³⁶⁸ Koldewey, s. 55.

³⁶⁹ Koldewey, s. 55.

Kapı yolunda üç üst zemin kaplama birleştirilmiş olarak bulunmuş ve toprak tabakalarıyla birbirinden ayrılmıştır. Bu kaplamalar üç tapınak yükseltme tabakalarına uygun olduklarını göstermektedir. Kapıdaki her kaplama altında binadan yağmur suyunu tahliye eden bir kanal bulunmaktadır. Nitekim girişin her yanı üzerinde, ayrıca kaplama altında, hemen hemen herhangi bir öneme sahip tapınakların kapı yollarıyla bağlantılı olarak, 6 tuğla ile birlikte yerleştirilmiş formu oluşturan kayda değer o yapılardan biri bulunmuştur.³⁷⁰

Giriş çift kanatlı kapı şeklinde yerleştirilmiştir. Kapı dikmesinin altı, bronz bir halka içinde durmakta ve taş soket içine kıvrılmaktadır. Bu soketlerin içine gömüldüğü tuğla çukurlar iyi korunmuş, taş soketler diğer çoğu durumda olduğu gibi kaybolmuştur. Tuğla örgünün iki bloğu eski eksen aracılığı ile kısmen kaplanmıştır. Kapı, güvenlice düzenlenmiş saydığımız sürgülerden ayrı olarak, çok güçlü bir şekilde bir girişin içten karşısını desteklenmesi ile siperlenmiştir.³⁷¹

Sürgülemenin genel metodu tıpkı Güney Sitadel'in eski kapısında görüldüğü gibi duvara yerleştirilen girişler sayesinde yapılmıştır. Giriş sürgüleri güçlendirmeye yardımcı olmuş ve Emach rahiplerinin tapınaklarını güçlü bir şekilde savunmalarına imkân sağlamıştır. Dış duvarların kuleleri ve siperleri de bu savunmaya yardımcı olmuşlardır.³⁷²

Giriş yolundaki ilk bölümü geçtikten sonra avluya varılmaktadır. Avlu, 24x14 metre boyutunda ve gökyüzüne açıktır ve kalan bölmelere az ya da çok doğrudan giriş imkânı vermektedir. Avlu zemininin altında bir kuyu bulunmaktadır.³⁷³ Avlunun karşısında cella girişi yer almakta, kulelerle gösterilmekte ve yivlerle bezenmiştir. Buradan açık cella kapı yolu aracılığı ile en kutsal yeri mistik alaca karanlıkta gözlemlene imkânı sağlamaktadır. Sağda kült hizmeti sunmada önemli rol oynayan tuğla kaplı bir kuyu bulunmaktadır.³⁷⁴

Avlunun güney yanı üzerinde daha küçük bir oda bölmesi ya da bir uçta tuvalet ile 12x5 metre boyutunda bir oda vardır. Daha büyük oda bölmesinden geçerek aynı boyutta başka bir bölmeye girmekteyiz. Bu bölme mabettir. Kapı ile

³⁷⁰ Koldewey, s. 57.

³⁷¹ Koldewey, s. 57.

³⁷² Koldewey, s. 58.

³⁷³ Lyon, s. 311.

³⁷⁴ Koldewey, s. 58.

karşılaştığımızda ayakta duran ya da oturmuş tanrı heykelinin bulunduğu platform yer almaktadır. Orada bu platformlardan biri diğerinin üstünde üç tane bulunmaktaydı. Zeminin art arda yükselmesi bunu gerektirmiştir. Bunlardan iki tanesi hala bu yerdedir. En alttakinin altında insan formunda bir kil heykeli ve bir elinde ince altından asa olan tuğla kap vardır.³⁷⁵ Avlunun her iki yan bitiminde yan bölmeler vardır ve her bir yanda dar odalar bulunmakta ve sadece doğu ve güney duvarları içinde uzun ve dar koridorlar içermekte ancak tam olarak ne amaçla yapıldığı açık değildir. Muhtemelen çatıya çıkmayı sağlayan ahşaptan merdivenler ya da rampalar içermektedir.³⁷⁶

Cella girişinin hemen önünde, asfalt kaplı zeminde, üç dairesel çukur görülmekte olup, metal vazoların yerini oluşturmaktadır. Benzer çukurlar ayrıca avlunun merkezine yakın yerlerde de görülebilir. Zemin seviyesinin son yükseltilme zamanında, cellanın kerpiç ön yüzüne pişmiş tuğladan hafif işlemler eklenmiş, ancak çok az kalıntıları kalmıştır. Her bir yanda sunu için kutular bulunmaktadır. Orijinal olarak kutular dikdörtgen biçimlidir. Cellanın küçük boyutta bir giriş salonu bulunmaktadır ve iki küçük yan bölme sahiptir. Bu yan bölme Adyton ismi verilmektedir. Seküler insanların giriş salonunun ötesine geçilmesine izin verilmemiştir. Cellaya ulaşım kapıya kadar tasarlanmış postament tarafından açıkça zor hale getirilmiştir. Üst zemin seviyesi postamenti artık bulunmamaktadır. Ana eklentileri izleri zeminden görülebilir ve gizli duvarda nişe yapışan asfalt parçalarından da izi görülebilir. Altta, hemen hemen aşağısında, iki postament pişmiş tuğla ve bitümden birbiri üstünde yer almaktadır. Bu postamentler genellikle çok hafifçe zemin seviyesinin üstüne çıkmakta ve önden alçak bir kademesi bulunmaktadır. Yine daha da derinde, temelin köşesinde, postament altında pişmiş tuğla kutu bulunmakta, genelde bu pozisyonda ve içerikte bir adam elinde ince altın tutan küçük bir çanak çömlek figürü bulunmaktadır. Daha da derinde doğal başka kum ve kil tabakasına ulaşılmakta olup, su buradan akmış gibi bir izlenim elde edilmektedir.³⁷⁷

³⁷⁵ Lyon, s. 312.

³⁷⁶ Bell, s. 188.

³⁷⁷ Koldewey, s. 60

Nebukadnezzer'a ait olan tablette şöyle anlatılmaktadır: “ kim hinlikle bu kaydı adıyla yıkarsa ... yere koyarsa ya da yerini değiştirirse, Bel'den önce Ninmah, Sarrateia kötü istekte bulunsun, adını yok etsin, neslini bölgeden silsin!”³⁷⁸

II. Nebukadnezzer'ın gerekli görüp yükselttiği kaplama adını taşıyan tabletlerle doğrulanmış ve tapınak etrafına kralın dikilmesine sebep olduğu pişmiş tuğla duvar mühürlerinden de doğrulanmaktadır. Bu “Kisu” yazıtlarda ismi belirttiği gibi, zemin seviyesinin yükseltmesi sonucu binanın dış duvarları güçlendirici nesnelere inşa edilmiştir. Geniş yeni materyaller çalışması için getirilmiş, dış duvarlara sıkıca yerleştirilmiş ve böylece güçlendirmeleri sağlanmıştır. Bu yapı tekniğini diğer birçok anıtsal binalarda yükseltme yapıldığında da mevcuttur. Daha yükseğe inşa etmek genelde aynı zemin planı üzerinde binaların tüm restorasyonlarında görülen bir meyildir. Kisu yıkıntıları arasında önemli miktarda tapınağın ve Kisu'nun inşasına ithaf edilmiş yazıtlı tuğlalar bulunmuştur:

“Nebukadnezzer, Babil kralı, Nabopolassar'ın oğlu, Babil kralı, Ben. E-mah, Babilde Nin-mah tapınağı, yeni bir tane, Babil'de kutsanmış, Prenses Nin-mah'a inşa ettim. Çevresinin görkemli bitüm ve pişmiş tuğladan bir Kisu ile kuşatılmasını sağladım”³⁷⁹

Zemin seviyesinin yükseltilmesiyle çevre alanı da yükseltilerek aynı seviyeye getirilmiştir. Üst kat eski tören yolu ile aynı yükseklikte bulunmaktadır. Tüm yönleri ile tapınağın dış hatlarını takip eden bu daha eski Kisu'nun çevresinde bazı yerlerde sadece geniş projeksiyonlara sahip bir sonraki duvar uzanmaktadır. Nebukadnezzer'a ait tuğlalarla inşa edilmiştir ve öncekiler gibi temelleri çok derin değildir. Güneye doğru üçüncü Kisu kalıntıları olan yine daha sığ temeller gözükmektedir. Üst kaplama üzerinde tamamen önemsiz Nabonidus yapısı durmaktadır.³⁸⁰

Bina için daha fazla güçlü güvenlik sağlamak için, ahşap mandallar temellerin dibi ve dış duvarlardan karşıya ulaşan ana zemin arasına düzensiz olarak gömülmüştür. Kuzeydoğu odasının duvarında mandallar tarafından bırakılan delikler saptanmıştır. Kapılarda duvarların köşebentleri katranla üzerleri yıkanmış ahşap parçalarının gömülmesiyle korunmuştur. Bir ahşap kalas döşemesi, bir tuğla dizisi

³⁷⁸ Koldewey, s. 60.

³⁷⁹ Koldewey, s. 61.

³⁸⁰ Lyon, s. 311.

yükseğinde, pervaz içinde serilmiştir. Böylece muhtemelen ayrıca kapı ya da kapı kasası için bir bağlantı görevi gören bir çerçeve oluşturmaktadır.³⁸¹

II. Nebukadnezar Ninmah Tapınağı'nı çivi yazılı belgelerinde E-MAH Tapınağı, Tanrıça Ninharzag Tapınağı olarak kaydetmiştir: “*E-Mah, Babil'deki Nin-Mah Tapınağı, Tanrıça Nin-Mah için, yüce prenses, rubatim şirti, yeni bir tane ben inşa ettim*”.³⁸²

Ayrıca Nebukadnezar tarafından inşa edilen Ninmah Tapınağı'na ilişkin bilgiler Wana-Sedoum kalıntıları arasında bulunan silindirde de yer almaktadır. Silindir üzerindeki yazıtta kral tapınağın yapılış süreci, büyüklüğü, iç düzeni ve çevresi hakkında bilgi vermezken, sadece tapınağın yıkılmış olduğundan tekrar inşa ettiğini anlatmaktadır:

“*Babil'in merkezinde Ninharsag'ın tapınağı Emach'ı tekrar inşa ettim ve hoş yaptım...*”.³⁸³

“*O günlerde, hayatımı koruyan ve güzel hayalleri bana veren sevgili sahibem, Ninharrak için eski günlerde harap olmaya yüz tutmuş, ve önceki hiçbir kralın restore etmediği Babil'deki tapınağı Eharsagil'in eski temellerini kazdım ve buldum... fakat tapınak Ninharrak'ın ikamet etmesi için uygun değildi. O tapınağın duvarlarını güçlendirmek için ve Ninharrak'ın değerinde harç ve tuğladan bir tapınak yapmak için ısrarla ciddiyetle araştırdım. Tanrılardan bana geleceği göstermelerini rica ettiğim günlerde, Ramman ve Şamask benim boyut olarak 16 parmak ebatında üç yanık tuğla yapmam ve pişmiş kilden felaketlere karşı bir efsun yapmam kararını vermişlerdi. Ve böylece 16 parmak boyutunda üç yanık tuğla ve hastalıkları uzaklaştırmak için fırınlanmış kilden bir heykel yaptım ve onu temele yerleştirdim. Harç ve yanık tuğlalar ile ana tapınağı dağ gibi yüksek diktim*”.³⁸⁴

Ninmah Tapınağı Tintir metninde “*Emah Kadingirradaki Belet-ili'nin (“Tanruların Gözdesi”) Tapınağı’(dır)*” şeklinde geçmektedir. Kadingirra kraliyet çevresi ve etrafındaki küçük bir alanı kapsamaktadır. Nebukadnezar'ın yazıtında

³⁸¹ Lyon, s. 311.

³⁸² Luckenbill, “The Temples of Babylonia and Assyria”, s. 309.

³⁸³ Banks, “Nebuchadnezzar as a Builder”, s. 314.

³⁸⁴ Banks, “Nebuchadnezzar as a Builder”, s. 318.

Emah Tapınağı'nın ismini Ninmah ve Ninhursag olarak vermektedir.³⁸⁵ Nebukadnezzar'ın yazıtında ilgili kısımlarda tapınak hakkındaki bilgiler şöyledir:

*“Saygıdeğer Prenses, insanoğlunun yaratıcısı, yüce dağların kraliçesi, saf taca layık, İgigu tanrılarının saygıdeğer sözünü değiştirmeyeceği, Emad'da ikamet eden, mükemmel kadın, hanımefendim, Ninmah için. Büyük tanrım marduk beni seçtiğinde (ve) cennetin ve yer altının tamamının gözetleyicisi, Nabu, çok sayıda insanların kaderini elime koyduklarında, o zaman da, beni sven kadın, Ninmah için, Ben Emah'ı onun dinlenme yerini Kadingirra'da (tekrar) inşa ettim. Ninmah, saygıdeğer prenses, neşeyle temiz konutuna girdiğinde, en sevdiğin yer, benim için iyi öğütleriniz dudaklarınızda belirsin....”*³⁸⁶

3.4.3.Z Tapınağı

Amran höyüğünün karşısında, Babil kentinin doğu yarısında şehir kalıntıları yığılması olarak adlandırılan alçak “Ishin aswad”da yer almaktadır. Tapınağın adı bulunmadığından “Z” Tapınağı olarak isimlendirilmiştir. Tapınak büyük bir düzen içinde inşa edilmiştir. Pişmiş tuğla bir kisuyla kerpiç tuğladan doğru bir dikdörtgendir. Tapınak iki bölüme ayrılmıştır. Bunlar; doğu, güneydeki cella ile kült meyilinde, kaide duvardaki niş içinde durmaktadır ve batı, iki avlulu özel bir eve benzemektedir.³⁸⁷

Burada rahipler, tapınak yöneticilerinin kaldığı kabul edilmektedir. Tapınak iki giriş kapısına ve kuleli ön cepheye sahiptir. Her biri cella önündeki avlu içine bir vestibül ile yönelmektedir. Ek olarak bir kapı boşluğu kuzeydoğu köşede bir odaya direk erişim sağlamaktadır. Kuzeydoğu odada halk tapınağın çevrelenmiş bölümüne girmeye gerek duymadan tapınak yöneticileri ile iş yapmaktaydılar.³⁸⁸

Kuzey Giriş Kapısı ana giriş olarak bir sunak alanı tarafından belirlenmektedir. Burada en eski kaide durmakta ve altında, kürek kemiği üzerinde yazıtlı Papsukal'ın heykeli tuğla kutu (simaku) ile yer almaktadır. Bu kaide üzerinde 4'ten fazla zemin kaplama yer almaktadır. Bunların her biri toprak tabakaları ile

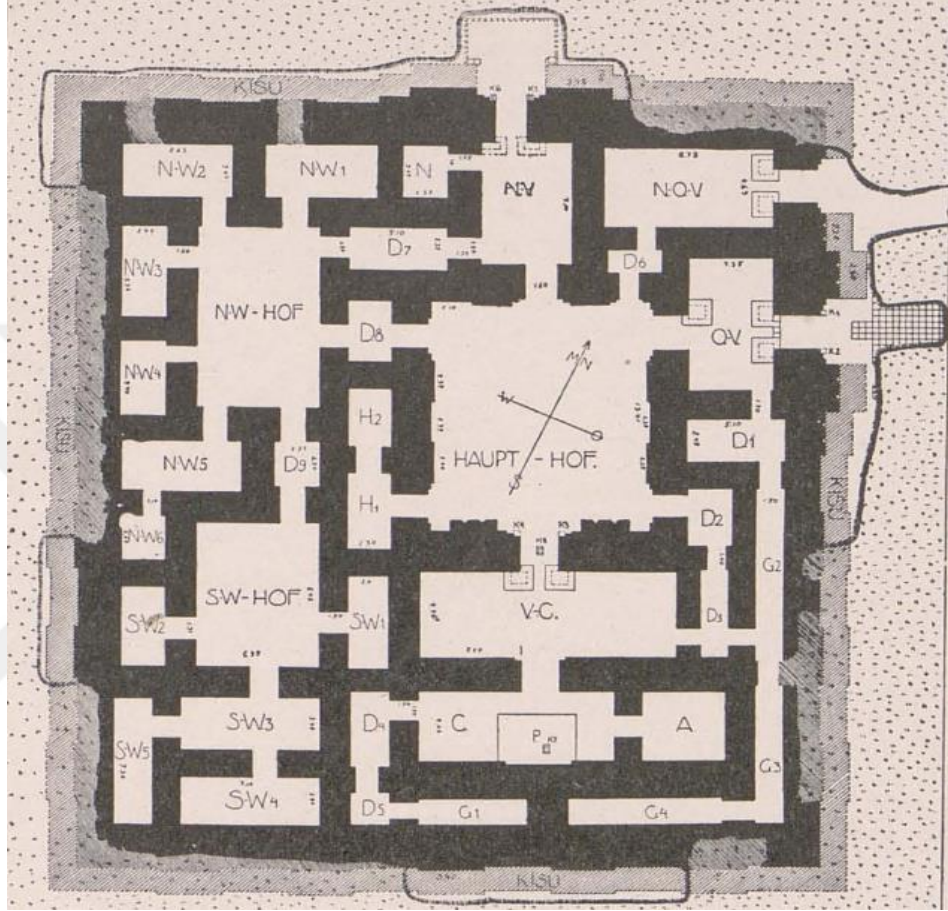
³⁸⁵ Paul-Alain Beaulieu, “A New Inscription of Nebuchadnezzar II Commemorating the Restoration of Emah in Babylon”, Iraq, C. 59, London 1997, s. 93.

³⁸⁶ Beaulieu, “A New Inscription of Nebuchadnezzar II Commemorating the Restoration of Emah in Babylon”, s. 96.

³⁸⁷ Koldewey, s. 223.

³⁸⁸ Koldewey, s. 225.

birbirinden farklı olduğunu göstermektedir. Tapınağın ard arda 4 yükseltme seviyesi olarak birbirinden ayrılmakta ve yerden 5.84 metre yükseltmektedir. Bu tapınakta böyle tekrar inşadan kaynaklanan duvarlarda 9 metre yüksekliğe açıklığa çıkarılmasına rağmen herhangi bir şey bulunmamıştır.³⁸⁹

Resim 3.4. Z Tapınağı planı

Dış çevre eşit oranda bu yükseltmeyi paylaşmakta ya da tapınak yükseltilmesinin sonucundan dolayı etrafında dönen yolların devamlı yükseltilmesidir. Aynı düzenleme bugün de oriental kentlerde görülebilir. Yeni inşa edilmiş evler öyle oluşturulmuş ki zemin kat sokak ile aynı seviyede olmalıdır. Yapı yıkıldığında ve tekrar inşa gerektirdiğinde, yeni kat sokak ile aynı seviyede yapılmaktaydı. Yıkılan ev kısmının kalıntıları evin seviyesini yükseltmek için kullanılmakta, geri kalanı sokağın içine atılmaktaydı. Evler pişmiş tuğladan inşa edilmişse yapı materyallerinin büyük kısmı tekrar kullanılabilirdi. Ancak kerpiç tuğla yapımı olanların hemen hemen bütün materyalleri çöp olmakta ve

³⁸⁹ Koldewey, s. 227.

kademeli olarak bütün alanı yükseltmektedir. Böylece zaman geçtikçe daha da yüksek seviyeye gelmektedirler.³⁹⁰

Tapınaklarda yapılan tüm bu yükseltmelere rağmen, çok nadiren çevrelerinden önemli yüksekliğe ulaşmakta ve genellikle kent ile aynı seviyede yer almaktadır. Diğer taraftan “Z” Tapınağı’nın biraz kuzeyinde kerpiç evlerin içinde yapılan kazı çalışması sonucunda iş ve bilimsel tabletler bulunmuştur. Bu tabletler muhtemelen tapınak kütüphanesine aittir.³⁹¹

3.4.4. Ninib Tapınağı (Epatitula)

“Z” Tapınağı’nın doğusunda kısa bir mesafede, “Ishin aswad” içinde, adı Epatitula olan Ninib Tapınağı yer almaktadır. Anlamı “Yaşam Asa Evi” (Bit-hat-tu-balati) olan tapınağın ana kısmı Nabopolassar tarafından inşa edilmiştir. Kısmen eğik açı zemin planı, genel yan odalar ile büyük avluya vestibüller içinden yönelen 3 girişi göstermektedir. Doğu olanının önünde bir sunak yer almakta ve karşısında avlunun diğer tarafında, kuleli cephe ve iki yan cella ile ana cella bulunmaktadır. Her cella tam olarak kapı karşısında duvar nişi önünde heykel için postamente sahiptir.³⁹²

Kuzeyde ve güneyde geniş giriş kapıları kuleli ana cephelere sahip, cella önünden geçen festival alayı için giriş ve çıkışı sağlamak amacıyla yerleştirilmiştir. Kuzeybatı köşede ikincil bir avludan dar bir pasaj güney köşedeki odanın cella arkasına devam etmekte, bundan gizlenmiş bir giriş görülmekte ve üç cellaya girişi sağlamak için tasarlanmış ve cellalar bir birine kapılarla bağlanmıştır.³⁹³

Ana zemin döşemesinde kullanılan 31x31 cm çift tabakalı tuğlalar, yerden 2.4 metre yüksekte yer almaktayken, duvarlar sıfırın altına 22 cm derine ulaşmaktadır. Bu zemin döşemenin hemen altında, cella kapı geçitlerinde, Nabopolassar’ın temel silindirleri bulunmuştur. Yazıtta kral şöyle söylemektedir:

“Birçok gün halkın tümünü yöneten Asurlular ve bölge halkını ağır boyundurukları altına aldıklarından beri;- Ben güçsüz olan, mütevazı olan, efendilerin efendisine saygı gösteren, efendilerim Nabu ve Marduk’un görkemli güç savaşı yolu ile Akkad bölgesinden ayaklarını kesmeleri ve hizmetlerinin atılmasına

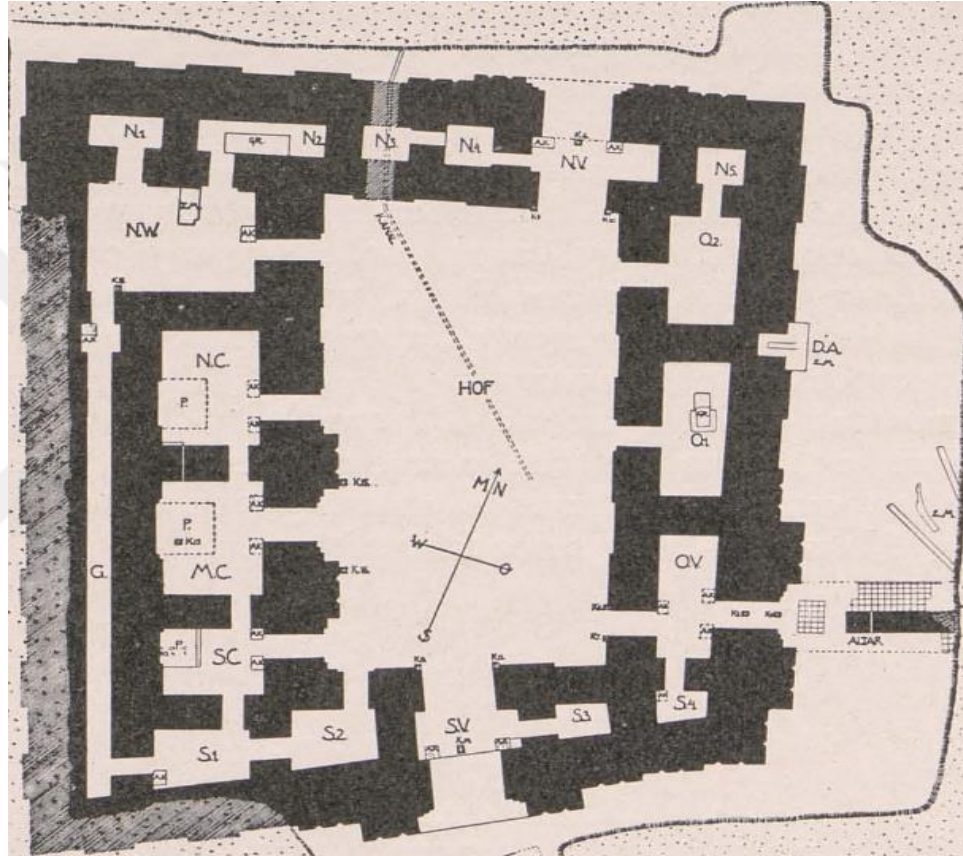
³⁹⁰ Koldewey, s. 228.

³⁹¹ Koldewey, s. 229.

³⁹² Koldewey, s. 229.

³⁹³ Koldewey, s. 230.

sebepe olmuş. O zaman E-pa-tu-ti-la, Ninib Tapınağı, Şu-an-na-ki'de benden önceki bir kralın inşa edilmesini sağladığı, fakat çalışmasını tamamlamadığı, bu tapınağın yenilemesi benim zevkime göre, Enlil, Şamaş ve Marduk vasallarını topladım, allu toplamalarını sağladım ve onları dupşikku üzerine serdim. Durmadan tapınak çalışmalarının tamamlanmasını sağladım. Görkemli kirişleri çatısı için serdim, şaşalı kapıları giriş yollarına yerleştirdim. Bu tapınağın güneş gibi parlamasını sağladım ve efendim Ninib için gün gibi ışıldamasını sağladım".³⁹⁴

Resim 3.5. Ninib Tapınağı planı

Nabopolassar döneminden sonra zemin 3 kez Nebukadnezar tuğlaları ile yükseltilmiş ve yerden 4.2 metre yüksekliğe ulaşmıştır. Yerden 6 metre yüksekte duvar kalıntıları son bulmaktadır. Avlunun yanı sıra, dış taraf düz kulelerle zenginleştirilirken, giriş yolu kuleleri yivlidir. Kuzey kapıda, alayın geçtiği, kulelerin tasarlanması diğer ikisinden daha azdır. Güneydoğu köşede, iki giriş kapısının birbirine bağlandığı yerde, ek bir yivli kule oluşturulmuştur. Geniş bir dik oluk,

³⁹⁴ Koldewey, s. 231-232.

31x31 cm tuğlalardan inşa edilmiş olup, çatıdan yağmur suyunu doğu önden taşımaktadır.³⁹⁵

Burada çok sayıda dişil ve eril maymun terra-kotalar bulunmuştur. Bunların yanında birçok sayıda küçük atlı figürler de bulunmuştur. En eskisi Nabopolassar dönemine dayanmakta ve bazıları sırlıdır.³⁹⁶

Ninib Tapınağı'nın kuzey doğusunda yapılan kazılar ile aynı tabakada özel evler ve sokaklar bulunmuştur. Burada, su seviyesi derinliğinde, bazı bir yüzü düz öbür yüzü dışbükey kil tabletler bulunmuş, aslan, efsanevi yaratıklar vb. rölyefler modellenmiştir. Çöplerin kaldırıldığı bir yerde çok sayıda iş, edebiyat, ya da bilimsel yazıtlı tabletler bulunmuştur. Bunların tapınaktan ve tapınak kütüphanesinin oluşturulmuş kısmından geldikleri düşünülmektedir. Çünkü genelde her tapınağın tapınak kütüphanesine sahip olduğu kabul edilmektedir. Ancak herhangi bir tapınakta sistematik depolama henüz keşfedilmemiştir.³⁹⁷

Evlerin kerpiç duvarları yüzeye yakın olarak altta uzanmaktadır. Duvarlar sadece ince olarak çamur bir tabaka ile kaplanmıştır. Ovada, aksine, ev kalıntıları aşağı yukarı yüksek bir tabaka altında bulunmaktadır. Alanın terk edilip ve harap olduğu dönemde çevreyici kontorlar daha belirgindi.³⁹⁸

Kuyular ve batık shaftlar birbiri üzerine yerleştirilen kil halkalardan yapılmıştır. Orijinalde hepsi ait oldukları binanın zemin kaplaması seviyesinde son bulmaktadırlar.³⁹⁹

3.4.5. Ziggurat (Etemenanki)

Babilliler alüvyal bölgede kaldıkları için, bölgede hiç doğal tepe ve dağ bulunmamaktadır. Bu yüzden Babilliler kendilerine ait dağlar oluşturdular ve Ziggurat, yani tapınak kuleleri olarak adlandırdılar. Tapınak kulesinin temeli "*dünyanın merkezi*" ya da "*yeraltı dünyasının merkezi*" olarak adlandırılırken tepe noktası Ziggurat yani zirve olarak adlandırılmıştır. Mezopotamya'daki en büyük

³⁹⁵ Koldewey, s. 233.

³⁹⁶ Koldewey, s. 234.

³⁹⁷ Koldewey, s. 236.

³⁹⁸ Koldewey, s. 237.

³⁹⁹ Koldewey, s. 238.

tapınak kulesi Babil'deki ünlü Etemenanki, “*Cennetin ve Yeryüzününün Temel Platformunun Evi*” dir.⁴⁰⁰

Mezopotamya'da kentler, sahip oldukları ekonomik güç oranında yeni tapınaklar için tepeler oluşturur ve üstüne tapınağı inşa ederlerdi. Ziggurat adı verilen yüksek tepeler basamaklı olarak oluşturulmuş ve Mezopotamya mimarisinin temel özelliklerinden biri şeklini almıştır.⁴⁰¹ Zigguratlardaki temel plan; yükseldikçe genişliği azalmakta, 4 ve 7 kat arasında değişen katlara sahip, hem önden hem de yanlardan oluşturulan merdivenler ile üst katlara çıkılmaktadır. Etemenanki, Tevrat'ta Babil Kulesi olarak geçmektedir. Etemenanki, Esagila Tapınağı'nın alanının güney batı köşesine yakın yer almakta ve yaklaşık 90 metre kare boyutundadır.⁴⁰²

Herodotos'un Babil Zigguratı hakkındaki yazdıkları şu şekildedir:

*“Bir yanı iki stadlık bir karedir. Bu kutsal yerin ortasında bir stad genişliğinde ve bir stad uzunluğunda sağlam görünümlü bir kule yapılmıştır. Bundan daha yukarıda bir tane daha vardır; bu ikincisinden sonra aynı biçimde bir üçüncü ve böyle böyle sekizinciye kadar, hepsi üst üste kurulmuş sekiz kuledir. Üzerine, dıştan sarmalı olarak bütün kuleleri dolanan bir merdivenle çıkılır. Çıkışta, aşağı yukarı yarı yolda, bir sahanlık ve oturup dinlenmek için yerler vardır; ziyaretçiler burada oturup mola verirler. Sonuncu kulenin tepesinde büyük bir tapınak yükselir; tapınağın içerisinde, üzerine zengin örtüler örülmüş bir büyük yatak ve onun yanında da altın bir masa bulunur. Ama içeride hiçbir heykele rastlanmaz.”*⁴⁰³

Etemenanki olarak adlandırılan Ziggurat II. Nebukadnezzar'ın hükümdarlığının sonunda Mezopotamya'daki en büyük yapılandıdır. II. Nebukadnezzar krallığının başlarında Etemenanki'yi tekrar inşa etmeye başlamış ve tüm Babil İmparatorluğu insanları iş gücünü sağlamasına rağmen, Nebukadnezzar ve oğlu Ziggurat'ın temeli olan çamur tuğlaların içerisinde yer almışlardır.⁴⁰⁴

⁴⁰⁰ E. John Hamlin, “The Meaning of ‘Mountains and Hills’ in Isa. 41:14-16”, *Near Eastern Studies*, C. 13, S. 3, Chicago 1954, s. 186.

⁴⁰¹ Gates, s. 70-71.

⁴⁰² Akdeniz, s. 32, 41; Yves Bonnefoy, *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, C. 2, (Çev. Levent Yılmaz), Alfa Yayınevi, İstanbul 2016, s. 92.

⁴⁰³ Herodotos, I. 181, s. 76.

⁴⁰⁴ Fleischer, s. 4.

Nabopolassar Etemenanki'nin temellerini oluşturmaya başlamış ancak bitirememiştir. Nabopolassar'dan sonra Nebukadnezzar Ziggurat'ın inşasını devam ettirerek tamamlamıştır. Büyük İskender aynı alanda kendisine ait yeni bir tane inşa etmek için Ziggurat'ı parçalara ayırmıştır. Maalesef Büyük İskender inşaat tamamlanmadan önce ölünce yarım kalmış ve şimdi sadece Ziggurat'ın temelleri bulunmaktadır.⁴⁰⁵

Ziggurat'ın arkeolojik kalıntıları üç tabakadan oluşmaktadır. Bunlar; 65 metre kare kerpiç dolgu, 73 metre kare alanı kapsayan kerpiç kaplama ve 91 metre kare fırınlanmış tuğla tabakasından oluşmaktadır. Birinci tabaka Sanherib'in Babil kentini kuşatması sonucunda yıktığı, ikinci tabaka Esarhaddon ve Asurbanipal'in tekrar inşası ve üçüncü tabaka Nabopolassar ve Nebukadnezzar tarafından kapsamlı tekrar inşa bölümüdür. İncelenen ve günümüz Ziggurat hakkındaki bilgilerimizi oluşturan tabaka Yeni Babil Dönemi'ne denk gelen tabakadır. Koldewey'in Babil kazı çalışmalarında incelediği de üçüncü tabakadır.⁴⁰⁶

Nabopolassar'ın Babil Ziggurat'ı Etemenanki'yi oluşturmaya başladığını belirtmiştik. Nabopolassar Etemenanki'yi oluştururken kaydettiği yazıtının ilgili bölümünde yaptığı çalışmalarının detaylarını vererek faaliyetlerini açıklamaktadır:

“O zaman efendim Marduk E-temen-anki ile ilgili bana söyledi, benden önceki günlerde zayıflayan ve kötü bir şekilde çökmük Babil zigguratu, E-temen-anki, en alt zeminden en üst kısmını cennet ile köprü yapmak için yaptım. Ben çapaları, kürekleri şekillendirdim ve fildişinden, abanozdan ve musukkannu ağacından tuğla kalıplarını şekillendirdim, ve elimden alınan büyük bir iş gücünün eline tahsis ettim. Ben onlara sayısız kerpiçleri şekillendirdim ve sayısız yağmur tanesi gibi fırınlanmış tuğlaları onlara şekillendirdim. Arahtu Nehrini muazzam bir sele dayanması için asfalt ve bitümle yaptım.

Ea'nın dirayeti ile, Marduk'un zekası ile, Nabu ve Nissaba'nın bilgeliği ile, beni yaratan tanrıların bana bahsettiği zeka ile büyük zekamı bilerek kullandım, en akıllı uzmanları, ve 22 kübit kuralında boyutları mimarları görevlendirdim. Şef ustalar ölçüleri ip ile bağladılar, onlar sınırları belirlediler. Şamaş, Adad ve

⁴⁰⁵ Fleischer, s. 5.

⁴⁰⁶ George, “The Tower of Babel: Archaeology, History and Cuneiform Texts”, s. 80.

Marduk'a danışarak doğruluğu aradım ve her ne zaman aklım karışsa (ve) ölçülerde düşünsem (emin olmasam), büyük tanrılar mucizevi olarak beni bilgilendirdiler. Dua ile cin kovma duası zanaatı ile, Ea'nın ve Marduk'un bilgeliği aracılığı ile yerleri temizledim ve temelleri eski platform üzerinde sıkılaştırdım. Temellerine altın, gümüş, dağlardan ve denizden kıymetli taşları koydum. Tuğla örgüsü altına parlak şapşu, tatlı kokulu yağ, kokulu ve kırmızı toprak yığınla serdim. Kendimin krali tasvirini toprak sepet üzerindeki tanımını şekillendirdim ve onları çokça temel platforma yerleştirdim. Eşarra'nın kopyası, binayı oluşturdum, neşe ve sevinçle zirvesini dağ kadar kaldırdım. Tıpkı önceki zamanlarda olduğu gibi efendim Marduk'a onu muhteşeme uyan bir nesne gibi yaptım".⁴⁰⁷

Nabopolassar ziggurat üzerindeki çalışmalarını anlatırken ne kadar harap olduğunu belirtmekte ve "Büyük Yer" (yani cehennem) zemininden cennetle yarışmak için zirvesini yaptım diye belirtmektedir. Aslında bu genel bir durum halini almıştır çünkü çoğu büyük binaların en alt ve en üst ile bir köprü olduğu söylenilmektedir.⁴⁰⁸

Nebukadnezzar'ın Wadi Brisa yazıtında belirttiği gibi Nabopolassar binayı tamamlamamış, daha yüksek seviyelerin tamamlanması Nebukadnezzar'a kalmıştır, çünkü babası kulenin fırınlanmış tuğlalarını sadece 30 kübit, yaklaşık 15 metre yükseltmiştir. Nebukadnezzar da 30 kübit yükseltmiş. Sonra en üstte duran eski tapınaktan başlayarak mavi sırlı tuğla ile kaplamış ve bezemiştir. E-sangil tabletinden kalan yazma geleneğine göre kule 180 yeni Babil kübit yüksekliğinde yani 90 metre yüksekliktedir. En üstteki tapınak 30 yeni Babil kübit ölçüsünden oluşmaktadır.⁴⁰⁹

Etemenanki'ye girişi sağlayan 4 kapı bulunmaktadır. Bu kapılar tapınağın her bir yanına denk gelecek şekilde oluşturulmuş ve tapınağa dört bir yandan giriş imkânını sağlamıştır. Nebukadnezzar'ın Wadi Brisa'daki kaya yazıtında da ziggurata girişi sağlayan 4 kapı olduğu belirtilmektedir. Geç Babil Dönemi'ne ait bir kopya da bu dört kapıyı doğrulamakta ancak her kapı aynı seviyede bulunmamaktadır. Ziggurata girişi sağlayan kapı isimleri şöyle adlandırılmıştır:

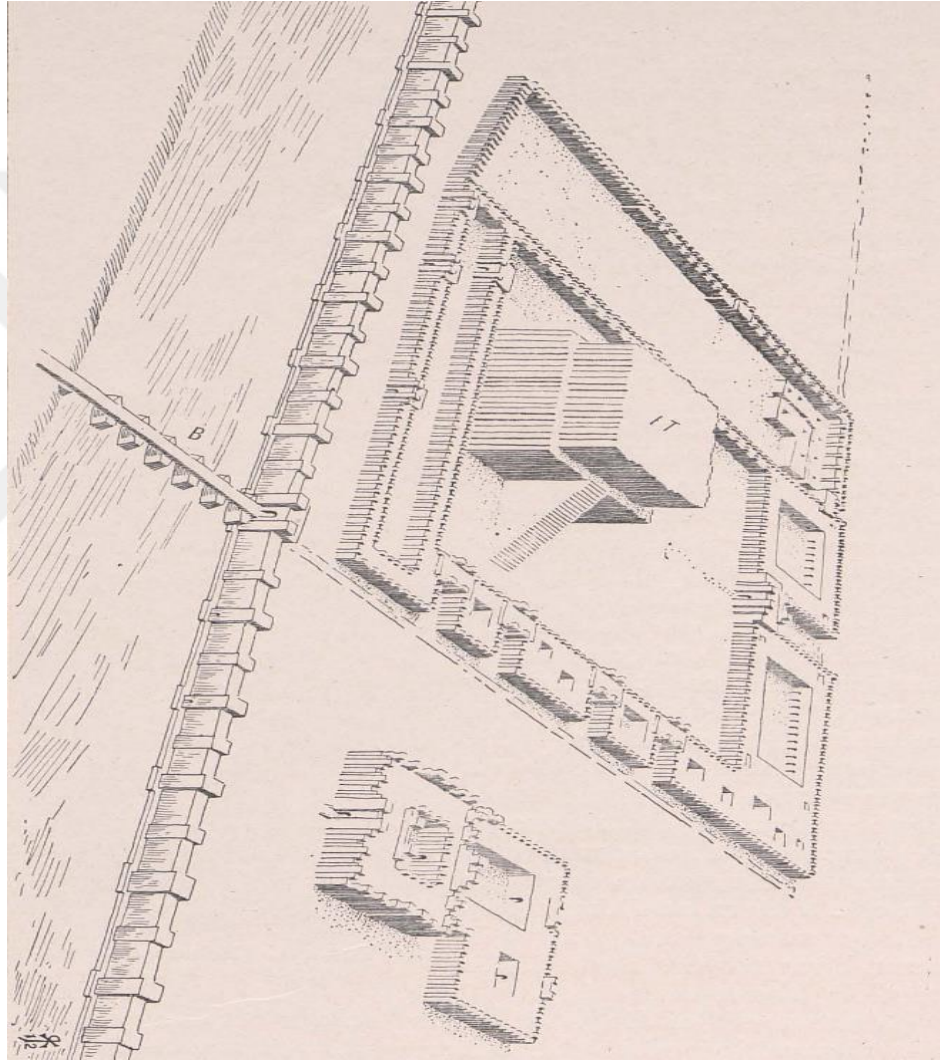
⁴⁰⁷ George, "The Tower of Babel: Archaeology, History and Cuneiform Texts", s. 83-84.

⁴⁰⁸ George, "The Tower of Babel: Archaeology, History and Cuneiform Texts", s. 82.

⁴⁰⁹ E. G. H. Kraeling, "The Tower of Babel", *Journal of the American Oriental Society*, C. 40, Ann Arbor, 1920, s. 278; George, "The Tower of Babel: Archaeology, History and Cuneiform Texts", s. 85.

“Ka-nun-abzu: üstteki bronz kapı giriş kapısı; Ka-nun-hegal: alttaki bronz kapı giriş kapısı; Ka-unir: güneye doğru açılan ziggurat tapınağının giriş kapısı; Ka-E-temen-anki: batıya doğru açılan ziggurat tapınağının giriş kapısı”.⁴¹⁰

Son iki kapı üst terastan tapınağa giriş imkânı sağlamakta diğer ikisi de farklı noktalarda bulunmaktadır. Sadece Ka-nun-abzu, E-sangil ve bit zigurat “ziggurat tapınağı”ndaki kült ritüelleri tanımlayan kırık bir ritüde başka yere atfedilmektedir.⁴¹¹

Resim 3.6. Ziggurat ve çevresinin tekrar oluşturulması

Kulenin muhteşem yapısı ile ilgili son zamanlardaki en önemli kanıt Yeni Babil Dönemi'ne ait bir steldir. Stelde yer alan resim üzerinde ayakta duran bir kralı, 7 katlı ziggurat e.temen.an.ki zi-qu-ra-at babili (ka.dingir.ra) “E-temen-anki, Babil

⁴¹⁰ George, “The Tower of Babel: Archaeology, History and Cuneiform Texts”, s. 78.

⁴¹¹ George, “The Tower of Babel: Archaeology, History and Cuneiform Texts”, s. 78.

ziggurati” olarak etiketleyen 7 katlı Ziggurat önünde göstermektedir.⁴¹² Bu stel genellikle *Babil Kulesi* olarak bilinmektedir. Stel 47 cm yükseklikte ve 25 cm genişliktedir. Kule Babil’deki Tanrı Marduk’un ünlü zigguratu E-teman-anki olarak bir epigraf ile belirtilmiştir. Kademeli kule, rölyefin solunda Nebukadnezzar’ın karşısında betimlenmiş ve “E-teman-anki, *Babil Ziggurati*” olarak bir yazıt ile devam edilmektedir.⁴¹³

Nebukadnezzar Babil Kulesi olarak bilinen stelde Ziggurat’ın yapımı ile ilgili kısımlarda ayrıntılı bilgiler vermektedir:

“... E-teman-anki ve E-ur-me-imin-anki’yi üste kadar tamamlamak için ...] her yerdeki [tüm] ülkeleri seferber ettim, [her ve] her yönetici [onlar] dünyanın tüm insanları üzerinde şöhreti yükselen Marduk tarafından sevilen [biri olarak], üst denizden alt [denize], [uzak milletler, dünyanın bereketli insanları, uzak dağların ve alt ve üst denizlerin ortasına çok yayılmış adaların kralı, E-teman-anki ve E-ur-me-imin-anki’yi tamamlamak için. E-temen-anki’nin temeli [ve] E-ur-me-imin-anki’nin temelini yüksek teras yapmak için içini doldurdum. [E]-teman-anki ve E-ur-me-imin-anki- yapılarını bitüm ve [fırınlanmış tuğladan baştanbaşa] inşa ettim. Onları tamamladım, [onları] güneş gibi parlak yaptım”⁴¹⁴

Nebukadnezzar Wadi Brisa yazıtında Babil Zigguratu’nı anlatırken babası Nabopolassar’ın Ziggurat üzerinde gerçekleştirdiği çalışmalara da değinerek kendi faaliyetlerini şöyle ifade etmektedir:

“E-temen-anki- Babil zigguratu, temel platformunu Babil kralı, babam, Nabopolassar, sıkı yaptı ve 30 kübit kadar yükseltmiş, ancak tepesine kadar bitirmemiş- ben kendim üstünde çalışmaya koyuldum. Görkemli sedirler, ormanlarının (evi) lübnan’da olan, kendi parlak ellerimle kestim, kirişleri için diziler içine yerleştirdim. Ka-nun-abzu, Ka-E-temen-anki, Ka-nun-hegal ve Ka-unir, devasa kapılarını E-temen-anki etrafında oluşturdum. Onların hepsini sedirden çapraz kirişlerle, üst söve/lento, kapak kirişi ve kapı kanatları ile donattım.”⁴¹⁵

⁴¹² George, “The Tower of Babel: Archaeology, History and Cuneiform Texts”, s. 79.

⁴¹³ George, “A Stele of Nebuchadnezzar”, *Cuneiform Royal Inscriptions and Related Texts in the Schøyen Collection*, C 17, Maryland 2011, s. 153-154.

⁴¹⁴ George, “A Stele of Nebuchadnezzar”, s. 160.

⁴¹⁵ George, “A Stele of Nebuchadnezzar”, s. 168.

Babil Zigguratı ile ilgili Nebukadnezzar tarafından kaydedilen diğer yazıtlar ise şunlardır:

E-temen-anki'nin Dört Sütunlu Temel Silindirleri:

“E-temen-anki, Babil Zigguratı, ... Nabopolassar, temel platformunu yer altı dünyasının göğsüne koyan, dıştan dört duvarını 30 kübit yüksekliğinde bitüm ve pişmiş tuğladan yapan, fakat üste kadar bitirmedi- E-temen-anki'yi tepesine kadar bitirmek için işe koyuldum cennetle yarışmak için. Temelini yüksek 30 kübit yüksek bir teras yapmak için doldurdum. Dayanıklı sedirleri ve musukkannu ağacının büyük kirişlerini bronz ile kapladım ve onları bol miktarda dizilerde yerleştirdim Tepesinde efendim Marduk (için) kutsal bir mabet, geçmiş zamanlar gibi dinlenme odası, inşa ettim.”⁴¹⁶

Üç Sütunlu Temel Silindirler:

“E-temen-anki- Babil zigguratı (ve) E-ur-me-imin-anki, Borsippa zigguratı- bütün yapılarını bitüm ve pişmiş tuğladan inşa ettim (ve) bitirmeye getirdim, ve (her birinin) tepesine kutsal bir mabet, dinlenme odası, harika bir şekilde lapis lazuli'den parlak çinilerle (sırlarla) inşa ettim”.

E-Ur-Me-İmin-Anki'nin İki Sütunlu Temel Silindiri:

“E-temen-anki- Babil zigguratını inşa ettim (ve) tamamlamaya getirdim, ve tepesini parlak lapis lazuli çinileri ile (sır ile) yükselttim”.

Fırınlanmış Bir Tuğla:

“E-temen-anki, [Babil] zigguratı, bitüm ve saf fırınlanmış tuğla ile gün gibi parlak yaptım. Görkemli sedirleri [teker teker (?)] kirişleri için diziler içine yerleştirdim”.⁴¹⁷

Etemenanki'nin sonraki tarihine ait kanıt olarak Nabonidus'a ait bir kil tablet bulunmaktadır. Bu tablet 2001 yılında sadece çivi yazısı ile yayımlanmıştır. Tablette kralın inşaat faaliyetlerini içeren metinde şu bilgiler verilmektedir:

“E-sagili güvene almak ve tanrıları [ve (içindeki) tanrıçaları korumak için] E-temen-anki'nin çevresine yeni bir [duvar] inşa ettim”.⁴¹⁸

⁴¹⁶ George, “A Stele of Nebuchadnezzar”, s. 167.

⁴¹⁷ George, “A Stele of Nebuchadnezzar”, s. 168-169.

Ziggurat dik planda 7 kata bölünmüş ve bir iku üzerinde oluşturulmuştur. İku E-sangil tabletinin ilk bölümünün boyutudur, Büyük Avlunun (Kisalmah) kavramsal alanıdır.⁴¹⁹

3.4.5.1. Etemenanki Peribolosu

Höyük dizilerinin diğer tarafında bir nebze önemli Amran İbn Ali tepesine uzanan birleşim bulunmaktadır. Diyagonal olarak yol tarafından çaprazlama kesilmiş bu yol Kweireş'ten Hillehe yönelmektedir. Sachn olarak adlandırılmakta olup, "tepsi/yassı kap" anlamı açık bir alanın büyük hac camilerini çevreleyen sıra kemerler gibi kemerler tarafından kuşatılmıştır. Buradaki Sachn içinde Ziggurat, Etemenanki, " *cennetin ve yeryüzünün taş temeli*", Babil kulesi eski dini bölgeleri içermekte, kült ile bağlantılı her türlü binaların uzandığı bir çevreleyici duvara karşı kuşatılmıştır. Bu çevreleyici duvar hemen hemen kare formunu oluşturmaktadır. Üç tanesinin keşfedildiği, ayrı bölümlerde çapraz duvarlar tarafından bölünmüştür. Binaların tümü geniş oranda ham tuğla içermekte, güneybatı köşede kulenin göbeğinde oldukça önemli ham tuğla pişmiş tuğladan kalın bir duvar ile çevrelenmiştir.⁴²⁰ Kuzey ön cephenin doğu sonu bu bakımdan oldukça yol göstericidir. Orijinal bina ve güçlendirici bir duvar, kisu, önünde fark edilmektedir. Burada ham tuğla bulunmaktadır, fakat batı ön cephede Emah'ın kisuusu gibi pişmiş tuğla yer almaktadır. Orijinal binada üç periyod üstüste koyulmuş, ayrıca kisuda da aynısı yapılmıştır. Bu bina periyodlarının her biri hafifçe oluşturulan kuleler birbirine yakın duvarlara yerleştirilmiştir, farklı olarak yayılmış ve ham tuğla dizileri sık sık hemen birbiri üzerine yerleştirildiği için periyodları tanımada yardımcı olmaktadır. En alçak kisu içinde, bir miktar daha da batıya, iç kent duvarlarında görüldüğü gibi dikey bir oyuk vardır.⁴²¹

Diğer kazılar ek olarak Sardanapalus'un 12 mühürlü tuğlasını ve Nebukadnezzar'ın 4 yazıtlı tuğlasını çıkarmıştır. Bunların hepsi Etemenanki'nin inşasını belirtmektedir. Çevreleyici duvar büyük bir oranda ikili duvar formunda, içinde düzenli geniş odalar çaprazlama duvar aracılığı ile oluşturulmuştur. İç duvarlardaki bezeli kuleler bu odaların iki kapısı arasına genelde yerleştirilirken,

⁴¹⁸ George, "The Tower of Babel: Archaeology, History and Cuneiform Texts", s. 88.

⁴¹⁹ George, "The Tower of Babel: Archaeology, History and Cuneiform Texts", s. 77.

⁴²⁰ Koldewey, s. 183.

⁴²¹ Koldewey, s. 186.

dışta hem kuleleri hem de orta boşlukları dekore etmek için kullanılan bezeli iki oyuk bazı yerlerde hala yer almaktadır. Hem kuleler hem de alanlar aynı genişliğe sahiptir. Genellikle dış duvar ile birleşen kuşatıcı duvarın diğer noktalarında binalar yer almaktadır. Büyük oldukları gibi, tapınakların herhangi bir karakteristikleri bulunmamaktadır. İki geniş bina doğu tarafında durmaktadır ve her biri geniş bir avlu ile boyut olarak aynı derin odalar tarafından kuşatılmıştır.⁴²²

Köşede bir avlu etrafında gruplanmış ikamet yeri bulunmaktadır ve güney tarafta benzer 4 tane vardır. Bunlar daha küçük olmalarına rağmen, oldukça geniş ve değerli konaklardır. Kuzey kısmın doğusunda genel küçük özel evler caddenin bağımsız bir şeridini oluşturmaktadır. Kuzeyde iki kapı ve iç bir avlu ile özenle hazırlanmış 10 giriş kapısı ve kuleli ön cephe iç kısma erişimi sağlamaktadır. Bunların doğu ikisi ve güneyde dördü derin girintilere yerleştirilmiş, dış bir duvar ile geri taşınmaktadır. Böylece geniş giriş avlusu oluşturmaktadır. 4 güney kapısı tipik kuleli ön cepheye sahip ayrıca yandan içe bakmaktadır. Doğu yandaki güney kapısı, en geniş olanı yıkılmış fakat zorlanılmadan tekrar oluşturulması yapılabilmektedir.

Güneydoğu köşesinin çok az kalıntısı vardır. Güneybatı köşeye yakın odalı bir duvar kuzeye çıkık olmakta ve dış duvar ile duvarda oluşturulan odalardan başka herhangi bir oda olmadan uzun dar bir avluyu oluşturmaktadır. Görünüşte bu dar avlu batı duvarındaki kuzey giriş kapısına kadar uzanmakta ve burada sağ açıda bir diğer duvar ile birleşmektedir. Bu sağ açındaki duvar doğu taraftaki büyük binanın kuzey önündeki aynı çizgide uzanmaktadır. Duvar üstte bahsedilen özel evlerin bulunduğu kuzey bir alanı çevrelemektedir. Böylece peribolosun içinde üç bölmeye sahip olmaktadır, bunlar: kuzey avlusu (NH) küçük evlerle, uzun dar batı avlusu (WH) ve ana avlu (HH) dur.⁴²³

Güneydeki binalar rahiplere ait olarak işlev görmüşlerdir. Bunların kuleli ön cephe ve postament nişi gibi tapınak olması için gerekli olan özelliklerden yoksunlardır. Doğudaki iki büyük binanın odaları tapınak ve tören için gerekli malzemelerin komple depolandığı depo odaları olarak tanımlanmıştır. Bu odaların

⁴²² Koldewey, s. 187.

⁴²³ Koldewey, s. 189.

birinde ördek biçiminde büyük bir ağırlık taşı bulunmuştur. Bu taş 29.68 kg ağırlığında ve yontulmuş yazıtı göre “doğru talent” olarak adlandırılmıştır.⁴²⁴

Ana giriş iki depo evleri arasında yer almaktadır, derin ve geniş bir girinti ile giriş kapısı olarak değerlendirilmiştir. Tören Yolu turminabanda zemin kaplaması buna kadar uzanmakta ve köşelerinde Nebukadnezzar’a ait yazıt taşıyan taban kaplama tuğlaların olduğu girintiye devam etmektedir. Koldewey’in aktardığı Bezold’un çevirisinde şöyle anlatmaktadır:

*“Esagila’nın depo evleri peribolosu kuzeyde, içinde Esagila’nın kutsanmış tapınak hazinesi bulunmakta, temellerini daha önceden bir kral yapmış fakat zirvesini inşa etmemiş, (bu bina) temellerine kadar yıkılmış, duvarları yerle bir olmuş, bağlantı/eklentileri/ gevşemiş, ve temel altlığı zayıflamıştı. Sonra büyük efendim Marduk binayı kaldırmak için bana ilham verdi, beni(?) görkemi(?) ile görevlendirdi ve tapınak vergisini düzenlemek için. Herhangi bir Shiddime ve incinmeye maruz kalmamak için, eski temel taşı kazdım ve (yazıtını) okudum. Eski temel taşı üzerinde (binayı) temellendirdim, üstünü dağ gibi yükselttim, eşiklerini sıkı yaptım ve kapılarını kapı yoluna uygun yaptım. Sert Kisu’yu asfalt ve pişmiş tuğladan inşa ettim”.*⁴²⁵

3.4.5.2. Smith’in Etemenanki Yazıtı

Koldewey bu çevre alanını anlatan orijinal Babil metninin kayıp olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden Smith’in Etemenanki Yazıtı olarak adlandırdığı bir metnin sadece özetinin mevcut olması sonucu metni bize aktarmaktadır:

“İlk olarak tablette “büyük avlu” olarak adlandırılan dış avlunun ölçülerine sahip olmaktayız; uzunluk olarak yaklaşık 1156 feet ve genişlik olarak 900 feettir. Sonraki avlu İştâr ve Zamama avlusu olarak adlandırılmış. Bu avlu da 1056 feet uzunlukta ve 450 feet genişlikte olarak varsayılmıştır. Avlunun etrafında tapınaklara izin veren 6 giriş kapısı yer almaktadır. Bunlar: 1- en önemli/görkemli kapı, 2- (doğudan) yükselen güneşin kapısı, 3- büyük kapı, 4- Colossi kapısı, 5- Kanal kapısı, 6- kule manzaralı kapı. Sonraki bölme, boşluk ya da platform duvarlıdır ve bir kigalli, sur ya da birut olarak adlandırılmıştır. Bunun kaplanmış olduğu kesin değil ve boyutu da kesin değildir. 3 ku genişlikte ve 3 ku uzunlukta bir kare olarak

⁴²⁴ Koldewey, s. 190.

⁴²⁵ Koldewey, s. 192.

belirtilmeye, fakat ku değeri belli değildir. Dört duvar ana yönler bakmakta, tüm binalar doğu, batı, kuzey ve güney yönler sahiptir. Bu bölmenin her yanının bir merkezinde 4 giriş kapısı vardır: 1- güneşin yükseldiği kapı (doğu), 2- güney kapısı, 3- güneşin battığı kapı (batı), 4- kuzey kapısı. İçte, adı harap olmuş bazı bina ya da kuşatıcı durmakta. 200x200 feet boyutunda, büyük ziggurat ya da kule ile birleşmekte. Ziggurat ya da kulenin temeli etrafında baş tanrıların şapeller ya da tapınaklar düzenlenmiş, dört yönlerde ve ana yönler bakmaktadır. Doğu tarafta 70 ya da 80 kübit uzunlukta ve 40 kübit genişlikte bir mabet ya da tapınak yer almakta (117 ya da 133x67 feet) 16 tapınakla, ana tapınak Nebo ve eşi Urmit ya da Tasmit'e adanmıştır. Kuzeyde iki tapınak bulunmakta, biri tanrı Hea ya adanmış, diğeri Nusku ya adanmıştır. Hea tapınağı 142 feet uzunlukta ve 50 feet genişlikte ve Nusku tapınağı bir kare olarak her yönden 35 kübit bu da 58x58 feet boyutundadır. Güney tarafta iki büyük tanrı Anu ve Bel'e adanmış tek bir tapınak bulunmaktadır. Bu tapınak 117 feet uzunlukta ve 50 feet genişliktedir. Batı tarafta ana binalar bulunmakta, ikili evler içermekte, iki kanat arasında bir avlu yer almaktadır. Bir tarafta kanat 166 feet uzunlukta 108 feet genişlikte ve aralarındaki boşluk 58 feet genişliktedir. Arkadaki bina 208 feet uzunlukta ve 50 feet genişliktedir. Bu batı odalarda tanrının yatağı ve Heredotos tarafından babahsedilen altın taht yer almakta, bunun yanında büyük değerdeki mobilyalar. Yatak 15 feet uzunlukta ve 6 feet 8 inch genişliktedir. Tapınakların bu gruplarının merkezinde tüm kümenin en büyük kısmı yer almakta, büyük ziggurat ya da tapınak kulesi, katlar halinde inşa edilmiş olup, yanları ana yönler bakmaktadır. İlk katın tabanı 300 feetlik kare ve 110 feet yüksekliktedir. Bu kat payandalarla süslenmiş ya da çentiklenmiş gibi görünmektedir. Sonraki ya da ikinci kat 260 feet karelik ve 60 feet yüksekliktedir. Buna uygulanan sıfat belirsizdir; muhtemelen eğimli yanlara sahiptir. Üçüncü kat daha alçak olanından geniş olarak farklıdır ve katların gelişimsel bir düzeni başlatmakta, hepsi eşit yüksekliktedir. 200 feet karelik ve 20 feet yüksekliktedir. Dördüncü kat 170 feet karelik ve 20 feet yüksekliktedir. Beşinci kat 140 feet karelik ve 20 feet yüksekliktedir. Muhtemelen kazaran altıncı katın ölçüleri yazıtta unutulmuş, fakat diğelerine göre kolayca çıkarılabilir. Altıncı kat 110 feet karelik ve 20 feet yükseklikte olmalıdır. Yedinci katta Belin mabeti ya da tapınağı yer almakta. Bu yapı 80 feet uzunlukta, 70 feet genişlikte ve 50 feet yüksekliktedir. Böylece bu kulenin bütün yüksekliği temelleri üstünden 300 feet tam olarak temelin genişliği ile

*eşit ve temelin zemin seviyesi üstünden yükselmesinden dolayı, Babillilerin tapınaklarının en büyüğü için ova üzerinden 300 feet üzerinde yükseklik vermelidir”.*⁴²⁶

Koldewey’e göre mümkün olan tek çözüm “büyük avlu” olarak verilen ölçüleri güneydoğu kısım, onu kuşatan binaları dâhil almak ve “İştâr ve Zamama avlusu” olarak verileni kuzey avlu ve üçüncü olanı bizim büyük avlu iç açık boşluğu olarak adlandırmaktır. Bu şartlar altında kulenin iddia edilen 7 katı için verilen ölçülere her hangi bir ekleme ihtiyacı duymamaktadır. Bu belirsizlikler orijinal yazıtın elde olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu açıklamaların ne amaç için yapılmış olduğunu bilmemekteyiz.⁴²⁷

Kalıntılardan büyük bir merdiven güneyden devasa binanın tepesine yönelmektedir. Merdivenlerin yüksekliği ve genişliği genellikle aynıdır, böylece kademelerin temellerinin uzunluğu 50 metre olarak alınmaktadır. Kulenin tam yüksekliği bilinmemektedir. Ancak Nabopolassar yüksekliğe büyük önem vermekte ve Nebukadnezzar da Etemenanki silindir yazıtında bunu göstermektedir. Nabopolassar şöyle belirtmektedir: “ *O zamanda Marduk bana emretti ... ; benden önceki zamanda zayıflamış, ve yıkılmaya yüz tutmuş Babil kulesinin temellerini sıkıca yer altı dünyasının göğsüne sermemi istedi, zirvesi cennete doğru uzanmalıdır.*”. Nebukadnezzar ise şöyle anlatmaktadır: “*Cennet ile rakip olabilmesi için Etemenanki’nin zirvesini yükselttim, ellerimle oluşturdum*”.⁴²⁸

Her iki yazıtta da kullanılan materyaller ham tuğla, pişmiş tuğla, asfalt, kil ve Lübnan’ın görkemli sedirleri olarak bahsedilmiştir. Sedirler kulenin üstündeki tapınağın çatısı için çok az kullanılmış olmalıdır. Koldewey’e göre Ziggurat’ın bir tapınak olarak düzenlenmesi bu tapınağa dayanmaktadır. Babillilere göre tapınağın çatısı yücedir ve astronomlar için gözlemlerinin yaptıkları bir platform olarak kullanılmıştır.⁴²⁹

⁴²⁶ Koldewey, s. 192-193.

⁴²⁷ Koldewey, s. 194.

⁴²⁸ Koldewey, s. 195.

⁴²⁹ Koldewey, s. 195.

3.4.6. Zarpanit Tapınağı

VII. büyük yazıtlar arasında olan Zarpanit'in (Mylitta) ikisi Berlin Müzesi'nde, ikisi de Bibliothéque Nationale Paris'te olmak üzere dört kopyası vardır. II. Nebukadnezar, Zarpanit Tapınağı'nın inşasını kaydettiği yazıtında tapınak hakkında şu bilgileri aktarmaktadır:

*“ben kurdum, august (muhteşem) tapınağını inşa ettim, Babil'in ortasında Zarpanit tapınağını inşa ettim, heybetli kral, Babil'in sınırları içerisinde. Ben tuğla ve bitümden kare bir tapınak inşa ettim. Nişlerinin kemerlerini toprağın derinliklerinde kazdım....”*⁴³⁰

*“Esagil, muazzam tapınak, dünyanın ve cennetin sarayı, Ekua, Marduk'un tapınağı, tanrıların efendisi, Ka-hilli-sug, Zarpanit'in ikamet yeri, Ezida, cennetin ve dünyanın tanrılarının kralının tapınağı, ben parlak altınla kapladım ve gün ışığı gibi parlak yaptım”*⁴³¹

3.4.7. Ninurta Tapınağı

Ninurta Tapınağı 3 girişe sahiptir. Ana Giriş, binanın doğu köşesinin kuzeyinde yer almaktadır.⁴³² Ana giriş en büyük izleme kulesine ve doğrudan dışta bulunan bir sunağa sahiptir. Tapınağın ana girişinin dışında durulduğunda, daha küçük 3 cellanın içini doğrudan görebilir ki kutsal heykel için platform odanın kuzeybatı köşesine yerleştirilmiştir. Böylece onun merkezi eksenli kapı yolu ile birleşmiştir. S.C. (Südcella) odasına kapı yolu “*Ost-Vestibül*”den (O.V) ana avlunun içine doğru kapı yolunun doğrudan karşısına yerleştirilmemiştir. Vestibül odası tapınak girişinin ve merkezi avlunun arasındadır, yine de tapınağa girildiğinde S.C. cellasının doğrudan içine bir görüşe sahip olunabilir ve kürsüsündeki kutsal heykel görülebilir. Kazılar sonucunda Ninurta Tapınağı'nda 3 cella ortaya çıkarılmış ve her biri kendi platformuna sahipti. Ninurta'nın heykeli ana cellada yer alması güçlü ihtimaldir M.C. (Mittercella). Belin heykeli N.C. (Nordcellada) ya da S.C yer almalıdır.⁴³³

⁴³⁰ J. F. X. O'Conor, “Inscription of Nebuchadnezzar, Variants of an Unpublished Duplicate of the New York Cylinder”, *Hebraica*, Vol. 3, No. 3 Chicago 1887, s. 169.

⁴³¹ Edgar J. Banks, “Nebuchadnezzar as a Builder”, s. 314.

⁴³² Heather D. Baker, “The statue of Bēl in the Ninurta temple at Babylon”, *Archiv für Orientforschung (AfO)/ Institut für Orientalistik*, Bd. 52, Vienna 2011, s. 119.

⁴³³ Baker, s. 120.

Ninurta Tapınağı'ndaki Bel heykeli tapınağın ana cella bölümünde yer almaktadır. Çünkü Esagila'nın içindeki Ninurta'nın mabet yerinde bulunan platformunda Bel'e ait diğer heykellerden biri bulunmaktadır. BM 119282 de Bele ait 3. heykel Asarre olarak listelenmiş, Ninurta avlusunun tapınak yerinde bulunmaktadır. “ *Ninurta avlusunun şapelinde yer alan platform giriş kapısının karşısındaki kuzey duvarındadır ve Asarre'nin Platformu olarak adlandırılmaktadır.*” Bu pasaja bağlı olarak George, Esagila'daki Ninurta avlusunun şapelini cella C ya da oda 12 olarak adlandırılan oda da bulmuştur. Birbirine bağlanan 4 odalı bir süitte kazılan tek platform 12 numaralı odada bulunmuştur. Arka duvarın karşısından doğruca kapı yolunun karşısına ana avluya yönelmektedir (“Bel Avlusu”). Georg'a göre hem Esagila'daki hem de Ninurta Tapınağı'ndaki iki mabet yeri de Ninurta 'ya atfedilmektedir.⁴³⁴

BM 119082 de ilgili satırlarda Bel'in heykeli ile ilgili şöyle söylemektedir: “*Ninurta Tapınağı'ndaki Bel'in heykeli, Ehursagti[la... onun adıdır]; öze[llikleri] hematit(ten) yapılmıştır*”.⁴³⁵

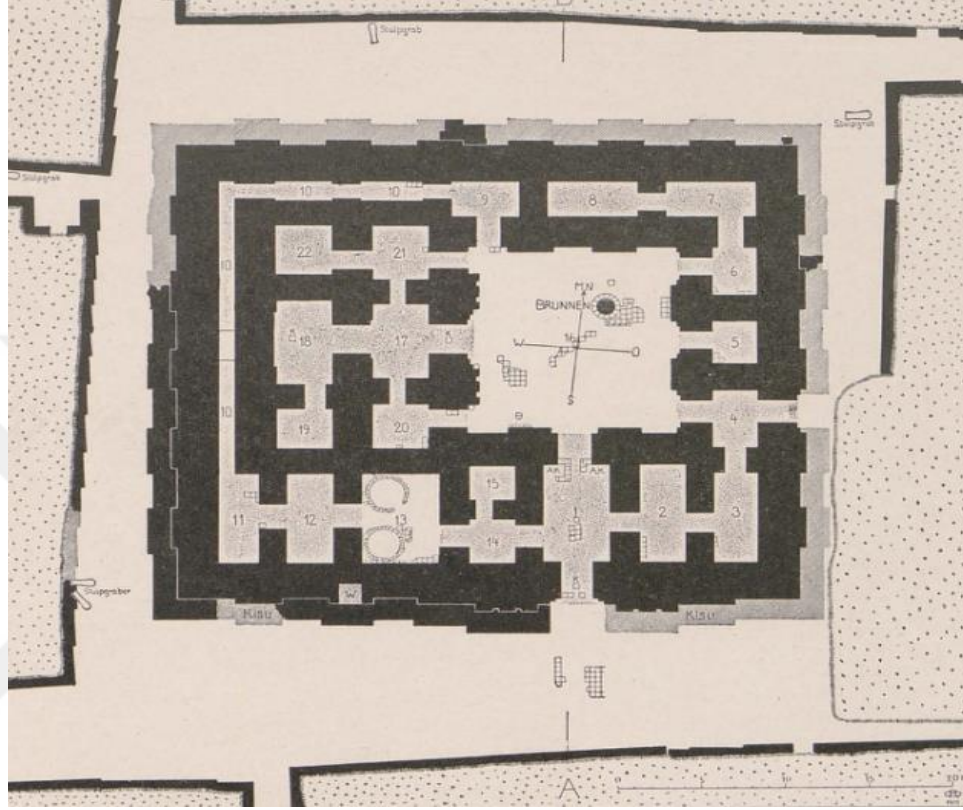
3.4.8. Akadlı İştar Tapınağı

Akadlı İştar Tapınağı, Merkezin kuzeyindeki ev grupları arasında yer almaktadır. Giriş ana cephesi güneye bakmaktadır, burada ana cepheyi geçen sokak genişleyerek kısmen bir meydan uzunluğuna getirmektedir. Ana portalın içinden, yivli kuleleri ile bir vestibüle girilmekte (1), vestibülün sağındaki ve solundaki kapılar yan odalara ve doğrudan kare avluya açılmaktadır. Cellada (18) adyton (19) ile hemen girişin karşısında nişte olan postament alınmış, sadece Papsukal heykelini içeren tuğla kasket durmaktadır. Benzer tuğla kutular cella ile bağlayan binaya yönelen kapı girişlerinde, güney ana girişin batı tarafında ve ortasında durmaktadır. Cellanın önünde odaya yakın iki küçük odaya (20, 21) doğrudan avlunun yanı sıra buradan ulaşılmaktadır. Tüm cella binası, tamamen bağımsız blokları oluşturan, tapınak duvarlarından dar bir pasaj (10) ile ayrılmaktadır. Bu pasajdan 9 numaralı odaya ve ayrıca güney oda dizilerine de ulaşılmaktadır. Bu oda dizileri (11-15) oldukça küçük odalar ve içinde iki dairesel depo yerinin inşa edildiğı bir avlu

⁴³⁴ Baker, s. 120.

⁴³⁵ Baker, s. 117.

içermektedir.⁴³⁶ 3 ve 2 nolu odalardan ana vestibül ile iletişimi sağlayan küçük bir vestibül (4) içinden avluya açılan doğuda yan bir giriş yer almaktadır. İki küçük odaya (5,6) avludan ulaşılabilir. Duvar dekorasyonları genelde olduğu gibi binanın dış tarafı üzerinde ve avluda düz sütunlardan oluşmaktadır.⁴³⁷

Resim 3.7. Akadlı İstar Tapınağı planı

Güneydeki ana giriş ve avludan cellaya yönelen kapı ikili bir iskelet tarafından fark edilebilir. Avlunun doğu tarafındaki 3 kapı, yan giriş ve gerçek cella kapısı tek bir çerçeveye sahiptir. Ana giriş kulelerinin ön cephesindeki ve avludan cellaya yönelen kapıdaki yivler basit olarak dikdörtgen biçimindedir. Ninib Tapınağı'nda olanlar gibi, binanın son onarım döneminde basit yivler özenli kademeli eklemeler tarafından eklenmiştir.⁴³⁸

Üç inşa aşaması görülmektedir. En erken inşadan sadece daha alçak 7 dizi kalmıştır. Zemin planı ekseriyetle üstünde duran daha sonraki inşanın planına benzemekte, fakat heryerdeki duvar önleri daha sonrakinden hafifçe sapmaktadır. Daha sonraki inşanın zemin kaplaması düz bir tabaka içermekte ve hemen hemen

⁴³⁶ Koldewey, s. 297.

⁴³⁷ Koldewey, s. 297.

⁴³⁸ Koldewey, s. 298.

duvarların başladığı seviyede durmaktadır. Alçı hala duvarlara yapışıktır. Tapınağın ana girişi, avludan cellaya giriş, cella kapısı ve postament niş gibi birkaç önemli yerde alçı boya yerine ince bir siyah asfalt boyama bulunmakta, köşelere yakın beyaz alçıtaşından dikey süslerle ayrılmaktadır. Benzer dekorasyonlar, çok iyi korunmamasına rağmen, Z, Ninib ve Ninmah tapınaklarında görülebilmektedir. Bu kısımlar beyaz duvarlardan gizemli ve şaşırtıcı etkilerle göze çarpmaktadır.⁴³⁹

Tapınak yükseltilmiş ve Nebukadnezar tuğlalarından yeni ikili bir zemin kaplama yerden 4- 4.5 metre yükseklikte serilmiştir. Yerden 5 metre yükseklikte ek yeni bir tuğla zemin kaplama Nabonidus tarafından yapılan tekrar inşa dönemine ait olarak yapılmıştır. Burada Nabonidus'un temel silindiri üzerindeki yazıttan anlaşılmaktadır. Silindir en son zemin kaplama seviyesinde, kuzey çevreleyici duvarın ortasında, batıdaki ilk iki sütun arasında ve tam olarak Nabonidus'un koyduğu yerde bulunmuştur. Yazıtta kral bunun yıkık halinden “*Akadlı İştâr Tapınağı*” ve onarımı için kralın yaptığı çalışmalar anlatılmaktadır. Bina yerden 3.6 metre kadar derinliğe ulaşan ve bu yüzden daha sonraki tekrarlardan birine ait olan Nebukadnezar tuğlalarından bir kısımla kuşatılmaktadır. Bir su kanalı güney tarafta (planda W) oluşturulmuş, Ninib Tapınağı'ndakine benzer, kısımla duvarlanmıştır.⁴⁴⁰

3.4.9. Adad Tapınağı

E-NAM-HE, bolluk tapınağı, Babil'deki Adad Tapınağı Nebukadnezar tarafından tekrar inşa edilmiştir.⁴⁴¹

3.4.10. Gula Tapınağı

Nebukadnezar Babil'de iki tane Gula Tapınağı, E-SA-BAD ve E-HAR-SAG-EL-LA, inşa etmiştir. E-HAR-SAG-EL-LA, görkemli dağların tapınağı, Babil'deki Gula Tapınağı, Nebukadnezar tarafından inşa edilmiştir.⁴⁴² E-SA-BAD, ölüm(?) bağının tapınağı, Babil'deki Gula Tapınağı, Nebukadnezar tarafından inşa

⁴³⁹ Koldewey, s. 299.

⁴⁴⁰ Koldewey, s. 300.

⁴⁴¹ Luckenbill, “The Temples of Babylonia and Assyria”, s. 312.

⁴⁴² Luckenbill, “The Temples of Babylonia and Assyria”, s. 304-305.

edilmiştir; doğru ismi Ina-şili-E-SA-BAD'dır.⁴⁴³ Tapınaklar Babil kent giriş kapıları olan Zababa ve Uraş kapıları arasında yer almaktadır.⁴⁴⁴

3.4.11. Bit Akitu Tapınağı

(Bit) A-ki-it, Yeni Yıl Festival Evi, şüphesiz yeni yıl festivalinin kutlandığı her tapınakta bir mabetti. Nabonidus'un kargaşalı dönemlerinde yeni yıl festivali sık sık ihmal edilmişti.⁴⁴⁵

E-DU-AZAGA, görkemli mabetin tapınağı, cennetin ve yeryüzünün tanrılarının kralı, Marduk'un Yeni Yıl Festivali'nde kralın hükümlerini verdiği mabet; Nebukadnezar tarafından altın ile kaplanmış, daha önceki krallardan biri gümüş kullanmıştır.⁴⁴⁶

Tapınak kent surlarının dışında yer almaktadır. Bayramların burada kutlanması ve dini öneme sahip olmasından dolayı tapınağın biçimi farklıdır. Tapınak, tuğla yerine kullanılan taş bloklardan inşa edilmiş ve kare plana sahiptir. Mezopotamya'nın bu tapınaklarında bahçeler tapınakların çevresinde oluşturulmakta ve tapınak bahçenin merkezi bölgesinde oluşturulmaktadır.⁴⁴⁷

3.4.12. Şamaş Tapınağı

E-DI-KUD-KALAM-MA, dünyanın hâkimi (yargıcı) tapınağı, Babil'deki Şamaş Tapınağı, Nebukadnezar tarafından inşa edilmiştir.⁴⁴⁸

3.4.13. Nabu Tapınağı

E-(GIŞ)-GAR-PA-KALAMA-SUM-MA, dünyanın kraliyet esasını veren, Babil'deki Nabu Tapınağı, Nebukadnezar tarafından inşa edilmiştir.⁴⁴⁹

3.4.14. NIN-EANNA Tapınağı

E-Kİ-KU-GAR-ZA, kâhinin ikamet yeri, NIN-EANNA Tapınağı, Babil surlarının yanı başında Nebukadnezar tarafından inşa edilmiştir.⁴⁵⁰

⁴⁴³ Luckenbill, "The Temples of Babylonia and Assyria", s.315.

⁴⁴⁴ George, *Babylonian Topographical Texts*, s. 131.

⁴⁴⁵ Luckenbill, "The Temples of Babylonia and Assyria", s. 292.

⁴⁴⁶ Luckenbill, "The Temples of Babylonia and Assyria", s. 300.

⁴⁴⁷ Kürşat Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş, Ayışığı Kitapları*, İstanbul 2013, s. 67.

⁴⁴⁸ Luckenbill, "The Temples of Babylonia and Assyria", s. 299.

⁴⁴⁹ Luckenbill, "The Temples of Babylonia and Assyria", s. 303.

⁴⁵⁰ Luckenbill, "The Temples of Babylonia and Assyria", s. 307.

3.4.15. İgigi ve Anunnaki Tapınağı

E-SIGIŞE-SIGIŞE, tanrıların şerefine toprağa dökülen şarapların tapınağı, İgigi ve Anunnaki'nin tapınağı, Nebukadnezzar tarafından Babil surlarının yanında inşa edilmiştir.⁴⁵¹

3.4.16. E-kar-zaggina Tapınağı

E-kar-zaginna da Marduk'a ait Esagila Tapınağı'nın bölgesinde yer almaktadır.⁴⁵² E-kar-zaginna, Fırat Nehri kıyısında ve Esagil'e yakın bir konumda bulunmaktadır.⁴⁵³

3.5. Yollar ve Sokaklar

Babil'de yapılan yollar, evler ve sokaklar belirli bir plan neticesinde oluşturulmuştur. Yıkılıp tekrardan yapılmış olsa bile bu plana uygun olarak inşa edilmiştir.⁴⁵⁴ Ayrıca Babil'de, saraydan tapınağa devam eden kutsal bir yol bulunmaktadır. Dini bir törene göre tanrıların heykelleri geçiş sırasında bu yoldan taşınmaktaydı. Bu yol ünlü tören Yolu idi.⁴⁵⁵

3.5.1. Tören Yolu

Tören Yolu İştâr Kapısı'ndan başlamakta, Esagil Tapınağı, Ninmah Tapınağı ve kralın sarayı arasından devam ederek şehir tanrısının heykelinin Yeni Yıl Festivali'ne taşındığı Yeni Yıl Festivali Tapınağı (Bit Akitu)'na kadar devam etmektedir.⁴⁵⁶ Tören Yolu, saraydan güneye doğru yönelerek Etemenanki'ye doğru devam etmekteydi.⁴⁵⁷

Sarayın doğu kısmından, kuzeyden güneye ve Esagil Tapınağı'na kadar güneye uzantısı Babil'in en ünlü caddesi olan Marduk'un tören yoludur. Bu cadde breş bloklarla kaplanmış ve bunu çevreleyen duvar her iki yandan aslan, boğa ve ejderhaları temsil eden sırlı tuğlalarla bezenmiştir. Köşeye yakın Babil'in en ünlü geçiş yolu olan İştâr Kapısı, içinden geçen asma bahçeler ile belirtilmiş cadde sık sık

⁴⁵¹ Luckenbill, "The Temples of Babylonia and Assyria", s. 317.

⁴⁵² Shai Gordin, "The Cult and Clergy of Ea in Babylon", *Die Welt des Orients*, C. 46, S. 2, Göttingen 2016, s. 177.

⁴⁵³ Gordin, s. 188.

⁴⁵⁴ Egon Friedel, *Mısır ve Antik Yakındoğu'nun Kültür Tarihi*, (Çev. Ersel Kayaoğlu), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2006, s. 203.

⁴⁵⁵ Banks, "Excavations by the Germans"s. 357.

⁴⁵⁶ King, s. 249; H. Frankfort, "Town Planning in Ancient Mesopotamia", *The Town Planning Review*, C. 21, S. 2 Liverpool 1950, s. 113.

⁴⁵⁷ Gates, s. 252.

Nebukadnezzer'in kayıtlarında bahsedilmektedir. Geçiş kapısının devasa sütunları benzer figürlerle bezenmiştir.⁴⁵⁸ Tören Yolu'nun zemin kaplaması tuğlalardan oluşturulmuştur.⁴⁵⁹

Sitadel'den başlayan Tören Yolu, Etemenanki'nin doğu tarafı boyunca çok yakından geçmekte, güneydoğu köşesinden batıya dönmekte ve Fırat Nehri karşısında güney sur boyunca devam etmektedir.⁴⁶⁰

Merkezi bölüm, her yönden 1.05 metre ölçüsünde olan ve yandan 66 cm karelik beyazla damarlı kırmızı breş levhalarla görkemli kesme taş döşeme taşları ile serilidir. Bağlantı yerlerinin konik köşeleri asfaltla doldurulmuştur. Her levhanın köşelerinde “*Nebukadnezzer, Babil Kralı, Nabopolassar'ın oğlu, Babil Kralı Ben. Babil Sokağını büyük efendi Marduk'un geçişi için shadu taş blokları kapladım. Marduk, Efendim, büyük sonsuz hayat.*” yazıtı vardır. Breş döşeme taşlarının üzerinde Turminabanda kelimesi, Shadu Dağı için yerine kullanılmıştır. Güzel nadir kesme taş Hit ya da Anah yakınlarından getirilmiştir ve nehir yolu ile taşınmıştır. Büyük beyaz kaplama taşları araç trafiği amacıyla olduğu izlenimi vermektedir. Tören Yolu yerden 12.5 metre yükseklikte uzanmakta ve hafifçe kuzeyden İhtar Kapısı'na yukarıya doğru eğimlidir. Nebukadnezzer döneminden önce yol oldukça alçaktı.⁴⁶¹ Ancak büyük Tören Yolu'nu yükseltmiş ve onarmıştır. Çünkü saray ile aynı seviyeye getirmek istemiştir.⁴⁶² Nebukadnezzer E-sagil tableti yazıtında şöyle anlatmaktadır:

*“Dulazagdan, yazgıların karar verici yeri, Kader Tapınağı, Aibur-shabu'ya kadar, Babil yolu, Beltis Giriş Kapısının karşısına kadar, O (Nabopolassar) Büyük Lord Marduk'un geçiş yolunu turminabanda taşları ile bezemiş. Aibur-shabu, Babil yolu, büyük Tanrı Marduk'un geçişi için büyük dolgularla doldurdum, ve turminabanda taşı ve shdu taşı ile Aibur-shabuyu yaptım, Illu kapısından Ishtar-sakipat-tebisha (İhtar Kapısı) kapısına kadar, onun tanrılık geçişi için uygun yaptım. Onu babamın yaptığı kısımla birlikte birleştirdim ve yolu görkemli yaptım.”*⁴⁶³

⁴⁵⁸ Lyon, “Recent Excavations at Babylon”, s. 311.

⁴⁵⁹ Norwich, s. 39.

⁴⁶⁰ Bell, s. 192.

⁴⁶¹ Koldewey, s. 25.

⁴⁶² Bell, s. 176-177.

⁴⁶³ Koldewey, s. 26.

Tören Yolu her iki yandan 7 metre kalınlıkta savunma duvarları ile sınırlanmıştır ve kuzey ileri çıkışları ve İştar Kapısı'nın bir parçası olduğu eski savunmalar arasında bir kavşak yeri oluşturmaktadır. Duvarlar kapıya yaklaşımı savunmaktaydı. Duvarlar uzun satırlar halinde aslanlarla dekore edilmiş ve alçak rölyeflerle parlak sırlarla bezenmiştir.⁴⁶⁴

Aslanların betimlendiği çizgiler sağa ya da sola doğru devam etmektedirler. Bazıları sarı yeledi beyaz, diğerleri sarı ve kırmızı yeledirler. Zemin ya parlak ya da koyu mavidir, yüzler sağdan ya da soldan fark etmeksizin hepsi benzerdir. Duvarlar tuğla için yağmalanmış, fakat komple yıkılmamıştır. Kulelerin köşelerindeki düz yüzeydeki siyah ve beyaz çizgili sır paneller içindeki iki duvarın yüzünü bölmekte, 180 metre uzunluktaki iki frizin kuleleri tarafından yapılan bölmeleri tanımlamaktadır. Duvar etekliği (sütun tabanı) geniş yapraklı rozetlerin dizileri ile bezenmiştir. Aslanlar 2 metre uzunlukta olduğu için her bölme iki aslan içermektedir. Bu da her yanda 60 aslan olmak üzere, toplamda 120 aslan ortaya çıkmaktadır ki buda bulunan parçalarla uyumaktadır. Rölyeflerin yapımı ve renklendirilmesindeki en doğal yol plastik killi tuğla ve rölyefin yapılması için kumla karıştırılmış güçlü bir harç ile aslanların boyutunda geçici bir duvar yapmaktır. Birleştirme dikkatlice düşünülerek yapılmakta ve böylece figürler çok açıkça kesilmiş gözükmeyen ve her tuğla rölyefin önemli bir parçasını oluşturmaktadır.⁴⁶⁵

Bu modellerin yardımıyla kalıplar her ayrı tuğla için yapılmaktaydı. Tuğlalar 33x33 cm ebatında, model kalıpları da 33x16 1/2 cm boyutundadır. Böylece rölyeflerin zemini ve duvar yüzeyi aslında belirgin olmaktadır. Bu diğer tüm rölyeflerden farklı kildeki bir sanattır. Tuğla kalıplandığında ve sırlanmadan önce sıradan tuğlalar gibi pişirilmekte; dış hatlar sonra üzerine eriyebilir cam karışımından hızlıca siyah çizgilerle çekilmekte, mühür yeri alanları temiz bırakılmaktadır.⁴⁶⁶

⁴⁶⁴ Koldewey, s. 26.

⁴⁶⁵ Koldewey, s. 28.

⁴⁶⁶ Koldewey, s. 29.

Resim 3.8. Tören Yolunda yer alan aslan figürü

Tuğlalar sonra tasarıma göre düzenlenmektedir. Bunu hızlandırmak için ve inşaat üzerinde doğru yere pozisyonlarını belirlemelerinden emin olmak için, tuğlalar üst taraftan basit işaretler ve sayılarla pürüzlü sırlarla işaretlenmektedir. Bir tuğlanın yan tarafındaki işaret ve gelecekte yerleştirilmesi için belirgindir. Duvarda enine kesim yapılarak yapı tekniği hakkında bilgi sahibi olmuşlardır. Her tuğla sırası üzerine ince bir asfalt tabaka, bunun üzerinde aynı kalınlıkta kil bir tabaka ve sonra bir diğer tuğla sırası bulunmaktadır. Dizilerin eklem yerleri 1 ile 1 ½ cm kalınlıkta ayrıca asfalt ve kil formundadır. Her 50 sırada kamışlardan yapılmış bir hasır örgü yer almaktadır.⁴⁶⁷

Tören Yolu merkez evleri ve kutsal Etemenanki peribolosu arasından geçerek Etemenanki'ye yaklaşmaktadır, fakat Babilliler'in seküler konutlarından yeterli bir mesafededir. Caddenin ilk bölümü, Etemenanki kapısına kadar, fırınlanmış tuğladan zemin kaplaması yapılmış ve turminabanda kaplama taşları üzerine serilmiştir. Kasr üzerindeki diğerleri gibi aynı isme ithaf edilmişlerdir. Nebukadnezar seleflerinin

⁴⁶⁷ Koldewey, s. 30.

çalışmalarına hiç referans vermez sadece babasının çalışmalarını göstermektedir.⁴⁶⁸
Kral şöyle ifade etmektedir:

*“kaderin tayin edildiği yerden, Du-azag’dan, kaderin tapınağı, Airşabu’ya kadar, Babil sokağı, ‘Lady’ kapısının karşısı, O (Nabopolassar) büyük efendi Marduk’un Tören Yolunu görkemli bir şekilde Breş kaplama taşları ile kaplamış”.*⁴⁶⁹

Kasrdaki Tören Yolu, Aiburshabu olarak adlandırılmıştır. Bu sonraki bölüm sadece zikredilen pasaj doğrulamaktadır. Bulunan bir tuğla ve bir yazıtla sokağın II. Nebukadnezzar tarafından oluşturulmasını anlatmakta, birçok sayıda benzer içerikli parçalar vardır:

*“Nebukadnezzar, Babil kralı, Esagila ve Ezida’yı azametli yapan, Nabopolassar’ın oğlu, Babil kralı. Babil sokakları, Nabu ve Marduk sokakları, bana baba olan, Babil Kralı Nabonidus, asfalt ve pişmiş tuğla ile parlayan bir yol yapmış: Ben, ... üste pişmiş tuğla ve bitümle parlak tozdan muhteşem bir üst yapı yerleştirdim, yüksek-serilmiş bir yol olarak bitüm ve pişmiş tuğlayla içinde güçlü yaptım. Nabu ve Marduk, siz bu sokakları neşe içinde bir yandan öbür yana geçerken, benim için hayırlı dualar dudaklarınızda olsun; uzun günler için hayat ve vücut için sağlık. Sizden önce ben sokakların üstünden geçecem. Sonsuz bir yaşa erişmiş olayım”.*⁴⁷⁰

3.5.2. Sokaklar

Kentte uygulanan kent planlaması sonucunda sokaklar belirli bir plan içinde düzenlenmiştir. Bu uygulama sonucunda Babil’de iki büyük meydan, 24 büyük sokak oluşturulmuş ve sokaklar Fırat Nehri’ne hem paralel hem de dik açılarda oluşturularak ızgara planda düzenlenmiştir.⁴⁷¹

Herodotos Babil sokaklarını, *“sokakları düzdür, hem enlemesine, ırmağa doğru gidenleri, hem de öbürleri aynıdır. Bu sokakların ulaştıkları yerlerde ırmak kıyısını çevreleyen surlar içerisinde gizli kapılar vardır, böyle kaç sokak varsa o kadar da*

⁴⁶⁸ Koldewey, s. 52.

⁴⁶⁹ Koldewey, s. 52-53.

⁴⁷⁰ Koldewey, s. 54.

⁴⁷¹ Gündüz, s. 50.

kapı vardır; kentin kapıları gibi bunlar da tunçtan yapılmıştır ve ırmağa açılırlar” şeklinde tanımlamıştır.⁴⁷²

Sokaklar tamamen düzenli olmamasına rağmen, olduğu kadarı ile düz bir çizgide mümkün olduğu kadar yapılmaya çalıştıkları bir girişim olarak açıktır. Böylece Herodotos sokakları düz olarak tanımlayabilmiştir. Sokaklar sağ açıda çapraz, yaklaşık 16 derece kuzeyin batısında ve böylece doğunun kuzeyinde çok dereceli bir meyili göstermektedir. Tören Yolu komple aynı yönü takip etmekte ve iç şehir surları Esagila dâhil tüm tapınaklar da bu yönü takip etmektedir. Muhtemelen Esagila bu düzenlemenin yapılmasının ana sebebini oluşturmaktadır. Sadece Kasr’daki saray yapıları ve Babil höyüğü tam olarak kuzeye doğru bakmaktadır. Daha alçak ve eski seviyelerde bu yönü sürdürmekte, genelde sokakların çizgisinden hafif sapmaları vardır. Daha üst seviyedeki kazılan evlerin duvarları kısmen doğru olarak kuzeye bakmaktadır. Böylece sokakların duvarları has bir özellik kazanmış, bütün uzunluklarında tasarlanan köşeler ya da kademelerle zenginleştirilmiş ve yeni Babil mimarisinin oldukça sıradışı bir özelliğini ortaya çıkarmıştır.⁴⁷³

Babil kentinde sokaklar ızgara planda nehre paralel olarak düz bir şekilde oluşturulmuştur. Belirli bir plan içerisinde oluşturulan sokaklar bu yönü ile diğer kentlerden farklıdır. Sokak isimleri bazen açıldığı kapılara ismini veren tanrı isimlerini alırken bazen de ahlaki isimlere sahip olmuştur. Bunun yanında basit isimler alan sokak isimleri de bulunmuştur. Sokak isimlerine örnekler şöyledir:

Tanrı adı alan sokak: “*İştar, adamları (insanları) adına aracı.*”, Ahlaki adı alan sokak: “*Ey kibirli yere eğil!*” ya da “*Dua edersen seni duyacaktır.*”, Basit isimli sokaklar: “*İkizler Sokağı*”, “*Dar Sokak*”.⁴⁷⁴

Babil topografyasını anlatan tabletlerde de Babil kentinin sokak isimleri genelde dini isimlerle kaydedilmişlerdir. Tabletlerde bulunan sokak isimleri şu şekildedir:

“*[Sokak]: “arkadaşlarını duyar” [.....]....*

Sokak: “yere doğru eğilen, mağrurlu biri!”, dar bir sokak. Ai-ibur-şabu sokağı (“kendini beğenmiş ilerlemesin”), bir [geniş] sokak.

⁴⁷² Herodotos, I. 180, s. 76.

⁴⁷³ Koldewey, s. 242.

⁴⁷⁴ Gates, s. 251.

Sokak: “iyi [...g]eniş? [.....]

Sokak: hangi tanrı Marduk gibi?..... koruma....”

Sokak: “Nabu, halkının hakimi”: Uraş kapısının sokağı

Sokak: “Zababa, düşmanlarını yok eden”: [Zababa] kapısı sokağı

Sokak: “Marduk, ülkesinin çobanı”: gişşu kapısı sokağı

Sokak: Iştar, halkının kadın koruyucusu”: [Iştar] kapısı sokağı

Sokak: “Enlil krallığının kurucusu”: Enlil kapısı sokağı

Sokak: “Sin kraliyet tahtının kurucusu”: [Sin] kapısı sokağı.

Sokak: “Adad, halkına bakan”: [Adad] kapısı sokağı

Sokak: “Şamaş halkının koruyucusu”: Şamaş kapısı sokağı

Sokak: “Dua et ve O seni duymalı”:...

Sokak: “Damiq-ilişu sokağı.” Sokak: “kavşak”

Sokak: “yedi tanrılar (ülker yıldız kümesi) sokağı.” Sokak: İkizler takımyıldızı sokağı

Sokak: “Ülkesini parlak eden!” Sokak: “kutsama onun takdiridir(?)”.

Sokak: “O uzakta olanı dinler:” Marduk sokağı”⁴⁷⁵

Tören Yolu ve Ninib Tapınağı'nın güneyinde olduğu gibi çok az sokak hariç, sokaklar genelde kaplanmamıştır. Merkez'in “büyük ev”in güneyinde olanlar gibi drenaj sistemleri oldukça nadirdir. Daha küçük tapınaklar, “Z”, Ninib ve Agadeli Iştar Tapınağı, Merkez'deki kazıların kuzeyinde, evlerin faaliyetlerinin ortasında yer almaktadır. Agadeli Iştar Tapınağı önünde yer alan sokak güney ana cephesi üzerine kısmen genişlemektedir.⁴⁷⁶

Merkezdeki kazıların güney sonunda, sokağın genişlediği yerde, dört kenarlı kerpiç tuğla yapısı bulunmakta belki de bir sunak olarak kabul edilebilir. Üç yandan geniş bezemeli oluklara sahip ve batı tarafında iki dar oluğa sahiptir.⁴⁷⁷

3.6. Saraylar

Babil sarayları kral ve kral ailesinin konutu, vazifeli yüksek resmi görevliler, saray adamları ve hizmetçileri ile birlikte bir ikametgâh olarak var olmuştur. Gücün sembolü, ziyaret edenleri etkilemek ve özendirme anlamında lüks nesnelerin üretimi ve sergi yeri, kraliyet ihtişamının kanıtıdır. Saraylar devletlerle ilişkileri, devlet

⁴⁷⁵ Gurney, s. 47.

⁴⁷⁶ Koldewey, s. 243.

⁴⁷⁷ Koldewey, s. 244.

bürokrasinin yürütme merkezi rollerine sahip olmuştur.⁴⁷⁸ Ayrıca saraylar kentlerin merkezinde oluşturulma geleneği sonucunda savaş dönemlerinde kent savunma işlevine de sahip olmuştur.⁴⁷⁹

Geçen yüzyıllar boyunca eski isim korunmuştur. Şimdi şehrin bulunduğu daha büyük binaların yer aldığı en kuzeydeki üç höyük ile ilişkilendirilmektedir. Bu höyük, Babil isminde, Nebukadnezar tarafından inşa edilen saraylardan birini içermektedir. Amran, en güneydeki höyük, Babil'in en ünlü tapınağı, Marduk'un tapınağı olan Esagila'nın bulunduğu alandır. Babil ve Amran arasında yerliler tarafından Kasr olarak adlandırılan bölge içerisinde Nebukadnezar'ın baş sarayı kraliyet konağının kalıntıları yer almaktadır. Bu üç höyük Fırat Nehri'nin doğu yakasında yer almaktadır. Fakat bir dönem Kasr'ın doğusundan akmakta olan Fırat Nehri'nin akıntısı değişmiştir. Eğer böyle ise Koldewey'in ifadesine göre Nebukadnezar'ın iki sarayı nehrin karşı kıyısında yer almış olmalıdır.⁴⁸⁰

Bir tuğlanın kenarı üzerinde büyük kralın sarayının kaydı bulunmuştur. Bu yazıt şöyle devam etmektedir:

“Babil şehrinde majestemin geçici kalması için bir saray inşa ettim, Babil topraklarında yer almaktaydı. Ve ben temellerini büyük derinliklere kazdım, nehir suyunun altına, ve orada silindirler üzerinde yazı kaydettim, tuğla ve bitümlle kapladım. Senin yardımın ile, ben, Merodah, tanrıların tanrısı, bu sarayı Babil'in kalbinde (merkezinde) inşa ettim. Gel ve orada ikamet et, onun neslini artır, ve Babil'in insanlarını, benim ellerimle, sonsuza kadar muzaffer kıl”.⁴⁸¹

Babil'in saraylarından birinin kapısı üzerinde de kısa bir yazıt vardır: *“Nebukadnezar'ın sarayı, babilin kralı, Saggil ve Zida tapınağının restoratörü, Nebo ve Merodahın değişmez hayranı, Nabopolassar'ın oğlu, Babil'in kralı”*.⁴⁸²

Koldewey tarafından bulunan Nebukadnezar'ın sarayı çok az olmakla birlikte temelleri bulunmuştur ve bu temeller kare şeklinde pişmiş tuğlalardan yapılmış, kısa yüzleri üzerine kralın adı yazılmıştır. Birkaç yüz oda bölümleri küçüktür. Bunların

⁴⁷⁸ Paul-Alin Beaulieu, “Palaces of Babylon and Palaces of Babylonian Kings”, *Canadian Society for Mesopotamian Studies*, C. 11&12, Canada 1986, s. 11.

⁴⁷⁹ Çevik, s. 39.

⁴⁸⁰ Lyon, s. 308-309.

⁴⁸¹ J. F. X. O'Conor, “Inscription of Nebuchadnezzar, Variants of an Unpublished Duplicate of the New York Cylinder”, *Hebraica*, C. 3, S. 3 Chicago 1887, s. 169.

⁴⁸² O'Conor, “Inscription of Nebuchadnezzar, Variants of an Unpublished Duplicate of the New York Cylinder”, s. 169.

bazıları modern bir yataktan çok az büyüktür. Dinlenme yerinden oldukça büyük olan bir bölme, yanlarından birinde düşük bir tuğla platformuna sahiptir. Bu bölmenin taht odası olduğu düşünülmüştür. Koldewey kazılarında çok titiz çalışarak, duvarların tuğlalarını ve taht odasının kaplamalarını kaldırmıştır. Şimdi sadece görüldüğü yer gözükmetedir.⁴⁸³

3.6.1. Yazlık Saray

Nebukadnezzar tarafından Babil dışında inşa edilen üçüncü bir saray daha küçük halde duvarın kuzeyinde yer almaktadır. Saray, surların dış tarafında 2 km kuzeyde bulunmaktadır. Bu saray “Yazlık Saray” olarak adlandırılmaktadır. Resmi adı Nebukadnezzar’ın bir yazıtında görülmekte ve şöyle nitelenmektedir: “*Uzun Yaşa Nebukadnezzar, Esagil Tapınağı’nın Bakıcısı.*”⁴⁸⁴ Yazlık Saray olarak adlandırılmasında sarayın havalandırma sistemine sahip olması önemli olmuştur.⁴⁸⁵

II. Nebukadnezzar yazlık saray ile ilgili yazıtında bilgilere yer vermektedir:

“*Tuğladan duvarın yakınında, kuzeye doğru, kalbim, Babil’i korumak için bana bir saray yapmamı emretti. Burada bitümden ve pişmiş tuğlalardan, Babil saraylarıyla eş değer bir saray inşa ettim... bu konuta şu adı verdim: ‘Yaşasın Nabukadnezzar! Esagil’e iyi bakan uzun yaşasın!’*”⁴⁸⁶

Yazlık Saray, kenarlardan 250 metre halinde kare plana sahiptir. Sarayın güney kısmında yer alan büyük odalar resmi işlemlerin yapılması için kullanılmıştır. Sarayın iki büyük avlusu bulunmaktadır ve avluların çevresine oda grupları oluşturulmuştur.⁴⁸⁷

3.6.2. Kuzey Sarayı

Nebukadnezzar krallığının ortalarında savunma surlarının hemen dışında tamamen yeni ve Güney Sarayı’ndan daha geniş ikinci bir saray inşa etmeye karar vermiştir. Kuzey Sarayı, eski saray olarak da bilinen Nabopolassar’ın Güney Sarayı’nın kuzeyinde ve tahkimat duvarlarının karşısında yer almaktadır.⁴⁸⁸ Saray 8

⁴⁸³ Banks, “Excavations by the Germans”, s. 357.

⁴⁸⁴ Beaulieu, “Palaces of Babylon and Palaces of Babylonian Kings”, s. 10.

⁴⁸⁵ John Julius Norwich, *Antik Dünyayı Şekillendiren Kentler*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s. 38.

⁴⁸⁶ Salvini, s. 98.

⁴⁸⁷ Salvini, s. 98.

⁴⁸⁸ Paul-Alain Beaulieu, “Nebuchadnezzar’s Babylon as World Capital”, *Canadian Society for Mesopotamian Studies*, C. 3, Toronto 2008, s. 8.

ile 15 metre yüksekliği bulan temel bir platform üzerinde inşa edilmiştir. Bu terasın üzerinde şimdi bazı bölümlerde 15.5 metre yükselen sarayın temel duvarları bulunmaktadır.⁴⁸⁹ Ancak bu saray tam olarak kazılıp gün yüzüne çıkarılamamıştır.⁴⁹⁰ Kısmen kazılmış ve “*saray müzesi*” olarak adlandırılmasına neden olan önemli eserler bulunmuştur. Eldeki 40’tan fazla metin sayesinde sarayın inşası hakkında yeterli belge bulunmaktadır. Metinlerde sarayın diğer Babil imparatorluk anıtları gibi angarya iş gücü tarafından inşa edildiği belirtilmektedir. Nebukadnezar yazıtında şöyle anlatmaktadır:

*“Babil’deki konut koltuğum kraliyet statüm için uygun olamamaya başlamıştı. Efendim Marduk’un kalbimde oluşan korkusundan dolayı, onun müstahkem şehri, Babil’deki egemenlik koltuğumu genişletmek için, sokaklarının (hattını) değiştirmedim, tapınak yerini değiştirmedim, ne de sulama kanalını kapattım. (yeni) bir konut (yerleştirme) için ve Babil’in (iç) duvarı Imgur-Enlil’den okların gelmesini engellemek (için), Babil’in dış duvarı Nemetti-Enlil yanında 490 kübit boyunca, güneye doğru genişçe aradım, bitüm ve pişmiş tuğla ile iki güçlendirici hendek inşa ettim, dağ gibi bir duvar, ve aralarında pişmiş tuğladan bir yapı yaptım ve başını azametli bir biçimde bitüm ve pişmiş tuğla ile kraliyet konutum olarak büyük bir ikamet yeri inşa ettim, ve ona babamın sarayını ekledim, ve uygun bir ayda, uygun bir günde, temellerini yer altı dünyasının köşesine sıkıca bağladım, ve başını bir dağ gibi yükselttim. 15 günde çalışmasını tamamladım ve muhteşem bir oturma yeri gibi görünmesini yaptım”.*⁴⁹¹

Kasr höyüğünde bulunan çok sayıda inşa silindir parçaları temel olarak sarayın, İştar Kapısı’nın ve tahkimat duvarlarının inşasını temsil etmektedir. Büyük bölümü Nebukadnezar’a, fakat birkaç tane de Sardanapalus, Nabopolassar, Nabonidus ve Neriglissar’a aittir.⁴⁹² Esagil yazıtında da sarayın inşa süreci hakkında bilgiler yer almaktadır:

“Kalbimin Efendimin ikamet yerinin başka yerde olmasını istememesinden dolayı, başka herhangi bir yerde kraliyet ikamet yeri inşa etmediğim için, ve tüm bölgelere krallara layık mal mülk tahsis etmediğim için, Babil’deki ikamet yerim

⁴⁸⁹ Koldewey, s. 156; Salvini, s. 90.

⁴⁹⁰ Salvini, s. 90.

⁴⁹¹ Beaulieu, “Palaces of Babylon and Palaces of Babylonian Kings”, s. 10.

⁴⁹² Koldewey, s. 166.

Efendimin itibarına yetersiz olmaya başlamıştı. Kalbimde olan efendim Marduk'un korkusundan dolayı, Babil'deki kraliyet tahtım kalemi genişletmek için onun sokağını değiştirmedim. Onun tapınağına hiç zarar vemedim, kanalını batırmadım, fakat kendim için aralık bir oda aradım. Her hangi bir savaş saldırısı Babil dur'u Imgur-Bel'e, Babil'in şalhu'su Nimitti-Bel'in diğer tarafına ulaşmaması için, bölgenin 490 arşın dağlara benzer dur olarak asfalt ve pişmiş tuğladan iki görkemli duvar koruma için arazi için 490 arşın yaptım, ve aralarında pişmiş tuğladan bir bina (bitik agurri) inşa ettim ve bunun üzerine asfalt ve pişmiş tuğladan kraliyet ikametgahım için yüce bir oturma yeri inşa ettim, ve babamın sarayı ile birleştirdim. Uygun olmayan bir ayda, elverişli bir günde, yer altı dünyasının göğsünde temellerini sıkıca toprakladım ve zirvesini yüksek dağlar gibi kaldırdım. 15 gün içinde binayı tamamladım ve yönetim tahtını şanlı yaptım. Yüksek dağların görkemli sedirlerinin, kalın asuhu-ağaçlarının, ve seçkin selvilerin çatısı için uzunlamasına serilmesini sağladım. Kapı kanatlarını mismakanna, sedir, selvi ve usu-ağacı ve fildişini gümüş ve altınla kakmalı yaptım ve bakırla süsledim; bronz menteşeler ve eşikleri kapı yollarına yerleştirdim ve tepe noktalarının mavi (? Kilili) bir pervaz ile kaplanmasını sağladım. Asfalt ve pişmiş tuğladan görkemli bir Dur'un dağlar gibi yüksek olarak onu çevrelemesini sağladım".⁴⁹³

Mavi pervaz ile mavi bir zeminde ya aslan frizleri ya da lapis lazuli rölyefler kast edilmiştir. Nebukadnezzar sarayın 15 günde inşa edildiğini iddia etmektedir. Ancak bu bilgi Uruk'tan gelen metinlerle oldukça çelişmekte ve metinlerde sarayın yıllar içinde yapıldığı belirtilmektedir.⁴⁹⁴

Bulunan büyük bir silindir üzerindeki yazıtta II. Nebukadnezzar sarayı şu şekilde tasvir etmiştir.

"O zamanda Babil kalesini güçlendirmek için kendimi anımsadım. Nimitti-Bel'in, Babil'in şalhusu, bölgenin 360 arşın yanlarını, Fırat'ın yakalarından İstar Kapısı eşiklerine kadar bir dağ gibi bir duru için asfalt ve pişmiş tuğladan iki görkemli duvar inşa ettim. Duvarların arasına pişmiş tuğladan bir teras oluşturdum, ve terasın üzerinde krallığının ikamet yeri olarak büyük bir kale (?) kurdum. Asfalt ve pişmiş tuğlayı yüksek inşa ettim, (onu) kentin içinde yer alan saray ile

⁴⁹³ Koldewey, s. 168-169.

⁴⁹⁴ Koldewey, s. 169; Beaulieu, "Palaces of Babylon and Palaces of Babylonian Kings", s. 10.

birleştirdim, ve egemenliğimin ikamet yerini görkemli olmasını sağladım. Ayrıca, İhtar Kapısının sağ eşliğinden Nimitti-Bel'den doğuda 360 arşın genişlikte (ölçülen) Nimitti-Bel'in daha alçak turrusuna, koruma için, asfalt ve pişmiş tuğladan görkemli bir duru dağ gibi yüksek inşa ettim. Kaleyi akıl ile güçlendirdim. Babil şehrini korudum".⁴⁹⁵

Nebukadnezzer görkemli bir saray inşa etmiş, şimdiye kadarki kazılar kısmen olmasına rağmen, bulunan kalıntılar sarayın dekorasyonunun ihtişamını göstermeye yeterlidir. Fresk çinilerinin bazı parçaları lapis lazuliye benzeyen güzel mavi macun ile sırlanmıştır. Temsil edilen nesnelere (konular) ayrı parçalardan oluşturulmuş, her biri sadece küçük bir kısmı içeriyordu. Beyaz ve benekli kumtaşı kaldırım taşı, kesme taş ve siyah bazalt avlularda kullanılmıştır. Kuzeydoğu köşedeki hayvanları tanımlayan dev figürler Asur saraylarının ana kapılarını koruyan ifadesiz figürlere benzemektedir. Aynı yerde büyük bazalt bir figür bulunmuştur, kabaca kazılmış ve muhtemelen bitirilmemiştir, bir adamın üstüne atlayarak yere seren bir aslanı göstermektedir ve birçok seyyah tarafından bahsedilmiştir.⁴⁹⁶ Üst kısımlardaki parlak sarı tuğlalar bazıları en sert ve en iyileri Nebukadnezzer tarafından yapıştırılmıştır. Dar olanda, genelde çok az ölçülebilir eklentilerde taş kadar sert iyi beyaz kireç harcı bulunmaktadır. Daha alçak kısımlarda tuğlalar daha kırmızı ve yumuşak; harç gri, daha az katı ve köşelerde kırmızımsıdır. Bu yüzden tuğla yağmacıları burada çalışmalar yapıp daha kolay çıkarılmalarından dolayı almışlardır. Böylece yüksek duvarlar geniş ölçüde yağmalanmış ve yıkılmış, bir depremle komple beraber çökmüş gibidir. İnşa süresi boyunca plan detayları sık sık değiştirilmiştir. Duvarlar yıkılmış ve kapılar yer değiştirilmiş, her 10. ya da 12. dizide yeni bir plan uygulanmıştır. Kraliyet inşaatçıları kendi isteklerinin olması için kendi planlamalarında oldukça sık ısrar etmişlerdir. Bezemeler Güney Saray'da olanlardan daha çok görkemlidir. Geniş rölyeflerde kalan kalıntılar lapis lazuliye benzer güzel mavi hamur içermektedir. Figürler ayrı parçalardan yapılmış, bir saç buklesi gibidir. Bu ayrı parçaların arkasında bir ek prizma bulunmaktadır.⁴⁹⁷

Beyaz ve ebruli kumtaşı, kireç taşı ve siyah bazalt kaplama taşları kaplamalar için avlularda kullanılmıştır. Kaplama taşları 66 cm kare boyutunda ve köşelerinde

⁴⁹⁵ Koldewey, s. 173.

⁴⁹⁶ Bell, s. 179-180.

⁴⁹⁷ Koldewey, s. 158.

Nebukadnezzar ve Evil-Merodah isimleri taşımaktadır. Ayrıca burada tavanlar tonozlanmamış, fakat yazıtlara göre tavanlar sedir, selvi ve diğer ahşapları içermektedir. Girişlerde devasa bazalt aslanlar durmakta ve bunlara ait devasa pençeler ile diğer kısımlar kuzeydoğu köşede bulunmuştur.⁴⁹⁸ Sınırlı çalışma yapılmasına rağmen Nebukadnezzar ve ardıllarının sarayın bu kısmında yığdıkları sanat hazinelerini öğrenmek için bol kanıt bulunmuştur. Çünkü kral yazıtında belirttiği gibi “*insanlığın hayreti*” olarak belirtmiştir. Sürekli burada tuğla yağmacıları tarafından kazılar yapılması *Mudşallibeh* yani devrilmiş adını taşıması sebepsiz değildir.⁴⁹⁹

3.6.3. Güney Sarayı

Babil Akropolisi'nin en eski bölümü, Güney sitadeli olarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca hepsi aynı dönemde olmasa da ardışık dönemlerde inşa edilmiştir. Burada Nabopolassar'ın sarayı yer almaktadır.⁵⁰⁰ Nabopolassar Babil'de kendisi için Asur kralı Sargon'a ait eski bir binanın sit alanı üzerinde bir saray inşa etmiştir ve önemli bayındırlık faaliyetlerinde bulunmuştur ve bu çalışmaları halefi tarafından da takip edilmiştir.⁵⁰¹ Saray, Nebukadnezzar tarafından doğu kısmının inşa edilmesi sırasında ikamet etmek için korumuştur. Nebukadnezzar ilk olarak doğu kısımdaki bu büyük hisarın sur duvarını pişmiş tuğla ile tekrar inşa etmiş, tüm alanı daha yüksek bir seviyeye kaldırmış ve üzerine yeni bir saray yerleştirmiştir.⁵⁰² Nebukadnezzar bununla yetinmemiş ve batı tarafına bir diğer yüksek zemin inşa ederek boyutunu iki katına ulaşacak kadar büyütülmüştür ve ek yapı olanın seviyesini yükselterek iki yapıyı birleştirmiştir.⁵⁰³ Yeni kısım bir süreliğine eski kısımla, daha düşük seviyeler ise rampalarla bağlanmış ve bu rampalar kaplama altında sağlam bir şekilde bulunmuştur. Nebukadnezzar dönemi ikinci bina ayrıca yenilenmiş eski saraydır. Bunu aynı seviyeye yükseltmiş ve Kasr planının kare çizisine kadar batı sınırını uzatmıştır. Böylece tümü oldukça büyük boyutta aynı biçimde birleştirilmiş bir form halini kazanmıştır.⁵⁰⁴

⁴⁹⁸ Koldewey, s. 159.

⁴⁹⁹ Koldewey, s. 160.

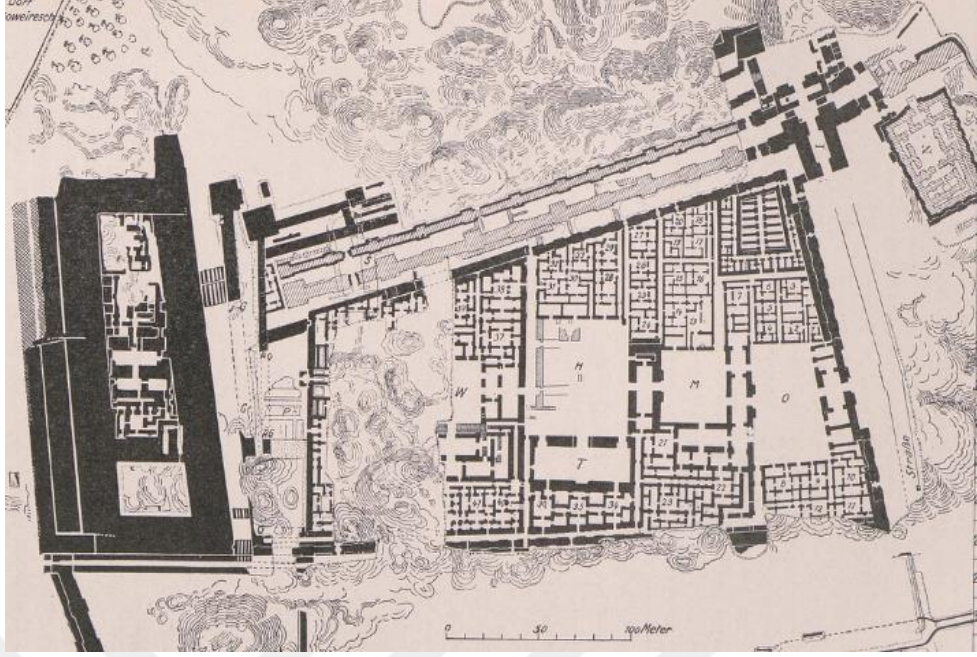
⁵⁰⁰ Koldewey, s. 67.

⁵⁰¹ Bell, s. 175.

⁵⁰² Koldewey, s. 67.

⁵⁰³ Bell, s. 180.

⁵⁰⁴ Koldewey, s. 68.

Resim 3.9. Koldewey'in oluşturduğu Güney Sitadel'in tamamlanmış hali

Güney Sarayı iki bölüm içermektedir. Yanlardan yaklaşık olarak 280, 320, 190 ve 125 metre ölçüleri ile güney yarısını çevreleyen duvar bir trapez (dört kenarlı) oluşturmaktadır.⁵⁰⁵ Nebukadnezar krallığının ilk yıllarında Babil'in ana sarayını onarmış ve arkeologlar tarafından Güney Sarayı olarak adlandırılmıştır. Saray 43,840 metre kare alanı kapsamakta, kent savunma duvarları içinde, kentin ana girişi olan İştâr Kapısı'nın güneyinde bulunmaktadır. Saray Alman arkeoloji keşif heyeti tarafından kazılmıştır ve zemin planı iyi bilinmektedir. Saray; avlulara, törensel odalara, özellikle taht odasına yönelen merkezi bir avluya sahiptir. Taht odasının ön cephesi İştâr Kapısı ve Tören Yolu gibi sırlı tuğlalar ile bezenmiş, fakat farklı motiflere yer verilmiştir. Sarayın yaşam odaları ana avlunun batısında yer almakta, diğer alanlar depo oda dizileri olarak belirlenebilir. Birkaç yüz yönetimsel belgeler sarayın kuzeydoğu köşesindeki tonozlu depoda bulunmuştur.⁵⁰⁶

Nabopolassar ve ardıllarının sarayları için şimdiye kadar herhangi Sümer törensel isim bilinmemektedir. Fakat Nebukadnezar'ın iki yazıtı Güney Sarayı'nın sıfatı hakkında bilgi oluşturmaktadır. İlki, Grotefend silindirinde “*saray, egemenliğimin mesken, büyük insanları birleştiren, zevk ve eğlence koltuğu, yabanilerin ehlileştiği yer.*” şeklinde geçmektedir. Buna aynı saray “*saray,*

⁵⁰⁵ Lyon, s. 310.

⁵⁰⁶ Beaulieu, “Palaces of Babylon and Palaces of Babylonian Kings”, s. 9.

insanların harika evi, bölgenin birleştiricisi, saf oda krallığın kutsal yeri” olarak tanımlayan East India yazıtı ve paralel metinler eklenebilir.⁵⁰⁷

East India House yazıtında II. Nebukadnezar Güney Sarayı'nın ana kraliyet ikametgâhı olduğunu belirtmektedir. Asur sarayları gibi, Güney Sarayı imparatorluk görkeminin bir sergisi olmalıydı, bu yüzden adı “*İnsanların Hayret/Merak Evi*” olmuştur, muhtemelen resmi ya da törensel isim olarak anlamak gerekmektedir.⁵⁰⁸ Esagil tabletinde Nebukadnezar sarayın mevcut durumunu şöyle anlatmaktadır:

*“Babil’de, sevdiğim, favori şehrimde, insanoğlunun harika evi, bölgenin merkezi, parlayan konut, Kralın ikameti, Babil’de Babil yerinin üzerinde, İmgur-Belden doğu kanalı Libil-higalla’ya, Fırat nehri kıyısından Aiburşabu’ya, Nabopolassar, Babil kralı, benim olma sebebi, babam, saray ham tuğladan inşa etti ve içinde ikamet etti- yüksek suların sonucunda temeli zayıfladı ve Babil sokağının dolmasından dolayı Sarayın giriş yerleri çok alçak olmuştur. Kurutulmuş tuğla duvarlarını yıktım ve temel taşını açığa çıkardım ve suların derinliğine ulaştım. Su ile karşılaştım temellerini sıkıca yerleştirdim ve onu bitüm ve pişmiş tuğla ile dağ gibi yükselttim. Muazzam sedirlerin uzunlamasına çatısı için serilmesini sağladım. Sedirden kapı kanatlarını bakır ile kapladım, bronz kapı eşiklerini ve sandıklarının kapı boşluklarına yerleştirdim. Gümüş ve altın ve pahalı taşların, bunların hepsi lüks, görkemli, zengin, varlıklı olarak görülebilen bunların hepsi oldukça itibarlı içine yağdım, kraliyet hazinesinin devasa bollukta sarayın içinde depoladım”.*⁵⁰⁹

Saray dört birim içinde beş büyük avluya sahiptir.⁵¹⁰ Birinci avlu ana girişin bulunduğu doğuda yer almaktadır. İkinci avlu devletin resmi işlerinin yürütüldüğü merkez olarak işlev görmüştür.⁵¹¹ Üçüncü avlu ise taht odasını erişimi sağlamak ve avluların en büyüğünü oluşturmaktadır. Taht odasına giriş avludan oluşturulan üç giriş ile sağlanmaktaydı.⁵¹² Dördüncü avlu krala beşinci avlu ise kraliçeye ait odaları içermekteydi. İhtar Kapısı sarayın kuzeydoğu köşesinde yer almakta ve Tören Yolu (Ar-Ubur) buradan başlamaktaydı.⁵¹³

⁵⁰⁷ George, “Palace Names and Epithets, and The Vaulted Building”, s. 2.

⁵⁰⁸ Beaulieu, “Palaces of Babylon and Palaces of Babylonian Kings”, s. 9-10.

⁵⁰⁹ Koldewey, s. 113.

⁵¹⁰ George, “Palace Names and Epithets, and The Vaulted Building”, s. 2.

⁵¹¹ Akdeniz, s. 38.

⁵¹² Gates, s. 254.

⁵¹³ Akdeniz, s. 38.

Tören Yolu'ndan oluşturulan ana giriş, büyük bir kapının 40x60 metre büyüklüğünde bir avluya yönelen doğu kısmında görülmektedir. Ana girişin güney tarafında, daha düşük bir seviyede, biraz ilginç kemerli kapı boşluğu olan eski duvarlı bir genişlik mevcuttur. Birkaç kez yükseltelen kapı eşiği, caddenin 20 feet altında olduğu için kapı aralığı kapatılmıştır. Kemer aslında üç dairesel yöne sahiptir ve sadece iki üstteki kalmıştır. Kemerler sırlanmış çiniler bitüm kaplama ile oluşturulmuş ve her biri arasında düz çini dizilere sahiptir.⁵¹⁴

Bu avlunun karşısında 35x40 metre boyutunda ikinci avluya geçiş yapan bir geçiş bulunmakta ve bunun ötesinde binaların büyük kompleksinin merkezi yakınlarında 50x60 metre büyüklüğünde üçüncü bir avlu bulunmaktadır. Üçüncü avlunun güneyinden üç kapı kalıntıları arasındaki, 53x18 metre boyutlarında bir oda, en büyük ve en güzel salona yönelmektedir. Burada sütun, şerit ve hayvan formlarını temsil eden, özenle hazırlanmış zengin bir şekilde renklendirilmiş çiniler bulmaktayız. Koldewey'e göre burası Nebukadnezar'ın taht odasıdır. Bir girinti ya da niş odanın güney duvarında bulunmakta ve tahtın bulunduğu yer olarak düşünülmektedir. Taht odasının dış duvarı ağaçlar, hayvanlar ve geometrik süslerle bezenmiştir. Sarayın kuzey kısmında on dört küçük tonozlu depo bölmeleri yer almakta ve bunlar Nebukadnezar'ın Medli eşi için inşa ettiği Asma Bahçeler'in temelleri olarak tahmin edilmiştir.⁵¹⁵ Kasrın geri kalan güney yarısı büyük geçiş yolları, salonlar ve oda bölmeleri ile doldurulmuştur. Oda bölmeleri sarayın yatak yerleri, resmi daireler, depo odaları olarak kabul edilmiştir.⁵¹⁶

Neriglissar'ın saray üzerindeki çalışması batı kısmının üst bölmelerinin restorasyonunu kapsamaktadır. Nabonidus büyük avluyu tekrar güzel büyük tuğlalarla kaplamış ve bunların çoğu yerlerinde bulunmaktadır.⁵¹⁷ Kitabı Mukaddes'te yer alan Belşazar'ın Şöleni ve Büyük İskender'in öldüğü saray olarak tahmin edilmektedir.⁵¹⁸

⁵¹⁴ Bell, s. 180.

⁵¹⁵ Gates, s. 254.

⁵¹⁶ Lyon, s. 310.

⁵¹⁷ Koldewey, s. 68.

⁵¹⁸ Gates, s. 254.

3.6.3.1. Güney Sarayı'nın Batı Uzantısı

Nabopolassar Sarayı'nın batısında 40 metre genişlikte ek bir bina vardır. Daha alçak diziler Nebukadnezzar dönemine tarihlenmekte olup, üst diziler Neriglissar dönemine aittir. Güney Sitadel'e yapılan eklemeyi oluşturmaktadır. İlk olarak bu bina doğu kısmı ile aynı seviye planındadır. Ancak, temeller farklıdır. Duvarlar açık olarak genişletilmiş bir altlık/temel üzerinde durmakta ve tüm odalar planlanan zemin kaplama seviyesinde tuğla ile doludur.⁵¹⁹ Küçük derin boşluklar sık sık bu dolgu içerisinde odaların köşelerine yakın bırakılmış, belki de binanın çizgilerini belirtmek amacı ile kullanılmıştır. Özenle hazırlanmış önlemler neme karşı batı duvarını koruma altına almaktadır. Yüksek bir set, hemen hemen İmgur-Bel hendeği seviyesine ulaşan, karşısına yığılmış, kuzey ve güneyden moloz tuğladan düşük bir duvar ile desteklenmiştir. Duvarı izole etmek/yalıtmak için asfalt ve kıvrımlı hasır ile kaplanmış ve tuğlalar yanlamasına yerleştirilmiştir.⁵²⁰

3.6.3.2. Güney Sarayın Doğu Cephesi

Doğu cephesi Tören Yolu ile paralel uzanan bir savunma suru içermektedir. Kısa aralıklarla yerleştirilen ve ana girişi sığ bir girintiye ve genelde olduğu gibi iki kule yana yerleştirilmiş süvari kuleleri ile korunmaktadır. Girinti kuzeyde, güneyden daha sığdır. Bu kapı yolu muhtemelen Beltis duvarıdır çünkü, çoğu yönden geri kalandan farklıdır.⁵²¹

Tuğlalar daha küçük (31.5x31.5x7.5) olup, birleşme yerleri asfalt ve kamışlardan oluşturulmuştur. Bu duvar parçası sokak kaplaması altında yaklaşık 6 metre uzanan bir eşikle kemerli bir giriş yoluna sahiptir. Bu kapı, genellikle kemerli kapı olarak bilinmektedir. Zeminin genel yükseltilmesi sırasında kerpiç tuğlalarla doldurularak kapatılmıştır. Öyle görünüyor ki, daha sonraki bir dönemde ikinci öneme sahip bir kapı buraya yerleştirilmiştir. Zira küçük bir kısmı bulunmuştur. O, büyük bir ihtimalle arkasında uzanan sarayın içine yönelmektedir. İki kapısı bulunmaktadır, biri doğrudan diğerinin arkasındadır, duvarın hem iç hem de dış yanlarından bir tuğla ile oluşturulmuş yivlerden bu sonuç elde edilmektedir. İç kapı sadece küçük bölmeye giren ve dış kapıyı arkasından kapattıktan sonra giren biri

⁵¹⁹ Koldewey, s. 126.

⁵²⁰ Koldewey, s. 127.

⁵²¹ Koldewey, s. 68-69.

tarafından açılabilir. Dış kapı kuzey duvarda bir oyuk içinde arkaya ve öne doğru itilen büyük kalın bir ahşapla bağlanmıştır. Bu dönemin sanatı ve kemerin dış görünüm yapı tekniği oldukça karakteristiktir. Birbiri üzerine 3 halka serisi içermekte, her biri düz bir tabaka ile kaplanmıştır. İç kemer ayağı asfalta batırılmış kavak kerestesinden yapılmış mengenerle beraber birbirine bağlanmıştır. Daha alçak halka yalnız olarak bir gerçek kemer formunu, daha yüksek her bir halka en sonundakinden daha yüksek sırada başlamakta ve sadece yarım dairenin bir parçasını takip etmekte, böylece bir daire parçası oluşturmaktadır.⁵²²

Sur bir temel yatağı seviyesi boyunca durmaktadır. Dışta sur diktir, fakat içte diziler birbiri arkasına biraz çekilmekte, hafif bir eğim oluşturmakta ve surları biraz alttan üstekilere göre kalınlaştırmaktadır. Surların bu eğimli olması Nebukadnezar dönemi binalarında oluşmamaktadır. Duvarın bu eski parçası üzerinde, güneye ve kuzeye doğru üç kulesi ile birlikte, sonraki surlar yivli olarak inşa edilmiş ve eski duvarın gerekli olduğu kadar çentiklenmesi amacıyla dilli genişleme birleşme yerleri ile inşa edilmiştir. Sonraki duvar üst kısmı yıkılan sadece bir temeli oluşturmaktadır ve kulelere yer verilerek inşa edilmiştir.⁵²³

Uzun kuzey kısmının daha alçak kısmı 7 kulesi ile birlikte hem dönem hem de stil olarak kemerli kapı ile benzerdir. Üst kısım dilli genişleme eklentileri komple kullanılmıştır ve kuvvetli bir güçlendirme iç kısma eklenmiştir. Nebukadnezar'ın mimarları bu noktalar üzerinde oldukça tutarlıdır. Kuzeydeki kapı kemerli kapı ile kesişmektedir ve daha sonraki bir tuğla işi ile kapatılmıştır. Köşedeki kapı İstar Kapısı'na dayanmakta böylece İstar Kapısı'nın iki kerpiç duvarları ile çevrelenen alana girişi karşılayabilmektedir.⁵²⁴

3.6.3.3. Güney Sarayın Doğu Avlusu

Beltis kapısı içinden genel avlu kapısı içine girilmekte, geniş kapı yolu ile birlikte iki odaya açılmaktadır. Bunlar hisar savunması kullanımı için iyi yerleştirilmiş ve avluya erişimi sağlamaktadır. Diğer iki oda, bekleme odaları olarak düşünülen odalar tarafından kapatılmaktadır. Doğu avlusunun kuzey ve güneyine ulaşım geçiş yolları ya da ara yollarla sağlanmaktadır. Burada resmi görevlilerin

⁵²² Koldewey, s. 70.

⁵²³ Koldewey, s. 71.

⁵²⁴ Koldewey, s. 71.

evleri oluşturulmuş, bunlara benzer olanlar diğer avlularda da bulunmuştur. Burada diğer avlulara göre daha küçük boyuttadırlar ki bu evler açıkça önem derecesine göre inşa edilmiştir. En geniş ikamet yerleri genellikle avluların güney yanına yerleştirilmiştir. Bu evlerin odaları aynı şekilde küçük bir avlu etrafında gruplanmış ve bu özellik odaların kare zemin planından kolayca belirlenebilmektedir. Daha küçük evler sadece bir avluya sahipken, daha geniş olanlar iki ya da daha çok avluya sahiptir. Böylece 1, 2, 3, 6 ve 10 bir avluya sahipken; 4 ile 5, 8 ile 9, 11 ile 12 iki avluya sahiptir. Duvar altındaki boşluğun kısa kesilmesi nedeni ile sonraki 2 avlulu olanı hafifçe kare planı aşmaktadır. 8 ile 9. evlerinin büyük avluya açılan iki geniş odası bulunmakta, fakat diğer odalarla herhangi bir direk ulaşımı yoktur. Bu odalar böylece büyük avludan halka açılan ofis karakterlerini taşımaktadır. Resmi görevliler bu odalara kendi odalarının önünde avluya açılan küçük geçiş yolları vasıtasıyla girebilmektedirler.⁵²⁵

Hepsinde olduğu gibi, büyük avlular ve en geniş binalar güneyde yer almakta, böylece bu evlerin her biri içinde ana oda avlunun güney tarafında yer almaktadır. Bu evin en güzel yerini oluşturmaktadır çünkü hemen hemen tüm gün boyunca gölge altında bulunmaktadır.⁵²⁶

Pencereler oluşturulmuş gibi görünmüyor. Hatta hiç bulunamamış ve zemin planı da bunu desteklemektedir. Evlerin çatıları düz biçimde yapılmış ve sıcak iklimden dolayı akşam ve geceleyin çatıya çıkmaktadırlar. Böylece odalar çok fazla depo odaları olarak kullanılmış, sadece ana oda bunun dışındadır, çünkü işlerle ilgili görevliler buraya gelmektedirler. Kasr'ın güneydoğu köşesinde en erken Nebukadnezar tuğla mühürleri ortaya çıkmakta ve kralın burada yeni inşaat faaliyetine başladığı görünmektedir. Bu mühürler 6 satır yazıtlara sahiptir ve “*ben*” kelimeleri ile bitmektedir. Genelde bu efsaneler üzerindeki mühürlerin farklı çeşitleri aynıdır: “*Nebukadnezar, Babil kralı, Esagila ve Ezida'nın koruyucusu, Nabopolassar'ın oğlu, Babil kralı*”.⁵²⁷

Neriglissar kendine ait mühürde “*Neriglissar, Babil kralı, Esagila ve Ezida'nın koruyucusu, iyi başarıları başarmış*” metni ile bulunmaktadır. Nabonidus kendisine

⁵²⁵ Koldewey, s. 72.

⁵²⁶ Koldewey, s. 74.

⁵²⁷ Koldewey, s. 75.

ait mühürde “ *Nabonidus, Babil kralı, Nabu ve Marduk’un seçilmiş olanı, Nabubalatsuikbi’nin oğlu, bilge prens, ben*” ve “*Nabonidus, Babil kralı, Esagila ve Ezida’nın koruyucusu, Nabubalatsuikbi’nin oğlu, bilge prens*” metinlerini kullanmıştır.⁵²⁸

Oluşturulan temellerde kapı yolları sola açıktır. Böylece her birinin inşa edilme süreci boyunca hatta su seviyesinin ulaşılmasından önce bağımsızca yerleşilmiş binaların ayrı blokları bulunmaktadır.⁵²⁹ Bu blokları kapı boşlukları boyunca beraber bağlamak için, zifte batırılmış kavak ağacı kirişleri aralıklara gömülmüş ve kısa çapraz parçalarla duvar başına yerleştirilmiş, böylece devasa perçinler oluşmuştur. Ev avlusunda, v27, duvarın içine inşa edilen bir tuğla bulunmuştur. Tuğla 6 satırlı yazıtı içermekte ve şöyle devam etmektedir:

“Nebukadnezzar, Babil Kralı, Nabopolassar’ın oğlu, Babil Kralı, ben. Saray, Babil’in (ya da Babil Yeri) topraklarında krallığının ikamet yeri, Babil’de olan, ben inşa ettim. Muazzam orman, Lübnan dağlarından Görkemli sedirler getirttim, ve Sarayın tavanı için onları serdim. Dualarımı duyan merhametli tanrı Marduk: inşa ettiğim ev, zevkleri ile onu memnun etsin; İnşa ettiğim Kisu, çürümesi yenilensin; Babil’de yürüyüşüm yaşlanıncaya kadar devam etsin; neslim siyah noktalar üzerinde sonsuza kadar hükümsin”.⁵³⁰

Güney Sitadel’in tümüne yayılmış, özellikle merkezi kısımda, ikinci tür 8 satır yazıtlı tuğla önceki gibi devam etmektedir, fakat Lübnan sedirlerinden bahsedilmemiştir.⁵³¹ Yazıttaki bilgiler şöyledir:

“Nebukadnezzar, Babil kralı, Esagila ve Ezida’nın koruyucusu, Nabopolassar’ın oğlu, Babil kralı, ben. Saray, krallığının ikamet yeri, Babil’de Babil yerinde inşa ettim. Temellerini yer altı dünyasının göğsüne sıkıca toprakladım ve asfalt ve fırınlanmış tuğla ile Sarayı dağ gibi yükselttim. Israrlı isteğinle, tanrılardan birinin isteği, Marduk, inşa ettiğim evin doluluğu ile memnun olabilirim,

⁵²⁸ Koldewey, s. 79.

⁵²⁹ Koldewey, s. 82.

⁵³⁰ Koldewey, s. 84-85.

⁵³¹ Koldewey, s. 85.

*neslim ile birlikte. Neslim sarayın içinde her bir siyah nokta üzerine hükmedebilsin”.*⁵³²

Bu yazıtlara göre Güney Sarayı “*Babil yeri*” üzerinde durmakta ve Koldewey’e göre burası *Babilu* ya da Babilani, “Tanrının Kapısı” ya da “Tanrıların Evi”, olarak adlandırılan en eski yerleşimdir.⁵³³

Güney Sitadel’in doğu avlusu Nebukadnezzar’a ait tuğlalarla zemin kaplaması yapılmış ve restore edilmiştir. Zemin seviyesi hafifçe eski kaplamanın üstüne çıkmakta, asfaltla kaplanmış, köşelerde Nebukadnezzar’a ait mühürleri taşıyan hemen hemen tam olarak 50 cm karelik güzel çinilerle serilmiş yeni zemin dolgu materyalleri ile doldurulmuştur. Dikey bağlantılar alçı harcı doldurulmuş ve asfalt hiç kullanılmamıştır. Böylece kaplama serpiştirilmiş rutubete karşı nemi tutması sağlanmıştır, çünkü asfalt temellere sızmasını önlerken, pişmiş çiniler nemi hızlıca emmektedir. Avlu duvarlarının kaplanıp kaplanmadığı ya da alçı kaplamaya sahip olup olmadığı bilinmemektedir. Ana kapılar her halükarda aslanlı sırlı tuğlalarla bezenmiş ki bunlar bütün avlularda bulunmuştur.⁵³⁴ İç oda bölmeleri daha kalın bir alçı kaplama üzerine serilen saf alçı güzel bir astar ile kaplanmıştır. Doğu ana kapıdaki odada bunun az bir kalıntısı ele geçirilmiş ki burada eski duvar zemin seviyesinin toprak yığma ile yükseltilerek korunmaktadır. Avluda bir sütunun temeli ve beyaz alçıtaşında sütun başlığı bulunmuştur. Temel aynı çanak biçiminde forma sahip ve dış hatlı şeritlerle dairesel yaprak süslemeye sahiptir.⁵³⁵

3.6.3.4. Güney Sarayının Ana Avlusu

Merkezi Avlu’ya (M) bir kapı yolu ile girilmekte olup, kapı doğu kapısına benzemektedir. Ancak, burada hem bitişik odalar herhangi bir kapı olmadan geniş bir açılış ile bunları bağlayan yan bölmeye sahiptir hem de bir kapı ile geniş bitişik evleri birbirine bağlamaktadır. Burada açıkça bir hükümet bürosu fikri ortaya çıkmaktadır. Bu ana kapı bölmeleri Koldewey’e göre adalet mahkemeleridir, mahkeme yan odalarda yapılmış ve buraya yalnızca evlerden erişilmekteyken, davacılar ana kapı bölmelerini kullanmış ki buraya da hem avlulardan hem de kapı yolundan erişilmektedir. Yine, burada güney ev istisna olarak iki avlusu ile (21 ve

⁵³² Koldewey, s. 86-87.

⁵³³ Koldewey, s. 86-87.

⁵³⁴ Koldewey, s. 88.

⁵³⁵ Koldewey, s. 89.

22) geniştir ve geniş bir salon merkezi avluya açılmaktadır. Büyük ihtimalle burası en yüksek devlet görevlisine aittir. Büyük salonun arkasında sıralı yan bölmeleri ile halk işi yönetimi işlevini gören, çoğunlukla avlulara benzer, 3 bölme bulunmaktadır. Buradan, bitişik evin yanı sıra, ayrıca 23 etrafında çok sayıda odaları içeren, doğrudan bir iletişim vardır. Ayrıca birçok kapıyla ara verilen, batı yanda kraliyet özel ofisleri bulunmaktadır. Kuzeyde bir ev iki avlusuyla (13 ve 14) ve iki iş ofisi merkeziyle avluya açılmakta ve altı tek avlulu evler (15, 16, 17, 18, 19, 20) bulunmaktadır. Avlu 13'e yakın uzun geniş bölmenin amacı bilinmemektedir. Bitişik ofiste duvarlı bir kuyu bulunmaktadır, bu da bir evde genel olmayan bir özelliktir.⁵³⁶ Avlunun kaplaması tanımlananlarla benzer olarak hatta Nabonidus tarafından tekrar, daha eski zemini 50 cm genişlikte kendi mührünü taşıyan kaplama blokları ile kaplamıştır.⁵³⁷

3.6.3.5. Güney Sarayının Kuzey ve Güney İstinad Duvarları

Nabopolassar'ın sarayının güney istinat duvarında Nebukadnezzar'a ait tuğlalar daha alçak dizilerde bile görülmektedir ve doğuya yakın tuğlalar mühürsüzdür. Burada duvarda bir açıklık bulunmaktadır. Bu açıklık Tören Yolu içinde uzun geçiştten geçen bir drenaj sistemi için çıkış sağlamaktadır. Kemerli üç açılma oldukça önemlidir. Bunlar kapı giriş yollarına benzemekte, fakat herhangi bir yiv, oluk bulunmamaktadır ki böyle açılmalarda genellikle bu yivler görülmektedir. Tuğlalar asfalt kamış içinde serilmiştir. Zeminden yaklaşık 7 metre yükseklikte, bu eski duvara yakın, bir diğer duvar başlamakta ve bu duvar da Nebukadnezzar tuğlaları ile inşa edilmiştir. Duvar düz bir temel üzerinde durmaktadır ve kuleleri daha alçak duvar ile uyumlu değildir. Bu yapılmış temel için bir form oluşturmak amacıyla saray ve eski duvar arasındaki boşluk tuğla ile doldurulmuş, ayrı bloklara bölünmüştür. Bu blokların her biri komşu olanının kademeli tarzda üstüne binmektedir. Böylece tüm üst kısımlar katı bir formda birbirine bağlanmış ve beklenmedik batmalara karşı önlem alınmıştır.⁵³⁸

Dışta, kapıların açılmasına olanak sağlayan, fakat drenaj için çıkışı kesen, güçlendirici bir kisu eklenmiştir. Sonraki binaların eklendiği yerde, ahşap kirişlerden bir ızgara bir birine dik açıda serilen ahşap kirişler yerleştirilmiştir. Kuzeyde, sonraki

⁵³⁶ Koldewey, s. 90.

⁵³⁷ Koldewey, s. 91.

⁵³⁸ Koldewey, s. 121-122.

güçlendirmeyi desteklemek için, kalın bir temel sarayın hemen önüne serilmiştir. Bu temelin altlığı güney yanda olduğu gibi aynı ilkede ayrı işleyen kademeli bloklarla düzenlenmiştir. Bu temelin üstünde yer alan duvar, yakın bir şekilde konulan dizilerle, derece derece saray duvarına çok yakın uzanmakta böylece birbirine temas etmektedir. Daha uzaktaki iki duvar kombine tek duvar oluşturmaktadır. Bu noktadan düzgün bir şekilde kulelenmiş istinat duvarı, doğuya doğru uzanan, aynı düzlemde devam etmektedir. Eski sarayın ötesine batıya doğru gerçekte nasıl uzandığı bilinmemektedir. Çünkü burada temeller, sarayın yanısıra batı uzantısı ile birleştirilerek oda yapmak için tamamen yıkılmıştır. Sarayın kuzey önü boyunca, sarayın sularını ve istinat duvarlarının üstündeki suları toplayan ve bu suları batıya taşıyan duvar içinde bir drenaj bulunmaktadır.⁵³⁹

Saray ve kerpiç duvar arasındaki orta boşluğun seviyesi orijinalde çok derindi, fakat ard arda yapılan değişimler boyunca saray zemin kaplaması seviyesine yavaş yavaş yükselmiştir. Daha geniş drenajlar, Ana Avlu'daki ya da Ana Sitadel'de olanlar gibi, bindirmeli sıralarla kapatılmış/çatılanmış, fakat bu küçük drenajlarda kemerleme/kubbeleme yöntemi kullanılmamıştır.⁵⁴⁰ Ancak daha küçük drenajlar daha alçak köşede iki düz tuğla dizisi beraber ve düz yerleştirilmiş tuğlalar ile kapatılmıştır. İstinat duvarlarının tepesi kulelere gömülmüş dikey oluklar aracılığı ile drenajı yapılmıştır. Bu oluk çeşidi Nabopolassar'ın sarayının güney yanı üzerindeki kulelerde ve kuzey surunun doğu kısmında bulunmuştur. Kerpiç duvarların içinde, yine de pişmiş tuğla olukları oluşturmak elzemdi. Böylece oluk dikey bir shaft formu oluşturmakta, onu üç yandan çevreleyen kerpiç yapı içine gömülmekteyken, dört yanı çevreleyen dış surlara ulaşarak uzanmaktadır. Bu dikkate değer yapı ile hem iç hem de dış şehir surlarında, tapınakların bazılarının yanı sıra karşılaşmalıyız.⁵⁴¹

3.7. Bahçeler

3.7.1. Asma Bahçeler

Koldewey, Asma Bahçeleri, Güney Sarayı'nın kuzeyinde yer aldığını belirlemiştir.⁵⁴² Koldewey'in Asma Bahçeler olarak belirttiği tonozlu binaya giriş

⁵³⁹ Koldewey, s. 122-123.

⁵⁴⁰ Koldewey, s. 124.

⁵⁴¹ Koldewey, s. 125.

⁵⁴² D. J. Wiseman, "Mesopotamian Gardens", *Anatolian Studies*, C. .33, Ankara 1983, s. 140.

bölmesi güney duvarda bulunan iki kapı ile sağlanmaktadır.⁵⁴³ Nebukadnezzar oluşturduğu bu tepeler üzerine her türden ağaçlar ekmiştir.⁵⁴⁴

Nebukadnezzar'dan 300 yıl sonra yaşamış Babilli rahip Berossus Babylonika adlı eserinde kuzey sarayı binasından bahseder, ünlü asma bahçelerin yeri aslında bu sarayda belirtilmiştir:

“(Nebukadnezzar) kenti güçlendirdikten sonra ve kapılarını kutsalmiş gibi bezedikten sonra, yeni bir saray babasının eski kraliyet sarayı yakınına inşa etti. Bu sarayı, yüksekliğini ve kalan bölümlerini tanımlamak uzun zaman alır. Ancak yapımı 15 gün almıştır, aşırı geniş ve görkemli biçimde bezenmesine rağmen. Bu sarayda Nebukadnezzar her çeşit ağaç çeşidi ile ekilmiş dağ gibi görünüm vermesi için yüksek taş teraslar inşa etti. Media’da büyüdüğü için dağlara sevgisi olan Eşi için Asma Bahçeler olarak adlandırılan şeyi oluşturdu ve hazırladı”.⁵⁴⁵

Berossus'un *Babylonika*'sı Babil'in ilk asma bahçeleri bahsini içermektedir. Nebukadnezzar'ın yazıtı böyle bahçelerden bahsetmez ve çoğu bilim adamını bahçelerin varlığı hakkında şüpheye düşürmektedir. Ancak bahçeler 1. binyıl saraylarının önemli özelliklerindedir ve yüksek ihtimalle Babil sarayları bazı bahçelere sahiptir. Asma yani teraslı olsun ya da olmasın bu bahçelerin varlığı ihtimali oldukça yüksektir.⁵⁴⁶ Kemerli bina Babil'deki Güney Saray'da yer almaktadır. Bununla ilgili az metinsel materyaller bulunmaktadır.⁵⁴⁷

Babil, kuzeyde olan, halen eski adını korumaktadır. Meydan şeklinde, 30 metreyi aşkın bir yüksekliğe ulaşmaktadır. Özellikle Araplar burada tuğla için kazılar yapmışlardır. Dip kısımda Araplar höyük içerisine yönelen büyük geçiş yollarının kemerlerini ortaya çıkarmış ve bazı bilim adamlarının Babil'in ünlü asma bahçeleri olduğuna inanmalarına neden olmuştur.⁵⁴⁸

⁵⁴³ Koldewey, s. 100.

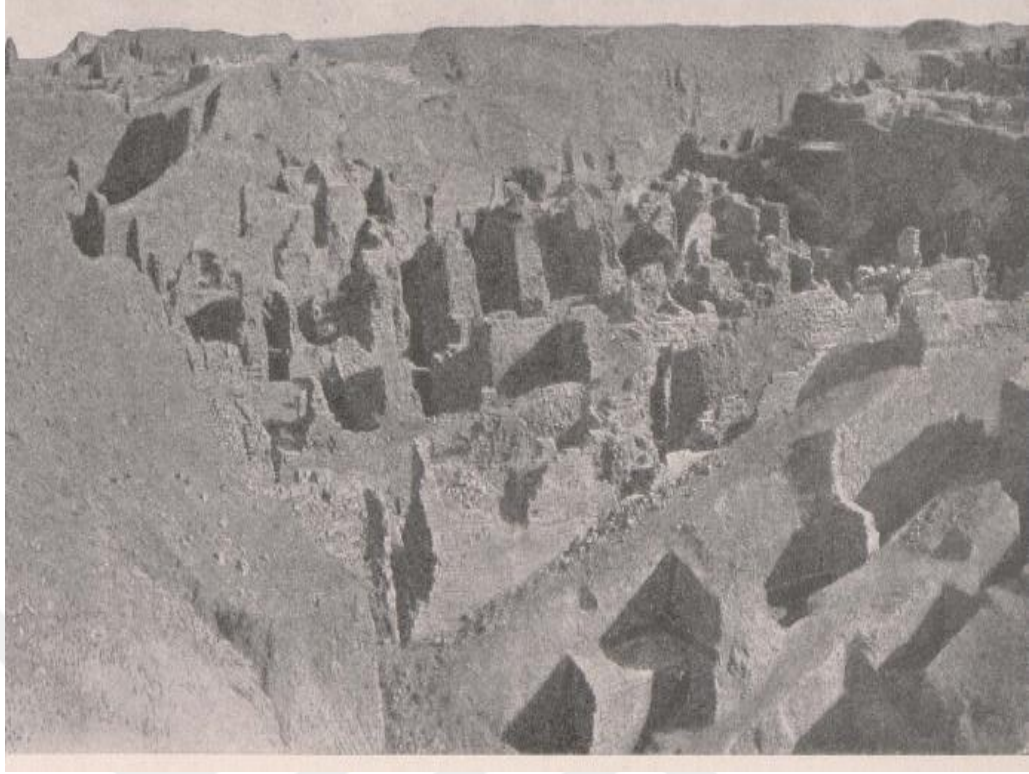
⁵⁴⁴ A. Leo Oppenheim, “On Royal Gardens”, *Journal of Near Eastern Studies*, C. 24, S. 4, Chicago 1965, s. 332.

⁵⁴⁵ Beaulieu, “Palaces of Babylon and Palaces of Babylonian Kings”, s. 10.

⁵⁴⁶ Beaulieu, “Palaces of Babylon and Palaces of Babylonian Kings”, s. 10.

⁵⁴⁷ George, “Palace Names and Epithets, and The Vaulted Building”, *Sumer: A Journal of Archaeology and History in Iraq*, C. 51, Bağdat 2001-2002, s. 1; Stephanie Dalley, “Ancient Mesopotamian Gardens and the Identification of the Hanging Gardens of Babylon Resolved”, *Garden History*, C. 21, S. 1, Melbourne 1993, s. 7.

⁵⁴⁸ Banks, “Excavations by the Germans” s. 357.

Resim 3.10. Koldewey'in belirlediği tonozlu bina kalıntıları

Sarayın en ilginç bölümü kuzeydoğu köşeye dört köşeli parmaklıktır. Ölçü olarak tam dikdörtgen olmamasına rağmen yaklaşık 40.5x37.4 metre boyutundadır.⁵⁴⁹ Koldewey tarafından şöyle belirtilmiştir: “*şekil ve boyut olarak benzeyen 40 hücre, merkezi bir geçişle birbirlerine iki yandan dengelenmiş ve güçlü bir duvarla çevrelenmiştir. Bu hafif düzensiz dörtgen etrafında yuvarlak dar ve kuzeyde ve doğuda büyük bir ölçüye sahip olan bir kalenin iç duvarının oluşturduğu dar bir koridorda ilerlerken, diğer benzer hücreler batıda ve güneyde uzanır. Bu batı hücrelerden birinde, Babil'de ya da antik dünyanın başka yerlerinde bilinen diğer kuyulardan ayrılan bir kuyu var. Birbirine yakın yerleştirilmiş üç şaft, merkezde kare bir alan ve her bir tarafta dikdörtgen olan bir düzenleme yer almaktadır*”r. Koldewey'e göre bu mekanizma hidrolik bir makinedir; “*modern zincirli pompalar gibi kuyu üzerine yerleştirilen bir çark ile bir birine bağlanmış kovalar çalışmaktadır. Bir atlı vinç çarkı çalıştırmaktadır. Bu düzenek sürekli olarak su akışını sağlamaktadır*”. Kalıntılar tamamen saray zemininin altında yer almaktadır. Bütün odalar, kalenin doğu duvarının altındaki kemerli kapı girişinde olduğu gibi,

⁵⁴⁹ Bell, s. 184.

birbirinden düz fayanslarla ayrılan birkaç sıradan oluşan yuvarlak kemerler ile tonozlu olarak yapılmıştır.⁵⁵⁰

Zemin planının daha da incelenmesi merkezi odalar dış taraf dizileri gibi aynı aralıkta daha kalın duvarlara sahiptir. Bunun tek açıklaması önceki sonrakinden daha yoğun olarak ağırlaştırılmasıdır: *“taş birçok parçadan kanıtlandığı gibi inşaatta kullanılmış, şekilsiz olmalarına rağmen kalıntılardan bulunanlara şimdi şekil verilmiştir. Herhangi bir büyüklük miktarında yontulmuş taşın kullanıldığı sadece iki yer vardır- tonozlu binalarda ve kasrın kuzey duvarında ve çiviyazılı belgeler dâhil Babil’i temsil eden tüm metinlerde dikkate değerdir, taşın sadece iki yerde kullanımından bahsedilmiştir, bunlar; kasrın kuzey duvarında ve asma bahçelerde kullanılmıştır”*. Bu çıkarım Koldewey’in değindiği bu tek yapı ünlü *“asma”* ya da yapay olarak desteklenmiş Antik Babil’e bu kadar ün veren bahçe zeminlerini vermektedir.⁵⁵¹

Tüm odalar dairesel kemerlerle kubbelenmiştir. Bu kemerler tam olarak Sitadel’in doğu kapısında olduğu gibi çok sayıda halka dizileri içermektedir. Seviye dizileri ile birbirinden ayrılmıştır. Kemerin yerleştirildiği duvar gerekli dayanaklar ile sağlanmaktadır. Bir serbest duvardan diğerine kemer yapmak oldukça farklıdır. Yapı oluşturulurken tonozun bindirmesi duvarlarla birbirine denk gelmesi sağlanmıştır. Bu farklı gelişme ilk defa Mezopotamya’da Nebukadnezzar tarafından yapılmıştır.⁵⁵²

Mezopotamya’da Güney Sitadel’deki tonozlu ev gibi daha eski olanı bulunamamış, çatılama oda bölmelerinin birbirine bağlı büyük bir bağlama ile yapılmıştır. Asur ve Babil saraylarının hepsi ahşap kirişlerle çatılanmıştır. Ana avlunun taht odası muhtemelen kubbeli yapılmıştır. Merkezi oda bölmelerin bindirmesi sitadel duvarının karşısında kuzeyde ve güneyde diğer yönde kubbelenmiş oda bölmelerinin dış dizileri karşısındadır. Merkezi oda bölmeleri dış diziler gibi aynı aralıkta daha kalın duvarlıdır.⁵⁵³

⁵⁵⁰ Koldewey, s. 92.

⁵⁵¹ Bell, s. 185.

⁵⁵² Koldewey, s. 93.

⁵⁵³ Koldewey, s. 94.

Bina kullanımında taş kullanılmış ve kalıntılar arasından birçok parça ele geçirilmiştir. Yontma taşın kullanıldığı sadece iki yer bulunmaktadır; kubbeli bina ve Kasrın kuzey duvarı. Dikkat çekici olan şu; Babil'i tanımlayan tüm edebi metinler çivi yazılı yazıtlarda dâhil taşın sadece iki yerde kullanımından bahsedilmiştir; Kasrın kuzey duvarı ve Asma Bahçeler'de. Yazılı kanıtların yanı sıra kalıntılardan da anlaşıldığı üzere, diğerlerinden farklı olarak sadece tonozlu binada yer almaktadır..⁵⁵⁴

Strabo ve Diodorus tarafından 4 plethra (yaklaşık 120 metre) olarak verilen dairenin yan uzunluğu merkezi binanın incelenmesi ile bunun gerçek ölçülerin 4 katı olduğu saptanmıştır. Koldewey antik belirtilerle Herodotos'un kent surları gibi verdiği ölçülerle çok yanıldığını belirtmektedir. Koldewey bunun uzunluk ve genişlik dairenin çevresi ile karıştırıldığını düşünmektedir. Merkezi bina kemerleri destekleyen 16 duvar ve onları çevreleyen 4 duvarla toplamda 20 duvar üzerine durmaktadır.⁵⁵⁵ Ya orta kısım yukarı kat üzerine yüksekte kuleli yapılmış ya da merkezi bölmelerin kemerli çatısı doğrudan ağaçların ekildiği toprak tabakasına dayanmaktadır. Böylece zemin seviyesinde iç bahçe avlusu oluşturulmuştur. Kemerli çatı durumunda, çevreleyen koridor duvarı doğu avlusunda bulunan sütunların ya da payandaların temeli olarak işlev gördüğü belirlenmiştir. Ağaçların ekildiği, payandalı salonlarla bağlanan bir avlu Asur'un festival evi ile benzerlik göstermektedir. Böylece Marduk'un kutsanmış festivali için sunu evi olarak düşünülebilir. Bütün düzenlemenin mantıklı sonucu şüphesiz baskın yaz sıcaklığını etkisiz hale getirmektir. Bütün bina çatılanmış ve merkezi kısım diğer evlerin avluları ile benzeşmektedir. Çatı derin bir toprak tabakası ile korunmuştur. Ağaç yaprakları içinden odalara giren hava, bitkilerin devamlı akan suyu ile soğutulmuştur. Muhtemelen saray görevlileri de işlerinin büyük bölümünü bu serin odalarda sıcaktan korunarak yapmışlardır. Çatıdan gelen nemin engellenmesi için çatı, yontma taştan yapılmış güçlü çatı üzerine kamış ve asfalttan bir tabaka serilmiş ve bunun üzerine iki sıra tuğla harçla yerleştirilmiştir. Kurşun bir kaplama yine bunları en üste yerleştirilmiş derin toprak tabakasından ayırmaktadır. Asma Bahçeler yıllarca dünyanın harikası olarak görülmüştür. Asma Bahçeler'in dünyanın yedi harikası

⁵⁵⁴ Koldewey, s. 95.

⁵⁵⁵ Koldewey, s. 98.

arasında sayılmasının nedeni bunların oluşturulmuş bir binanın çatısı üzerine kurulmasıdır.⁵⁵⁶

3.8. Köprüler ve Su Kanalları

3.8.1. Fırat Köprüsü

Asfaltlı tuğla kaplamalı Tören Yolu, Peribolosun güney yanı yakınından devam etmekte, pişmiş tuğla ve asfalttan bir köprü ayaklığında batıda son bulmaktadır. Nehir üzerinde oluşturulan köprü ile karşıya geçiş sağlanmaktadır. Nehir yatağını değiştirmesine rağmen, zemindeki yığılma onun önceki akıntısını göstermektedir ve köprüyü destekleyen birkaç tuğla köprü ayakları kazılmıştır. Köprünün 7 ayağı ortaya çıkarılmıştır. Batıda olan ayak plan olarak biraz farklılık göstermektedir. Şimdiye kadar yapılan köprünün tam uzunluğu 123 metre ve 21 metrelik ayak uzunlukları yolun genişliğini aşmış olmalıdır. Köprü ayakları 9 metre genişlikte ve 9 metre aralıklarla yerleştirilmiştir. Ayaklar oldukça belirgin meyilli duvar ile inşa edilmiştir. Ayakların tuğlaları küçük boyutta, 31x31 cm ve mühürsüzdür. Dikdörtgen biçiminde oyuklar ayaklarda yer almakta ve ahşap güçlendirme kirişleri 50 cm ayrı olarak yerleştirilmiştir. Bunun üzerinde, 2 metrelik bir mesafede, ikinci benzer ahşap dizisi yer almaktadır. Ayakların yanları dış bükey ve önden kuzeye bakan bir nokta ile yüz yüze gelmektedir. Arka kısımda hafifçe kavislidir. Böylece ayak zemin planı bir geminin su hattını takip etmektedir. Köprünün sonundan kuzey ve güneye akan eski nehir yatağında, Babil'in son kralı Nabunaid tarafından inşa edilen bir duvarın kalıntıları vardır.⁵⁵⁷

Herodotos Fırat Nehri üzerinde oluşturulan köprüyü kraliçe Nitokris'e atfetmekte ve köprünün biçimi ile yapım aşamasındaki dönemi anlatmaktadır. Herodotos, öncelikle Fırat Nehri'nin yatağını çevirmek için bir çukur kazdığını ve yönlendirilen suyun çukuru doldurması ile yapay bir göl oluşturduğunu ifade etmektedir. Köprünün özelliklerini şöyle aktarmaktadır:

“o zaman ırmağın kentin içinden geçen bölümünde, her iki yakasını ve kapıların ırmağa açılan yerlerini, kale bedenlerinde olduğu gibi, pişmiş tuğla ile

⁵⁵⁶ Koldewey, s. 100.

⁵⁵⁷ Lyon, “Recent Excavations at Babylon”, s. 317.

örülmüş duvarlarla pekiştirdi; sonra kentin aşağı yukarı ortasına düşen bir yerde, taş ocaklarından getirilen taşlarla ve bu taşları demir ve kurşunla birbirine tutturarak bir köprü kurdurttu. Bu maden iskelet üzerine, gündüzleri dört köşe tahtalar uzatılıyor ve Babilliler bir yandan öbür yana geçiyorlardı; geceleri hırsız, uğursuz takımı karanlıktan yararlanıp geçemesinler diye tahtalar kaldırılıyordu”.⁵⁵⁸

Kasrın kuzey duvarında Nebukadnezar bloklarını güvercin kuyruğu mengeneler ile birlikte bağladığı görülmektedir. Bu durum ayrıca köprü için de belirtilmiştir.⁵⁵⁹ Köprüyü temsil eden Babil yazıtları arasında Nebukadnezar tarafından Nabopolassar’ın çalışması olarak anlatılan E-ulla silindiri içerisinde yer almaktadır: “Arahtu duvarının toprak seti ... İştâr Kapısı’ndan Uraş Kapısı’na, babam, benim olmama sebep olan, asfalt ve tuğlalar ile inşa etti, Fırat Nehri’nden geçmek için pişmiş tuğladan ayaklar kurdu”.⁵⁶⁰

3.8.1.1. Köprü Giriş Kapısı

Arazi köprü ayağı ile ilk köprü ayağı arasında Nabonidos’a ait mühürlü tuğlalarla yerleştirilmiş kuzeye uzanan uzun tahkimat duvarı çizgisinde serilmiş bir giriş kapısı yerleştirilmiştir. Şehir giriş kapıları ile genel olarak, bu giriş kapısı iç bir avluya ve iki devasa öne bakan kuleye sahiptir. Tuğlalar, şimdiye kadar görülen, Nabukadnezar mührüne sahip ve duvarın kendisi gibi asfalt içinde serilmiştir.⁵⁶¹

Köprüye erişim sağlayan giriş kapısı yolun etkilediği yerden 21 yard aralıklarla kuleleri olan bir nehir suru ile set çekilmiştir. Köprünün kalıntıları en üstten taşla kaplanmış 7 dev tuğla ayak içermektedir ve kaynak yönüne doğru tekne kavisi gibi şekillendirilmiştir. Ağır kerestelerle desteklenmiş bir yol ile bağlanmaktadır. Köprü Nebukadnezar tarafından Nabopolassar’ın yaptığı çalışma olarak tanımlanmaktadır. Giriş kapısı olarak Nebukadnezar zamanına tarihlenen bazı erken duvarlar olmasına rağmen, nehir duvarı Nabonidus tarafından ya inşa edilmiş ya da tekrar inşası gerçekleştirilmiştir.⁵⁶²

Doğu kapı yolunun ortasında, zemin kaplama üzerinde hafifçe oluşturulmuş ve kapı kanatları için bir durma olarak işlev gören dik duran bir tuğla kurulmuştur.

⁵⁵⁸ Herodotos, I. 186, s. 78.

⁵⁵⁹ Koldewey, s. 198.

⁵⁶⁰ Koldewey, s. 199.

⁵⁶¹ Koldewey, s. 199.

⁵⁶² Bell, s. 191-192.

Zemin kaplama 3.10 metre yükseklikte, Tören Yolu'ndan daha yüksektir. Giriş kapısı kısmen arazi köprü ayağına ve kısmen nehir köprü ayağına gömülmüştür.⁵⁶³

3.8.2. Su Kanalları

Su kanalları hem kentlerin içinden hem de dışından, çevresinden geçecek şekilde oluşturulmaktaydı. Su kanalları teknelerin geçebilecek kadar genişliğe sahip olduğu için ulaşım aracı olarak da kullanılmıştır.⁵⁶⁴ Kentin su ihtiyacı Fırat Nehri'nden oluşturulan kanallar vasıtasıyla sağlanmış ve bunun sonucunda kent kanallarla kaplı bir hal almıştır. Hendekler de bu kanallardan sağlanan sular ile doldurulmuştur.⁵⁶⁵ Kanallar direk nehir yatağından suyu sağlamıyordu, çünkü nehir yatağı suyu nadiren kanalların yüksekliğine erişebilmekteydi. Burada yapay kaldıraçlar gerekmekteydi.⁵⁶⁶ Yapılan kanallar sürekli bakıma ihtiyaç duymaktaydı. Ancak kanallar temizlenmek yerine yeni bir kanalın yapımı genellikle tercih edilmiştir. Çünkü kanalların temizlenmesi çok daha zorlu bir süreci kapsamaktadır. Yapılan yeni kanallar, eski kanalların paralelinde ve yakın olarak oluşturulmuştur.⁵⁶⁷

Herodotos Historia'sında kanallarla ilgili yer alan bilgiler kraliçe Nitokris'e ait olanlardır. Yazar, Nitokris'in Fırat Nehri'nin yukarı kısımlarında kanallar açtırdığını, Fırat Nehri'nin her iki yakasında da bentler ve kentten oldukça yukarı bir bölgede 420 stadlık bir yapay göl oluşturduğunu, nehirdeki fazla suyu bu göle yönlendirdiğini aktarmaktadır.⁵⁶⁸

3.8.2.1. Nabopolassarın Arahtu Duvarı ve Arahtu Kanalı

Mühürlü olanlarda kral pişmiş tuğla getirdiğini ve onlardan Arahtu duvarını yaptığını belirtmektedir. Böylece Nabopolassar döneminde Arahtu Güney Sarayı yakınlarında ve aslında tam olarak aynı yerde Sargon tuğlalarına göre de Fırat Nehri buradan akmaktaydı. Bunun sonucunda ya Arahtu sadece nehir için başka bir terimdir ya da zamanla nehir sık sık yatağını değiştirmiş ve Arahtu ile yer değiştirmiştir.⁵⁶⁹ Güney Saray binası bu noktada Arahtu duvarını yıkmıştır. Ancak bulunan Nabopolassar'a ait çok sayıda Arahtu tuğlasında kralın Arahtu duvarını

⁵⁶³ Koldewey, s. 200.

⁵⁶⁴ Gates, s. 71.

⁵⁶⁵ Gündüz, s. 51.

⁵⁶⁶ Koldewey, s. 19.

⁵⁶⁷ Rich, s. 15.

⁵⁶⁸ Herodotos, I. 185, s. 78.

⁵⁶⁹ Koldewey, s.140.

yaptığını anlatmaktadır. Yazıtlı tuğlalarda şöyle belirtilmektedir: “*Nabopolassar, vs., Esagila ve Babil koruyucusu, efendisi, Marduk için Arahtu duvarını yaptım*”.⁵⁷⁰

Pişmiş tuğlalarda yer değiştiren yazıtlar şöyle belirtmektedir: “*Nabopolassar, vs., koruma için pişmiş tuğla bir duvar ile Babil Dur’unu kuşattım*”.⁵⁷¹

Duvar, tüm tuğla içinde yarım bir tane arkasında olacak şekilde oluşturulmuş, tam bir tuğla ile yarım tuğla düzleminde devam edilmiştir. Üstteki dizide aynı düzenleme yanlamasına yerleştirilmiş yarım bir tuğla ile değişmiştir. Böylece daha eski hendek duvarının Arahtu’nun duvarı olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁷²

Nebukadnezzar’ın Wana Sedoum kalıntılarında bulunan silindirindeki ilgili kısımda kral Arahtu Kanalı’nın eski durumu ve yaptığı eklemeleri belirtmiş ve II. Nebukadnezzar döneminde Arahtu kanalının yan duvarları tamamlanmıştır:

“*Babam Arahtu kanalının hendek duvarını güvenli bir şekilde harç ve tuğladan inşa etmişti. Fırat Nehri’nin karşı kıyısı boyunca rıhtımı güzelce inşa etmişti, fakat tüm çalışmasını bitirmemişti. Fakat ben, onun ilk doğan oğlu, kalbinin neşesi, Arahtu’nun hendek duvarını harç ve tuğladan inşa ettim, ve onu babamın çok sert biçimde inşa ettiği hendek duvarı ile birleştirdim*”.⁵⁷³

Güney sarayının batısında, Fırat’ın orijinalde aktığı yerde, dikkate değer bir bina bulunmakta olup, duvarları devasa kalınlıktadır 20-25 metre genişliğe ulaşmaktadır. Duvar boyunca yoğun katı tuğla vardır ve Nebukadnezzar’ın mükemmel asfalt içinde serilmiş tuğlaları ile inşa edilmiştir. Bu bina ile İmgur-Bel Suru arasında dar bir su yolu bırakılmıştır; kuzey ve güney sonlarında sadece bağlayıcı ekleme parçaları içine birleştirilmiş, birkaç oyuk tarafından delinerek suyun geçmesine imkân sağlanmıştır. Batı sınırları açıkça tanımlanmamaktadır. Zemin planının kısmen uzun dört kenarı çok sayıda ayrı bölmeler içinde çaprazlama duvar ile bölünmektedir. Büyük bir merdiven ya da çıkış rampası güney açık alanın kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır.⁵⁷⁴

⁵⁷⁰ Koldewey, s. 141.

⁵⁷¹ Koldewey, s. 142.

⁵⁷² Koldewey, s. 144.

⁵⁷³ Banks, “Nebuchadnezzar as a Builder”, s. 314.

⁵⁷⁴ Koldewey, s. 144.

Güneyden uzanan Nabonidus duvarı bir kule ile binanın güneybatı köşesinde birleşmekte ve doğudan akan kanal bu kule içinden geçmektedir. Yapının Nebukadnezzar'ın Sippar silindirinde tanımladığı bina olduğu açıktır:

*“Herhangi bir zarar(?) Esagila'ya ve Babil'e olmaması için, bitüm ve tuğladan büyük bir tahkimatın nehirde (ha-al-zi ra-bi-tim i-na nari) inşa edilmesine neden oldum. Temelini su derinliğinden yükselttim, zirvesini ağaçlı dağlar gibi yücelttim”.*⁵⁷⁵

Duvarın önünde, kuzeyde su yer almaktadır. Bu kale hendeği, Fırat'ın ya da Arahtu'nun bir parçasıdır. Su tarafından kale üzerine olacak ani bir su baskınının kanallar aracılığı ile başarıyla tahliye edilmesi amaçlanmıştır. Buna karşı korumak için büyük ızgaralar taş bloklardan oluşturulmuş ve su altına kanal karşısına yerleştirilmiştir. Savunmaların her parçası, bir su kanalıyla her nereye gömülmüşlerse, dikkatlice ya taş ya da pişmiş tuğla ızgaralarla korunmuş ve onları yağmacılara karşı güvene almıştır.⁵⁷⁶ Bu duvarın önünde uzanan ve doğu duvarı önünde, ayrıca zannettiğimiz hendek Tören Yolu'na çıkışı kibarca yolunu açan bir su bendi ile üstü köprülenmiştir. Bu su bendi eğimli duvarlar ile yandan desteklenmiştir. Kuzey sonda dairesel bir sarnıç/su deposu daha sonra içine koyulmuştur. Böylece su bendi savunma hendeğini kaplamakta, Akropolis'e girmek için ana girişe erişim sağlamaktadır. Çatısı yapılmış dar bir kanal su bendine giriş izni vermekte ve suyu batıdan doğuya iletmektedir. Kanal çatısı yanlamasına yerleştirilmiş eğimli tuğlalarla oluşturulmuş ve Nebukadnezzar'ın moloz taşları duvarı gibi kil içinde serilmiştir. Kanal tekniği Kasr'ın güneyinde olanla aynıdır. Kanalın ana kanal olana döndüğü yere yakın Nabopolassar'ın Arahtu mührü ile bir tuğla yerleştirilmiştir. Bu tuğladan kanalın Arahtu Kanalı'nın devamı olduğu anlaşılmıştır.⁵⁷⁷

3.8.2.1.1. Etemenanki Peribolosunda Bulunan Arahtu Kanalı ve Kanal Duvarları

Su içinde duran Arahtu Duvarı, kalıntıları ile birlikte sadece su seviyesi altına 3.3 metre ulaşmaktadır. Nehir oturmalarının üst seviyesi herhangi bir orta boşluk olmadan 6 metre kalınlıkta ve tam olarak sıfır seviyesinde olan Nebukadnezzar

⁵⁷⁵ Koldewey, s. 145.

⁵⁷⁶ Koldewey, s. 179.

⁵⁷⁷ Koldewey, s. 180-181.

duvarının önünde yer almaktadır. Nabopolassar'a ait Arahtu Kanalı duvarı 31 cm mühürsüz tuğlalar içermekte olup, Nebukadnezar mührü taşıyan 33 cm tuğlalar ile yüzleşmektedir. Her iki duvar da peribolosun kuzey köşesine kadar uzanmaktadır. Buradan Nabopolassar duvarı düz bir çizgide Güney Sitadel'den 20 metre mesafede kuzeye doğru devam etmektedir. Nebukadnezar duvarından bir kol dik bir açıyla peribolosun kuzeyine dönmekte ve eski hendek duvarı yönünde devam etmektedir. Diğer bir kol buradan çiftlerli oyuk genişleme derzi ile birleşmekte ve Nabonidus duvarının kuzey kısmı rotasında devam etmektedir.⁵⁷⁸ Böylece burada birbirine yakın 4 duvar kısmı yer almakta ve bu duvar kısımlarının tamamı art arda farklı değişimlere uğramaktadır. Aynı yerde bir kanal her bir duvarın içinden geçmekte ve peribolosun kuzeyinde toplanan yüzey suyunu taşımaktadır. Biraz daha kuzey ileride Nabopolassar duvarına inen iki iniş merdiven yolu ile kesişmektedir. Bu kısım ikinci bir inşa döneminde duvarlanmıştır. Merdivenler Nabonidus duvarındaki giriş kapısında yer alanlar ile benzerdir.

Koldewey, Arahtu'nun Fırat Nehri'nin ne bir kanalı ne de kolu olmadığını, fakat yarı dairesel bir nehir genişlemesi olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla özel bir isme sahip olmakta ve Arahtu ismi Fırat'ın yanı sıra kullanılmaktadır. Nebukadnezar Eharsagila silindirinde diğer duvarlar içinde kendi duvarından bahsetmektedir: *“Ben .. Arahtu duvarlarının toprak setini/rihtımını asfalt ve pişmiş tuğladan inşa ettim, ve babamın yapmış olduğu toprak set/rihtım duvarları aracılığı ile onu güçlendirdim.”*⁵⁷⁹

3.8.2.2. Libil-Hegalla Kanalı

II. Nebukadnezar'ın Kanal Yazıtı adındaki yazıtta Libil-Hegalla (“Bolluk Getirsin”) kanalının oluşturulması ele alınmakta ve kanal hakkında bilgiler içermektedir:

“Libil-hegalla'nın, uzun zamandır harap olarak belirtilen Babilin doğu kanalı ve atıklarla kalıntılarla dolu olan, alanını aradım ve Ai-ibur-şabu caddesi kadar Fırat Nehri kıyısı uzaklığından, bitüm ve pişmiş tuğla ile, yatağını tekrar inşa ettim. Ai-ibur-şabu'da bir kanal köprüsü inşa ettim ve ana yolunu geniş yaptım”.⁵⁸⁰

⁵⁷⁸ Koldewey, s. 202.

⁵⁷⁹ Koldewey, s. 203.

⁵⁸⁰ Harper, s. 8-9.

İngur-Enlil duvarında kuzeyden 14. kulenin sit alanında altta kulenin içinde bir parça duvar vardır. Bu duvar Nebukadnezzar'ın asfalt ile serilmiş pişmiş tuğlalarını içermektedir. Küçük bir drenaj yüksek perdeden yan yatan tuğla parçaları ile kapatılmış/çatılanmış, bu tuğla çalışmasıyla drenaj 19 metre daha da doğuya devam etmektedir. Tuğla blok çalışması, 4.2 metre genişlikte ve kanal içermekte olup, bir geçiş yolu olma ipucunu vermektedir. Drenaj tuğla çalışması yanlardan gömme ayaklarla/duvar ayaklarıyla güçlendirilmiştir. Bu gömme ayaklar dış gibi yerin içine yapışmakta, doğuya doğru eğimli duvarların herhangi bir kaymasını engellemektedir. Drenajın kendisi ayrıca batıya doğru devam etmektedir.⁵⁸¹

Saray ve tahkimat duvarları arasında 13 metre genişlikte, Fırat'tan yönelen ve buradan hemen hemen doğu duvarına kadar akan geniş bir kanalın açık bir şeriti vardır. Daha küçük kanallar, 1.2 metre genişlikte, isimlendirilmiş tuğlalar ile kapatılmış/çatılanmış, Ana Sitadel'in devasa temellerinden kanala su sağlamak için kanal kollara ayrılmaktadır. Kollar saray seviyesi ile dört köşeli kuyu shaftları ile birleşmektedir. Sarayın ve kuzey tahkimat duvarı önünde kanalın toprak seti, temellerinden çıkıntılı, 2 metre genişlikte bir rampa oluşturmaktadır. Nebukadnezzar dönemi su seviyesi hemen hemen bu seviyeydi. Çünkü burada daha küçük kanalların kaplama çıkıntılı dizileri başlamakta ve kuzey duvarında kapının zemin kaplaması yerden sadece 1.5 metre yüksekliktedir. Büyük kanalın üste açıldığı açıktır. Büyük kanal daha sonraki dönemde güney kıyısı yanında akan ve içinde kaplanılan, yalnızca 1.8 metre genişlikte olan daha küçük bir kanal yerini almıştır.⁵⁸² Koldewey bu kanalı Arami damgalı "*Libilhi*" tuğlaların bulunmasından dolayı Libil-higalla kanalı olduğunu düşünmüştür.⁵⁸³

Sokak yol kaplaması İhtar Kapısı içinden uzanmaktadır ve güney kapı yolu avlusunda daha eski yol kaplaması yerindedir. Burada duvarlara yakın yukarı eğimli asfalt içinde üç tuğla tabakası vardır ve sığ bir kanal oluşturmaktadır. Duvarların içine biriken suların sızmasını engellemek amacı ile yapılmıştır. Diğer yerlerdeki benzer eğimler kaplama altında daha yumuşak dolgu materyallerin eşit olmadan

⁵⁸¹ Koldewey, s. 154-155.

⁵⁸² Koldewey, s. 167.

⁵⁸³ Koldewey, s. 168.

yerleştirilmesi ve fırınlanmış tuğla duvarların bağdaşmaması sonucu oluşturulmuştur.⁵⁸⁴

Sitadelin güneyinde cadde bir kanal ile kesişmekte ve bu kanal farklı dönemlerde hem genişliğinde hem de isminde farklılık göstermektedir. Nebukadnezar döneminde bu kanalın “Libil-higalla” olduğu tahmin edilmektedir. Höyükten caddenin yeniden başladığı yere kadar uzanan, kazılan kanalda su kalıntılarından oluşan tabaka tamamen ortaya çıkarılmış ve bazı yerlerde 3 metre genişliğe ulaşmaktadır. Bu kanal Nebukadnezar dönemine ait tuğlalardan daha sonraki geleneğe göre oluşturulmuş, tuğlaların en iyisi dışta, parçaları içte ve hepsi kil ile yerleştirilmiştir. Doğuya doğru kısa mesafede son bulmakta ve kanalın set çekilmesi ile ortadan kaybolmaktadır. Batıya doğru ilkin üç kat genişlemekte ve orada dar kademelerle toprak set içinden su seviyesine inilmektedir. Kanal sonra genel genişliğine dönmektedir.⁵⁸⁵

Dar kısımlarda, yaklaşık eski su seviyesi yüksekliğinde, önemli büyüklükte kare kireç taşı dizileri bulunmaktadır. Kuzey kıyının batı kısmında birçok tuğla derinliğinde kare bir aralık/kapı yer almaktadır. Tüm taşımanın etkisi bent kapağının bir çeşididir, bu da doğuda yüksek su seviyeli bir kanal ile daha düşük su seviyeli batıdaki kanalı bağlama amacı taşımaktadır. Bu yapı Neriglissar dönemine tarihlenmekte olup, kralın kanal karşısına tören alayının geçişinde zorluk olmaması için bir köprü inşa ettiğinde oluşturulmuştur. Daha erken dönemlerde cadde duvarlı setlerle bir baraj üzerinde yapılmıştır ki daha sonra hala kanal duvarları altında bulunmaktadır. Doğu kanalı, Libil-higalla, Nebukadnezar tarafından restore edilmiştir:

*“çok uzun zaman önce çökmüş toprakla? tıkanmış? Libil-higalla, Babil'in doğu kanalı, yerini aradım, Fırat kıyısından Ai-ibur-şabu'ya kadar yatağını fırınlanmış tuğla ve bitüm ile serdim. Ai-ibur-şabu, Babil sokağı, bir kanal köprüsü ekledim ve yolu büyük Efendim Marduk'un geçişi için genişlettim”.*⁵⁸⁶

Ayrıca kanalın yapıldığını Neriglissar kendisi de yazıtında belirtmektedir. Yazıt şu şekilde devam etmektedir:

⁵⁸⁴ Koldewey, s. 49.

⁵⁸⁵ Koldewey, s. 50.

⁵⁸⁶ Koldewey, s. 51.

“daha erken bir kralın (aslında) kazdığı, Doğu kol, fakat yatağını oluşturmadığı, (bu) kolu ben (tekrar) kazdım ve yatağını tuğla ve fırınlanmış tuğla ile oluşturdum; iyi, tükenmez suyu bölgeye yönlendirdim”.⁵⁸⁷

3.9. Evler

Evler yakın olarak dar sokaklarda kalabalıklar halinde toplanmıştır. Az açık alan bulunmakta ve ilk bakışta ev yapısı için gereken bir avlu ya da bahçe olması yüksek ihtimaldir. Evler kerpiç tuğladan güçlü duvarlar, güzel tuğla zemin döşeme ve çok sayıda dairesel kuyular ile batık şaflara sahiptir. Nabonidus ile Nebukadnezzar damgalı tuğlalar yerden 5.5 metre yüksekliktedir. 2.4 metre yerden yüksekliğe kadar belirtiler azalmaktadır. Yeni Babil seviyesinde olanlara benzer olarak daha kalın duvarlı evler bulunmaktadır.⁵⁸⁸

Yeni Babil Dönemi’nde yapılan evler ortada bir avlu ve bu avlunun etrafında düzenlenen iki oda ile üç bölümden oluşmaktadır.⁵⁸⁹ Özel evler geleneksel Mezopotamya mimarisine uygun olarak iki ya da üç katlı ve ortada bir avlu olacak şekilde düzenlenmiştir.⁵⁹⁰ Herodotos da Babil evlerini tanımlarken, evlerin çok katlı olduğunu (3-4 kat), duvarlarda tuğla kullanıldığını ve zemin kaplamalarında bitüm kullanıldığını aktarmaktadır.⁵⁹¹

Herodotos kentin evlerini şöyle tanımlamaktadır: “Bu kent iki mahalledir, zira içinden Fırat denilen ırmak geçer... kentin içerisi üç dört katlı evlerle doludur”.⁵⁹²

Evlerin düzeni orijinal Babil evlerinin gerekli bir şekilde dört yandan duvarlı bir çevre, içinde girişin karşısında, dar bir orta alan ile kuşatıcı duvardan ayrılmaktadır ve bir odalı müstakil ev gibi durmaktadır. Gelişim sürecinde diğer yan tekli bölmelere ekleme yapılmış, eklemeler kuşatıcı duvarın diğer yanlarına yakın inşa edilmiştir. Orta boş alanın ana evi gelen soygunculardan korunmak amacı ile bırakılma ihtimali yüksektir.⁵⁹³ İnce ev duvarları kerpiç tuğladan ya da tuğla

⁵⁸⁷ Koldewey, s. 52.

⁵⁸⁸ Koldewey, s. 240.

⁵⁸⁹ Çevik, s. 41.

⁵⁹⁰ Gates, s. 251.

⁵⁹¹ Gündüz, s. 28.

⁵⁹² Herodotos, I. 180, s. 76.

⁵⁹³ Koldewey, s. 63.

molozundan yapılmış, aralarında bırakılan geniş boşluklar bahçe görünümüne sahip olmuştur.⁵⁹⁴

Ev kapısının olduğu kısımdaki köşe büyütülmüş böylece kapı yeterli genişlikte bir duvar yüzeyine yerleştirilmiştir. Evler yanlardan genellikle çok yakın bulunduğu için, caddeye bakan herhangi bir pencerenin olmadığı sonucuna varılmıştır. Evler oluşturulurken mümkün oldukça daha geniş Babil sokaklarının oluşması amaçlanmıştır.⁵⁹⁵

Yeni Babil Dönemi'nde bir tüccara ait olan ev iki katlı olarak inşa edilmiştir. Ev toplam 18 odaya sahiptir. Odalar evin içinde bulunan avlu etrafında oluşturulan düzende yapılmış ve hamam bölmesi de mevcuttur. Evin kapladığı alan 30.5 metre uzunlukla birlikte 25 metre genişliğe sahiptir.⁵⁹⁶

3.9.1. Büyük Ev

Babil'de özel bir ev planlanırken, bir kare halinde ana odanın avlunun güney tarafında yer alması kaçınılmaz olmuştur. Diğer özellikler şartlara ve geçici ihtiyaçlara göre farklılık göstermektedir. Evin yan odaları az ya da çok sayıda olabilir, birkaç avlu ve onlara bağlanan odalar eve eklenebilir, fakat avlu ve ana oda daima bulunmaktadır.⁵⁹⁷

Merkez'deki bu büyük ev üç avluya sahiptir, avluların her birinin ana odası avlunun güney tarafında yer almakta ve boyut olarak eklenen avlu ile aynıdır. Evin geniş kapı girişi duvarda düz uzunluktadır. Diğer duvarların sahip olduğu gibi dişli planlama eklenmemiştir. Bu kapı yolundan bir vestibüle girilmekte (1), geniş avlu ile ana kısmın ya soluna ya da özel veya iki avlulu ikincil kısma ulaşılmaktadır. Evin geniş avlulu ana kısmı iş birimine ve genel halk ile görüşmeye adanmıştır. Bu özellik bu bölümde sadece güney kısımda ikinci bir dış kapının olmasından belirlenmiş ve bu kapı daha sonra duvarla kapatılmıştır. Bu küçük bir odaya açılmakta ve hemen ana oda ile iletişimi sağlamaktadır. Ayrıca bir mağaza olarak işlev görmüş olması mümkündür. Her durumda kişi burada törensel kuzey girişini kullanmaya mecbur kalmadan dışarı ile iletişim sağlayabilmiştir. Özel veya iki avlulu kısımdan

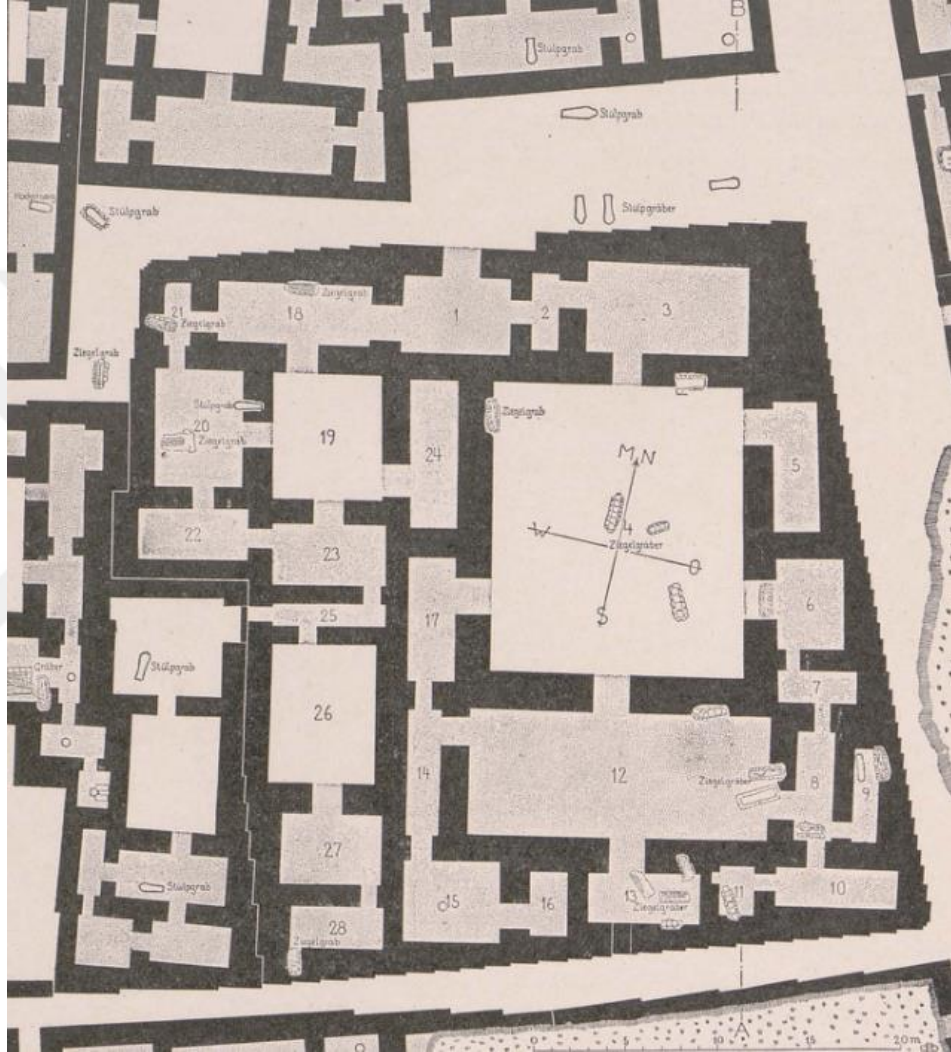
⁵⁹⁴ Koldewey, s. 239.

⁵⁹⁵ Koldewey, s. 242.

⁵⁹⁶ Gündüz, s. 27.

⁵⁹⁷ Koldewey, s. 286.

girildiğinde, çok küçük bir odadan geçilmekte (2), giriş odası ve nöbet kulübesi, emanet ya da bekleme odası (3) avluya varmadan önce yer almaktadır.⁵⁹⁸ Bunun doğusunda hizmetçi apartmanı (5), güneyde yaklaşık 14x7 metre boyutlarında gösterişli ana oda (12), sağında daha küçük bir dizi oda (17, 14, 15, 16) ve daha geniş bir dizi oda (6-11) solunda yer almaktadır.⁵⁹⁹

Resim 3.11. Büyük evin zemin planı

Bu her iki oda dizileri ana oda ile bir koridor (14, 8) aracılığıyla ve avluyla onların en kuzeyindeki oda (17, 6) ile iletişimi sağlamaktadır. İç odalar (15, 16, 10, 11) sokaktan pencereler ile aydınlatılmadığı sürece karanlık olarak kalmışlardır. Bu sokak penceresinin de oluşturulmuş olması çok mümkün görünmemektedir. Bu iç odaların birinde (15) bir kuyu bulunmakta, kuyu genelde olduğu gibi çanak çömlek

⁵⁹⁸ Koldewey, s. 287.

⁵⁹⁹ Koldewey, s. 288.

silindirlerle oluşturulmuştur. Bu odaların muhtemelen burada çalışan insanların uyuma ve ikamet odaları ya da depo odaları olması ihtimal dâhilindedir.

İkinci oda grubu görünüşte ev sahibinin özel hayatı için ayrılmıştır. Odalar daha küçük iki avlu (19, 26) etrafında gruplanmış, bu iki avlu kuzeyde olan ana odayla (23) ve birbirleriyle bir koridor vasıtası ile iletişimi sağlamaktadır. Bu koridorun batısında bir kapı bitişikteki bir eve yönelmektedir. Bu bitişik ev daha önceden inşa edilmiş ve bütüne bakıldığında, giriş odası (18) ve iki ana oda (23, 27) kolaylıkla fark edilmektedir.⁶⁰⁰

Evin orijinal zemin kaplaması iki kez onarıma tabi tutulmuştur. Tuğla tabakaları arasına, çoğunluğu Nebukadnezzar mührü taşıyan, sadece çok az bir toprak konulmuştur. Ev iskân edilirken, ev içi gömme yapılmamıştır. Evin Nebukadnezzar döneminde inşa edildiği düşünülmektedir.⁶⁰¹

Evin kerpiç duvarları kille sıvanmış ve bunun üzerine beyaz alçı harcı kullanılmıştır. Odalarda üst kat için oluşturulan merdivene ait herhangi bir iz bulunmamıştır. Ev ilk inşa edildiğinde, tüm alan herhangi bir dişli tasarım olmadan, içi toprakla doldurulmuştur. Bu da gerçek binanın üzerinde durduğu destekleyici bir teras formunu oluşturmaktadır ve eğimli bir duvar tarafından çevrelenmiştir. Terasın üstü kuzeydeki sokağın tuğla zemin kaplamasından 1.5 metre yüksekliktedir. Teras duvar üst yapı duvarları gibi çok kalın değildir, fakat üstünde duran dişli tasarıma kadar dış taraftan uzanmakta ve bu bir sütun kaidesi form çeşidi oluşturmaktadır. Ancak sokak seviyesinin sürekli yükseltilmesinden dolayı bu çok az gözlemlenebilmiş, sütun kaidesi sonraki yükseltile sokak ile ortadan kaybolmuştur. Dış duvar 90'dan fazla bu dişli tasarımlara sahip ve ahşap bağlama sistemi ile sağlanmakta ve güçlendirme amacındadır. Dış tarafta duran bir kiriş, her duvar yüzü ile paralel sonraki tuğla dizisinde bu aşağı yukarı sağına yerleştirilmiş bir kiriş ile kavranarak bir yanda son bulmaktadır.⁶⁰² Orijinal Babil evi, muhtemelen içinde duvarlı bir avlunun olduğu dikdörtgen biçiminde çatı ile kapatılmıştır.⁶⁰³

⁶⁰⁰ Koldewey, s. 289.

⁶⁰¹ Koldewey, s. 290.

⁶⁰² Koldewey, s. 292.

⁶⁰³ Koldewey, s. 293.

SONUÇ

Mezopotamya bölgesinin güneyinde yer alan Babil kenti, kurulduğu ilk yıllardan itibaren önemli bir kent olma özelliği göstermiştir. Kent ilk olarak Eski Babil kralı Hammurabi döneminde Mezopotamya coğrafyasında önemli bir kent olmuştur. Babil kenti, sahip olduğu konum itibarıyla önemli kavşak noktalarının kontrol edilebileceği bir pozisyona sahip olmuştur. Bu sebepten coğrafyadaki devletler kent üzerinde hâkimiyet sağlamak için birbirleriyle uzun mücadeleler vermişlerdir. Ayrıca Babil kentinden başlayan veya geçen ticaret yollarına sahip olmak da bölgedeki siyasi durumu sürekli etkilemiştir. Bu bağlamda Kuzey Mezopotamya bölgesinde yer alan Asur Devleti, Babil kentine sahip olmak ve MÖ 2. binyılın sonlarından itibaren bölgede söz sahibi olmak amacıyla girişimlerde bulunmuştur. Asur Devleti'nin Babil üzerinde söz sahibi olma isteği yıkılışına kadar devam etmiş, özellikle Asur kralı II. Sargon'dan sonraki dönemler oldukça hareketli geçmiştir.

MÖ 1. binyılda Babil'e hâkim olmak isteyen devletlerin birbirleriyle olan mücadeleleri sonucunda kent yıkımlara maruz kalmıştır. Bu yıkım dönemleri arasında Asur kralı Sanherib'in MÖ 689 yılındaki kenti yağmalayıp yıkması tarihteki yerini almıştır. Sanherib Babil şehri yağmalamasına yıllıklarında yer vermiş ve kenti baştanbaşa yıktığını, kentin içine kanallar açarak geride kalan parçaları nehre akıttığını anlatmıştır. Ancak bütün bu süreçlere rağmen Babil kenti varlığını sürdürmüş ve Yeni Babil İmparatorluğu zamanında bölgenin en önemli merkezi olmuştur. Yeni Babil İmparatorluğu kralları, özellikle Nabopolassar ve II. Nebukadnezar dönemlerinde gerçekleştirilen seferler sonucunda elde edilen ekonomik güç kentin gelişmesinde oldukça etkili olmuştur. Mezopotamya krallarının sahip olduğu gücü somutlaştırarak gösterme geleneği Yeni Babil Dönemi'nde de kendisini göstermiştir. Böylece Babil kenti genişlemiş ve anıtsal yapılarla zenginleştirilmiştir.

Babil kenti, Yeni Babil Dönemi'nde kapsadığı yaklaşık 1000 hektarlık alan ile antik dünyanın en büyük şehri olmuştur. İç Kent ve Dış Kent olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. İç kent bölümü 400 hektarlık bir alanı kapsamakta ve bazı antik şehirler kadar bir alana sahipti. Kentin içinden kuzey-güney rotasında akan

Fırat Nehri savunma için önemli bir yere sahip olmuştur. Fırat Nehri'nin doğu yakasını oluşturan iç kent bölümü saray ve tapınakları içermekteydi. Fırat Nehri'nin batı kısmında yer alan kent bölümü 130 hektarlık bir alanı kapsamakta ve bu bölgedeki surlar 4 km uzunlukta inşa edilmiştir.

Ele aldığım bu çalışmada MÖ 1. binyılda Mezopotamya bölgesinde kurulan Yeni Babil İmparatorluğu'nun başkenti olan Babil kentinde, Yeni Babil krallarının gerçekleştirdiği inşaat ve bayındırlık faaliyetlerini ele alarak kentin bu dönemdeki tarihsel süreç içerisinde gelişimini ortaya çıkarmak gayretinde oldum. Bunun için bulunan Yeni Babil İmparatorluğu krallarının kaydettiği silindir mühürler, tabletler, taş yazıtlar ve tuğlalar üzerindeki metinlerin aktardığı bilgiler ışığında gerçekleştirilen imar faaliyetlerini, yapılan arkeolojik keşif ve kazılarla birleştirilerek ortaya koymaya çalıştım. Şimdiye kadar ortaya çıkarılan Babil kenti çoğunlukla Yeni Babil Dönemi'ne tarihlenmektedir.

Yeni Babil Dönemin'de Babil kralları Nabopolassar ve II. Nebukadnezar tarafından yapılan surlarlarda diğer antik kentlerden farklı olarak sur blokları arasında boşluklar bırakılmak suretiyle geçiş yolu olarak kullanılmıştır. Surlar üzerine yerleştirilen kuleler ise küçük ev modellerini andıracak şekilde tasarlanmıştır. Surların yağmur suyundan etkilenecek bozulmasını en aza indirmek için surların üst kısımlarında biriken suların dışarıya aktarılmasını sağlayacak yivler oluşturulmuştur. Yapılan yivlerde pişmiş tuğlalar kullanılmış ve dışarıya açılan ağız kısımları üçgen şeklinde oluşturulmuştur. Babil kentinin iç surları toplamda 17.42 metre kalınlığı bulmaktayken, dış surlar 30 metre kalınlığa ulaşmaktadır. Surların yüksekliği ise ortalama 12 ile 20 metre arasında değişmektedir. Ayrıca surların önünde hendekler oluşturularak surların düşmanlar tarafından erişilmez olması amaçlanmıştır. Burdan da anlaşılacağı üzere kent savunması için oluşturulan surlar oldukça önem arz etmiştir.

Babil kenti surlarında oluşturulan kent giriş kapılarının dışarıya açılma noktaları ise farklı kentlere ulaşımı sağlayan yollar üzerinde planlanarak yapılmıştır. Kent giriş kapılarına verilen isimler genelde tanrı isimlerini alarak önceki dönemlerde görülen geleneğin takip edildiği anlaşılmaktadır.

Babil kentine anıtsal mimarisini kazandırmış olan tapınaklar genellikle avlu etrafında düzenlenen planda oluşturulmuştur. Babil kenti tapınakları inşa edilirken

kerpiç tuğlalar kullanılarak Asur tapınaklarından farklılık göstermiştir. Çünkü Asur tapınakları için oluşturulan duvarlar yaş olarak yerleştirilmiş ve yapı üzerinde kuruması sağlanmıştır. Ancak Babil tapınaklarında kullanılan tuğlalar önceden kurutulmuş veya pişirilmiştir. Babil şehrinin zigguratı olan Etemenanki temelden kare planında oluşturulmuştur. Ziggurat'ın üst katlarına erişimi sağlamak için ön ve yan cephelerden merdivenler oluşturulmuştur. Alttan üste doğru daralan bir profilde olan Ziggurat'ın en üst kısmında Tanrı Marduk için bir tapınak yapılmış ve bezenmiştir.

Kent içerisinde düzenlenen sokaklar belirli bir plana bağlı kalınarak yapılmıştır. Sokaklar kent içerisinde Fırat Nehri'ne paralel olarak düzenlenmiştir. Sokaklara verilen isimler genellikle dini isimlerdir. Kentteki Tören Yolu en önemli yolu oluşturmakta olup, kentin kuzeyinde yer alan İştâr Kapısı'ndan başlayarak kent içerisinde devam edip, Yeni Yıl Festivali tapınağına ulaşmaktadır. Tören Yolu duvarları ejderha, aslan ve boğa bezemeleriyle zenginleştirilmiştir. Bezemelerde uygulanan motifler belirli bir düzene sahip olmuşlardır ve bunların dini anlamları vardır.

Kentte oluşturulan saraylar genellikle Mezopotamya mimari geleneğinde yapılırken, boyut olarak daha büyüklerdir. Bu yüzden avlu sayılarında artış gözlemlenmiştir. Ayrıca Yazlık Saray olarak bilinen sarayda diğer saraylardan farklı olarak havalandırma bacaları oluşturularak sarayın daha serin olması sağlanmıştır. Bu özellik sonucunda da saray, Yazlık Saray ismini almıştır.

Fırat Nehri'nin iki yakasına yayılan Babil kentinde ayrıca nehir üzerinde köprü inşa edilerek kent içinde ulaşım sağlanmıştır. Köprü, Babil kentinde bulunmayan kesme taş bloklardan inşa edilmiş ve yedi köprü ayağı yapılarak oluşturulmuştur. Köprü ayakları belli aralıklarla yerleştirilmiş ve toplamda 123 metre uzunluğa sahip olurken, 21 metreyi aşan genişliği bulunmaktadır.

Babil kenti içerisinde oluşturulan kanallar ile kentin su ihtiyacı giderilmektedir. Ancak nehir yatağının daha alçak olması sonucunda yapay kaldıraçlar kullanılarak su kanalları ile aynı seviyeye getirilmiştir. Yapılan kanalların sürekli bakıma ihtiyaç duyması ve bakım işinin oldukça zor olması halkı yeni kanallar oluşturmaya itmiştir. Yapılan yeni kanallar genellikle eski kanala yakın ve paralelinde yer alarak oluşturulmuştur. Su kanallarının geçiş kısımlarına savunma duvarları denk

geldiğinde ise duvar içinden geçmesi sağlanmış ve taş ya da pişmiş tuğlalardan yapılan ızgaralarla savunma sistemleri oluşturulmuştur. Kanalların üst kısımları çatılanarak kapatılmıştır. Ayrıca kanalların akışını sağlamak için gerekli olan yerlerde bentler yapılarak geçişleri sağlanmıştır.

Babilde oluşturulan evler gruplar halinde inşa edilmiş ve dar sokaklara sahiptir. Yeni Babil Dönemi evleri genellikle bir avlu ve avlu etrafındaki oda bölmeleri ile üç kısımdan oluşmaktadır. Evler iki ya da üç katlı olarak oluşturulmuş ve üst kısımlara merdiven aracılığı ile çıkılmıştır. Yeni Babil Dönemi'nde Mezopotamya ev mimarisinden farklı olarak Babil'de dairesel kuyular ve şaflara da ev planında yer verilmiştir.

Babil kentinin sahip olduğu değer aslında bu dönemden itibaren önem kazandığı anlaşılmaktadır. Bunda en temel sebep şüphesiz kentin sahip olduğu güç ve bu güç oranında oluşturulan dini binalar, surlar, saraylar gibi yapılar etkili olmuştur. Öyle ki Babil kentinde yapılan Ziggurat Tevrat'ta da kendisine yer bulmuştur. Babil kralının oluşturduğu "Asma Bahçeler" dünyanın yedi harikası arasında günümüze kadar anlatılarak tarihteki önemini korumuştur. Nebukadnezar yaptığı bu çalışmalar sonucunda Babil kenti antik dünyanın en ihtişamlı kentine dönüşmüştür.

KAYNAKLAR

- AKDENİZ, M. Gül, *İlk Çağ Mimarlığı*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2016.
- AL-RAWĪ, Farouk N. H., “Nabopolassar’s Restoration Work on the Wall ‘İngur-Enlil’ at Babylon”, *Iraq*. C. 47, London 1985, s. 1-13.
- ALTAWHEEL, Mark, SQUİTİERİ, Andrea, *Revolutionizing a World: From Small States to Universalism in the Pre- Islamic Near East*, University College London Press, London 2018.
- ANDRE-SALVİNİ, Beatrice, *Babil*, (Çev. Elâ Uluatam), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2006.
- BAKER, Heather D., “The statue of Bēl in the Ninurta temple at Babylon”, *Archiv für Orientforschung (AfO)/ Institut für Orientalistik*, C. 52, Vienna 2011, s. 117-120.
- BANKS, Edgar J., “Nebuchadnezzar as a Builder”, *Scientific American*, C. 110, S. 15, New York 1914, s. 314/ 318-320.
- BANKS, Edgar J., “Excavations by the Germans” *Scientific American*, C. 108, S. 16, New York 1913, s. 357-359.
- BEAULİEU, Paul-Alin, “Palaces of Babylon and Palaces of Babylonian Kings”, *Canadian Society for Mesopotamian Studies*, C. 11&12, Canada 1986, s. 5-14.
- BEAULİEU, Paul-Alain, “A New Inscription of Nebuchadnezzar II Commemorating the Restoration of Emah in Babylon”, *Iraq*, C. 59, London 1997, s. 93-96.
- BEAULİEU, Paul-Alain, “Nabopolassar and The Antiquity of Babylon”, *Eretz-İsrael: Archaeological, Historical and Geographical Studies*, C. Hayim and Miriam Tadmor Volume, Jerusalem 2003, s. 1-9.
- BEAULİEU, Paul-Alain, “Nebuchadnezzar’s Babylon as World Capital”, *Canadian Society for Mesopotamian Studies*, C. 3, Toronto 2008, s. 5-12.
- BAUER, Susan Wise, *Dünya Tarihi*, (Çev. Mihriban Doğan), C.I, Say Yayınları, İstanbul 2014.
- BAUER, Susan Wise, *Antik Dünya*, (Çev. Mehmet Moralı), Alfa Yayınları, İstanbul 2015.
- BELL, Edward, *Early Architecture in Western Asia*, Chiswick Press, London 1923.

BERTMAN, Stephen, *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia*, Facts on File, New York 2003.

BONNEFOY, Yves, *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, C. 2, (Çev. Levent Yılmaz), Alfa Yayınevi, İstanbul 2016.

BORDREUİL, Pierre, BRİQUEL-CHATONNET, Françoise, MİCHEL, Cecile, *Tarihin Başlangıçları*, (Çev. Levent Başaran), Alfa Yayınları, İstanbul 2014.

BOTTERO, Jean, *Kültürümüzün Şafağı Babil*, (Çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

BRINKMAN, J.A., “Babylonia under the Assyrian Empire 745-627 B.C.”, *Mesopotamia/ Power and Propaganda*, C.7, (Ed., Mogens Trolle Larsen), Akademisk Forlag, Copenhagen 1979, s. 223-250.

CANCIK-KIRSCHBAUM, Eva, *Asurlular*, (Çev. Aslı Yarbaş), İlyaz İzmir Yayınevi, İzmir 2004.

ÇEVİK, Özlem, *Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2005.

DALLEY, Stephanie, “Ancient Mesopotamian Gardens and the Identification of the Hanging Gardens of Babylon Resolved”, *Garden History*, C. 21, S. 1, Melbourne 1993, s. 1-13.

DEMİRCİ, Kürşat, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2013.

DIAKOV, V., KOVALEV, S., *İlkçağ Tarihi*, C. 1, (Çev. Özdemir İnce), Yordam Kitap Yayınları, İstanbul 2014.

ERDEM, Sargon, “Bâbil”, *DİA*, C. 4, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 392-395.

FLEİSCHER, Roan, “Nebuchadnezzar II and Babylon: Building Personal Legacy Through Monumentality”, *Binghamton Journal of History*, C. 18, New York 2017, s. 3-24.

FRAME, Grant, “Babylon: Assyria’s Problem and Assyria’s Prize”, *The Canadian Society for Mesopotamian Studies (CSMS)*, C. 3, Toronto 2008, s. 21-31.

- FOSTER, Karen Polinger, "Babil'in Asma Bahçeleri", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S. 59, İstanbul 2017, s. 39-51.
- FRANKFORT, H., "Town Planning in Ancient Mesopotamia", *The Town Planning Review*, C. 21, S. 2, Liverpool 1950, s. 98-115.
- FRIEDEL, Egon, *Mısır ve Antik Yakındoğu'nun Kültür Tarihi*, (Çev. Ersel Kayaoğlu), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2006.
- GATES, Charles, *Antik Kentler- Antik Yakındoğu, Mısır, Yunan ve Roma'da Kentsel Yaşamın Arkeolojisi*, (Çev. Barış Cezar), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.
- GEORGE, A. R., *Babylonian Topographical Texts*, Orientaliste, Leuven 1992.
- GEORGE, A. R., "A Stele of Nebuchadnezzar II", *Cuneiform Royal Inscriptions and Related Texts in the Schøyen Collection*, C. 17, Maryland 2011, s. 153-169.
- GEORGE, A. R., "The Tower of Babel: Archaeology, History and Cuneiform Texts", *Archiv für Orientforschung*, C. 51, Vienna 2005-2006, s. 75-95.
- GEORGE, Andrew, "Palace Names and Epithets, and The Vaulted Building" *Sumer: A Journal of Archaeology and History in Iraq*, C. 51, Bağdat 2001-2002, s. 1-6.
- GORDİN, Shai, "The Cult and Clergy of Ea in Babylon", *Die Welt des Orients*, C. 46, S. 2, Göttingen 2016, s. 177-201.
- GÖKÇEK, L. Gürkan, *Asurlular*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2015.
- GURNEY, O. R., "The Fifth Tablet of "The Topography of Babylon", *Iraq*, C. 36, S. 1-2, London 1974, s. 39-52.
- GÜNDÜZ, Altay, *Mezopotamya ve Eski Mısır*, Büke Yayınları, İstanbul 2002.
- HARMAN, Ömer Faruk, "Buhtannasr", *DİA*, C. 6, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 380-381.
- HARPER, Robert Francis, "Nebuchadnezzar, King of Babylon (604-561 B. C.)", *The Biblical World*, C. 14, S. 1, Chicago 1899, s. 2-12.
- HAMLİN, John, "The Meaning of 'Mountains and Hills' in Isa. 41:14-16", *Near Eastern Studies*, C. 13, S. 3, Chicago 1954, s. 185-190.
- HERODOTOS, *Herodot Tarihi*, (Çev. Müntekim Ökmen), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004.

HROUDA, Barthel, *Mezopotamya*, (Çev. Zehra Aksu Yılmaz), Alfa Yayınları, İstanbul 2016.

JURSA, Michael, *Babilliler*, (Çev. Firuzan Gürbüz Gerhold), Alfa Yayınları, İstanbul 2015.

KHURT, Amelie, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, C.I, (Çev. Dilek Şendil), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

KHURT, Amelie, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, C.II, (Çev. Dilek Şendil), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

KİNG, L. W., "Excavations at Babylon", *The Burlington Magazine for Connoisseurs*, C. 26, S. 144, London 1915, s. 244-250.

KİTABI MUKADDES, *Tevrat-Eski Ahit*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2010.

KOLDEWEY, Robert, *The Excavations at Babylon*, (İngilizce Çev. Agnes S. Johns), The Macmillan Company, London 1914.

KÖROĞLU, Kemalettin, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

KRAELİNG, E. G. H., "The Tower of Babel", *Journal of the American Oriental Society*, C. 40, Ann Arbor, 1920, s. 276-281.

LİVERANİ, Mario, "The Ideology of Assyrian Empire", *Pover and Propaganda*, C.7, (Ed., Mogens Trolle Larsen), Akademisk Forlag, Copenhagen 1979, s. 297-317.

LÆSSØE, Jørgen, *People of Ancient Assyria*, (İng. Çev. F.S. Leigh-Browne), Routledge & Kegan Paul, London 1963.

LARSEN, Mogen Trolle, "The Tradition of Empire in Mesopotamia", *Pover and Propaganda*, C.7, (Ed., Mogens Trolle Larsen), Akademisk Forlag, Copenhagen 1979, s. 75-103.

LYON, David Gordon, "Recent Excavations at Babylon", *The Harvard Theological Review*, C. 11, S. 3, Cambridge 1918, s. 307-321.

LUCKENBİLL, D. D., "The Temples of Babylonia and Assyria", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, C. 24, S. 4, Chicago 1908, s. 291-322.

LUCKENBILL, D. D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia II*, Greenwood Press, Newyork 1968.

LUCKENBILL, D. D., *The Annals of Sanherib*, The University of Chicago Press, Chicago 1924.

MEMİŞ, Ekrem, *Eski Çağda Mezopotamya*, Ekin Yayınları, Bursa 2017.

MİEROOP, Marc Van De, "A Tale of Two Cities: Nineveh and Babylon", *Iraq*, C. 66, London 2004, s. 1-5.

MİEROOP, Marc Van De, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi*, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2006.

NARÇIN, Ali, *A'dan Z'ye Asur*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2008.

NORWICH, John Julius, *Antik Dünyayı Şekillendiren Kentler*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.

OATES, David, *Studies in The Ancient History of Northern Iraq*, Oxford University Press, London 1968.

OATES, Joan, *Babil*, (Çev. Fatma Çizmeli), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2015.

O'CONNOR, J. F. X., "The Cylinder of Nebukadnezzar at New York", *Hebraica*, C. 1. S. 4, Chicago 1885, s. 201-208.

O'CONOR, J. F. X., "Inscription of Nebuchadnezzar, Variants of an Unpublished Duplicate of the New York Cylinder", *Hebraica*, C. 3, S. 3 Chicago 1887, s. 166-170.

OLMSTEAD, A. T., *History of Assyria*, The University of Chicago Press, USA 1968.

OLMSTEAD, A. T., "The Fall and Rise of Babylon", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, C. 38, S. 2, Chicago 1922, s. 73-96.

OPPENHEİM, A. Leo, "On Royal Gardens" *Journal of Near Eastern Studies*, C. 24, S. 4, Chicago 1965, s. 328-333.

ÖZÇELİK, Nazmi, *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayınları, Ankara 2010.

ÖZSEL, Nermin, *İlkçağ'ın Gizemi*, Ankara, Gece Kitaplığı Yayınları, 2016.

POLLOCK, Susan, *Antik Mezopotamya*, (Çev. Burak Esen), Sümer Yayıncılık, İstanbul 2017.

READE, Julian, “How Many Miles to Babylon?”, *British Institute for the Study of Iraq*, A Memorial Volume for Jeremy Black from Students, Colleagues and Friends, London 2010, s. 281-290.

REYHAN, Esmâ, CENGİZ, Tülin B., *Eski Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2015.

RİCH, Claudius James, *Memoir on the Ruins of Babylon*, Richard and Arthur Taylor, Shoe Lane, London 1818.

ROAF, Michael, *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, (Çev. Zülal Kılıç), İletişim Yayınları, İstanbul 1996.

SAGGS, H. W. F., *The Might That was Assyria*, Sidgwick&Jackson, London 1984.

SELBY, William Beaumont, *Memoir on the Ruins of Babylon*, Education Society's Press, Bombay 1859.

SEVİN, Veli, *Yeni Asur Sanatı I Mimarlık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

SAİNT LOUIS ART MUSEUM, “A Record of Nebuchadnezzar VJ Century B.C.”, *Bulletin of the City Art Museum of St. Louis*, C. 13, S. 4, St. Louis 1928, s. 48/ 50-52.

TEKİN, Halil, *Tarihöncesinde Mezopotamya*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2017.

WATSON, Peter, *Fikirler Tarihi- Ateşten Freud'a*, (Çev. Kemal Atakay, Nurettin Elhüseyni, Kaya Genç, Barış Pala, Bahar Tırnakçı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

WİSEMAN, D. J., “Mesopotamian Gardens”, *Anatolian Studies*, C. 33, Ankara 1983, s. 137-147.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Ad Soyad: CebraİL YEŞİLÇAY

Uyruğu: T.C.

Doğum Yeri ve Yılı: Bitlis/ 1989

Eğitim Derecesi Kurum/Program Mezuniyet Yılı

Doktora -

Yüksek Lisans 2019

Lisans 2014

Lise 2009

Yabancı Dili

İngilizce